

Uloga i položaj mikro biznisa u BiH u svjetlu pandemije COVID-19

Centar za politike i upravljanje
septembar 2020

Centar za politike i upravljanje
Centre for Policy and Governance

Naslov:

Uloga i položaj mikro biznisa u BiH u svjetlu pandemije COVID-19

Autori:

Lejla Dragnić, Faruk Hadžić, Admir Čavalić, Adis Muhović

Kontrola kvalitete i pregled izvještaja:

Haris Abaspahić

Urednik:

Matija Bošnjak

Izdavač:

Centar za politike i upravljanje

Godina:

2020

Adresa izdavača:

Antuna Branka Šimića 2b, 71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Kontakt:

info@cpu.org.ba; www.cpu.org.ba

Ovu publikaciju izradio je Centar za politike i upravljanje u sklopu projekta „Uloga i položaj mikro biznisa u BiH u svjetlu pandemije COVID-19“ podržanog grantom Fonda Otvoreno društvo BiH. Stavovi iskazani u ovom dokumentu su stavovi Centra za politike i upravljanje i autora i ne moraju nužno odražavati stavove Fonda Otvoreno društvo BiH.

Centar za politike i upravljanje
Sarajevo, septembar 2020

Sadržaj

Izvršni sažetak.....	5
Uvod	8
1. Analiza ekonomskog značaja sektora mikro biznisa	10
1.1. Ekonomski značaj mikro preduzeća.....	10
1.1.1. Broj preduzeća u BiH	10
1.1.2. Zaposlenost prema veličini preduzeća u BiH	12
1.1.3. Prihodi od prodaje preduzeća u BiH	12
1.1.4. Troškovi plata preduzeća u BiH	13
1.1.5. Neto dobit preduzeća u BiH	13
1.1.6. Porez na dobit preduzeća u BiH	13
1.1.7. Prihodi od izvoza preduzeća u BiH.....	14
1.2. Procjena učešća obrta	14
1.3. Procjena učešća freelancing sektora u ekonomiji BiH	15
1.4. Procjena učešća neformalnog sektora u BiH.....	17
1.5. Zaključci	20
2. Analiza finansijskog položaja i pristupa finansijama	21
2.1. Stanje finansijskog sektora u BiH.....	21
2.2. COVID-19 i finansijski sektor u BiH	22
2.3. Specifičnosti odnosa finansijskog sektora i mikro biznisa	23
2.4. Dostupni izvori finansiranja mikro biznisa.....	24
2.5. Razvijenost finansijskog poslovanja mikro biznisa u BiH.....	26
2.6. Zaključci	28
3. Analiza legislative i prepreka za razvoj mikro preduzeća, obrta i freelancinga	29
3.1. Mikro preduzeća - DOO	30
3.1.1. Registracija i započinjanje poslovanja	30
3.1.2 Porezi - obaveze i prava	31
3.2. OBRT.....	32
3.2.1. Registracija i započinjanje poslovanja	32
3.2.2 Porezi - obaveze i prava	33
3.3. Freelancing	35
3.3.1. Zapocinjanje poslovanja.....	35
3.3.2. Porezi – obaveze i prava	36
3.4. Zaključci	38
3.4.1. DOO	38
3.4.2. Obrt	39
3.4.3. Freelancing.....	39
4. Udruživanje i kapaciteti udruženja u sektoru mikro biznisa.....	41

5. Uticaj pandemije na mikro biznise i mjere podrške	45
5.1. Percepcije krize	45
5.2. Mjere podrške na nivou BiH, entiteta i Brčko distrikta	46
5.2.1. BiH	47
5.2.2. FBiH	47
5.2.3. RS.....	48
5.2.4. Brčko distrikt	49
5.3. Agencije za bankarstvo	50
5.4. Podrška freelancerima i neformalnoj ekonomiji	52
5.5. Zaključci	52
6. Pozitivne prakse u zemljama regije i EU	53
6.1. Iskustva drugih zemalja pri finansiranju mikro biznisa.....	53
Srbija	53
Hrvatska.....	53
Slovenija	54
Ostale zemlje	54
7. Preporuke.....	56
7.1. Preporuke iz oblasti poreske politike.....	56
7.2. Preporuke iz oblasti finansijske podrške.....	56
7.3. Preporuke vezane za pravni status mikro biznisa.....	58
Mikro preduzeća - DOO.....	58
Obrti	58
Freelanceri.....	59
7.4. Preporuke vezane za jačanje udruženja	59
Dodaci.....	61
Dodatak 1. Uloga mikro sektora - tabele i grafikoni.....	61
Dodatak 2. Stope doprinosa	73
Dodatak 3. Zakoni, uredbe, naredbe i zaključci u cilju smanjenja efekata COVID-19.....	74
Dodatak 4. Intervjuisani pojedinci.....	75
Reference.....	76

Izvršni sažetak

U nerazvijenim “tranzicijskim” ekonomijama kakva je i ekonomija Bosne i Hercegovine, sa nepovoljnim poslovnim ambijentom, neadekvatno definiranim legislativnim okvirom i skromnim mogućnostima finansiranja biznisa, mikro preduzeća se suočavaju sa nizom specifičnih prepreka, velikim dijelom prouzrokovanih nekvalitetnim ekonomskim politikama koje remete njihov razvoj time što previđaju njihov optimalni potencijal. Kao što su im eksterni izvori finansiranja u pravilu manje dostupni, predstavnici mikro preduzeća imaju generalno manju mogućnost pristupa kreatorima politika i donosiocima odluka, odnosno raspolažu manjim javnim, društvenim ili političkim utjecajem, što ih čini dodatno ranjivima u periodima ekonomskih kriza.

Dramatičan pad ekonomske aktivnosti širom svijeta koji je obilježio tekuću 2020. godinu, te poslužio kao svojevrsan povod ovom istraživanju sa ciljem utvrđivanja značaja mikro preduzeća i samozaposlenika za ekonomiju Bosne i Hercegovine i njihovog kapaciteta da se nose sa kratkoročnim i srednjoročnim ekonomskim posljedicama pandemije COVID-19. Pad ekonomske aktivnosti izazvan pandemijom najteže su osjetila preduzeća u sektoru turizma i uslužnih djelatnosti, gdje su upravo mikro preduzeća i samozaposlenici dominantni akteri. Konačno, imajući u vidu prethodno pomenuti udio mikro preduzeća u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti jednog društva, gubitak radnih mjesta i poslova u ovom sektoru neminovno će se odraziti na širu socio-ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini.

U svjetlu aktuelnih izazova nastalih uslijed ekonomske krize izazvane pandemijom COVID-19, a u cilju dugoročnog osnaživanja pozicije i statusa mikro preduzeća i samozaposlenika u ekonomiji Bosne i Hercegovine, ovo istraživanje razmatra nekoliko ključnih aspekata problema s kojima se suočavaju poduzetnici i djelatnici ovog ekonomskog sektora na osnovu procjene njihovog učešća u ekonomiji i procjene broja formalno i neformalno zaposlenih, te analize pravnog statusa subjekata koji formalno posluju i okolnosti koje opstruiraju njihov razvoj i obeshrabruju osobe u neformalnom sektoru da započnu formalno poslovati.

Ekonomski značaj mikro biznisa

Sektor mikro biznisa obezbijeduje formalni ili neformalni posao za više od 400.000 stanovnika Bosne i Hercegovine. Gotovo dvije trećine svih aktivnih preduzeća u BiH predstavljaju mikro preduzeća sa jednim do devet zaposlenih, a više od polovine aktivnih preduzeća su mikro preduzeća sa jednim do pet zaposlenih. Mada je procentualno učešće mikro preduzeća u broju zaposlenih daleko manje od učešća u ukupnom broju preduzeća, analize pokazuju da ovaj sektor (mikro preduzeća sa jednim do devet zaposlenih) obezbijeduje radna mjesta i egzistenciju za više od 65.000 radnika kojima je u 2019. godini isplaćeno u ličnim dohocima 960 miliona KM. I direktni doprinos budžetskim prihodima je značajan – u 2019. godini mikro preduzeća su platila 720 miliona KM poreza na neto dobit.

Iako potpuni statistički podaci o obrtima u BiH nisu dostupni, raspoloživi podaci pokazuju da je u 2019. godini u BiH bilo aktivno više od 73.000 obrta sa ukupno više od 100.000 zaposlenih. Iako svake godine raste broj aktivnih freelancera, BiH je iskoristila tek mali dio potencijala freelancing sektora, tako da postoji veliki potencijal za razvoj. Konzervativna procjena je da je u BiH aktivno oko 8.000 freelancera, koji doprinose ekonomiji BiH sa 91 milion KM neto ličnog prihoda i 11 miliona KM prihoda za državu kroz plaćanje poreza na dohodak i doprinosa za zdravstveno osiguranje. Uz multiplikator potrošnje od 5, njihov indirektni doprinos agregatnoj potrošnji je procijenjen na 453 miliona KM, a doprinos naplaćenom PDV-u na 66 miliona KM.

Udio neformalnog sektora u BiH i dalje je vrlo visok. Procjene pokazuju da se broj radnika na crno kretao od 239.112 u 2014. godini do 250.266 u 2018. godini, ili u rasponu od 29,45% do 30,45% od broja zaposlenih, što je gotovo identično procjeni Međunarodne organizacije rada (ILO).

Finasijski položaj mikro biznisa

Mikro preduzeća su opterećena velikim kreditnim zaduženjima i dugovanjima prema dobavljačima i najvećim dijelom se zadužuju kod banaka, dok obrtnici, freelanceri i predstavnici neformalne ekonomije uglavnom zavise od mikrofinansiranja. Lizing i faktoring društava su znatno nerazvijeni u odnosu na ostatak finasijskog sektora i mikro

preduzeća sporadično koriste usluge lizinga za potrebe nabavke prevoznih sredstava. Finansijsko poslovanje mikro preduzeća je nerazvijeno i uvjetovano postojećim tržišnim prilikama, kao i fazom životnog ciklusa preduzeća. Posebno se izdvajaju mikro preduzeća do 5 zaposlenika, koja su opterećena kako kratkoročnim i dugoročnim kreditima, tako i obavezama prema dobavljačima. Procjena je da će upravo ovaj segment mikro preduzeća biti najviše izložen negativnim posljedicama COVID-19 krize, naročito ako se uzme u obzir da dosta mikro preduzeća djeluje u oblastima ugostiteljstva, turizma i drugim uslužnim djelatnostima koje zavise od fizičkog kontakta ponuđača i kupca. **Nepovoljan odnos duga i kapitala će vjerovatno značajan dio mikro preduzeća natjerati da se još više zadužuje ili da otpušta dio radne snage, a u najgorem slučaju da obustavi poslovanje.** Što se tiče obrtnika i predstavnika neformalne ekonomije, isti će se osloniti na pregovore sa mikrokreditnim organizacijama, sa ciljem održavanja svojih biznisa.

Legislativa i prepreke za razvoj mikro biznisa

Analiza legislative obuhvata sva tri raspoloživa načina formalnog pružanja usluga u Bosni i Hercegovini – DOO (Privredno društvo), Obrt (Samostalni poduzetnik) i Freelancing (Fizičko lice) – uz razmatranje prednosti i nedostataka koji proizilaze iz postojećeg legislativnog okvira za svaki oblik poslovanja.

DOO se suočavaju sa velikim brojem administrativnih prepreka i procedura pri počinjanju poslovanja, u toku poslovanja i pri završavanju poslovanja. Proces registracije DOO u FBiH je predug, može trajati i do 60 dana, i uključuje 16 procedura. U RS je ovaj proces znatno kraći, do 20 dana, ali je broj administrativnih procedura i dalje visok – ukupno 11. Primjeri mnogih zemalja potvrđuju da bi se proces u oba entiteta mogao značajno unaprijediti, naročito uz pomoć e-uprave.

Najznačajniji problemi obrta su vezani za njihovo finansijsko i poresko opterećenje. Proces registracije i zatvaranja obrta je jednostavan u oba entiteta, ali je njihova poreska osnova za plaćanje doprinosa (kao obaveza koje uzimaju relativno najveći komad prihoda mikro biznisa) značajno veća u odnosu na DOO, čime su i rashodi po

osnovu doprinosa značajno veći. Značajan broj obrtnika u oba entiteta plaća doprinose koji se obračunavaju na prosječnu platu entiteta.

Freelanceri nemaju nikakvu sigurnost u pogledu redovnog poslovanja, a njihov pravni status nije regulisan u BiH. Mada freelanceri višestruko doprinose ekonomskom rastu zemlje, oni nemaju pravo na podršku u slučaju neostvarivanja nikakvih prihoda – nezaposlenosti, nemaju pravo na plaćeni odmor ili praznike, zdravstvenu zaštitu ili ostvarivanje prava na penziju i niz drugih prava koje imaju zaposlene osobe. Ekonomske posljedice pandemije COVID-19 još su više istakle sve rizike uz koje posluju freelanceri i ranjivost njihovog ekonomskog položaja. Oni nisu prepoznati u programima podrške ekonomskim subjektima ni u FBiH ni u RS.

Udruživanje i kapaciteti udruženja

Udruženja relevantna za mikro biznise karakteriše nedovoljna snaga efektivnih aktivnosti zagovaranja i u velikoj mjeri niska snaga privlačenja velikog broja članova iz ovog sektora. U udruženjima poslodavaca je evidentna je velika heterogenost interesa članova i dominantan utjecaj poslodavaca iz velikih preduzeća pri definisanju inicijativa zagovaračkih aktivnosti. Relativno novo Udruženje freelancera BiH tek izgrađuje bazu članstva, ali je aktivno u zagovaračkim aktivnostima, dok je teško predvidjeti naredne korake neformalne mreže Glas malog biznisa osnovane početkom Pandemije COVID-19. U vezi sa efektima Pandemije COVID-19, entiteska udruženja poslodavaca, obrtničke komore, Udruženje freelancera BiH i Glas malih biznisa formulisali su specifične prijedloge prema izvršnim vlastima, ali bez ostvarivanja značajnijeg utjecaja na donesene mjere.

Uticao pandemije i mjere podrške

Pandemija COVID-19 je imala izuzetan ekonomski uticaj na BiH pri čemu su najteže pogođene djelatnosti u kojima posloje veliki broj mikro preduzeća i obrta. Procjene su da će zemlja ući u recesiju uz pad BDP-a u 2020. godini od 5%. Posebno zabrinjava rast nezaposlenosti i skromnija podrška dijaspore. Kriza je u najvećoj mjeri ugrozila uslužni sektor.

Najveća podrška za privredu je došla sa nivoa entiteta, ali je ova podrška u velikoj mjeri zakasnila i odnosila se na relativno mali broj djelatnosti. U FBiH je donesen sveobuhvatni tzv. Korona zakon, dok je u RS donesen niz uredbi koje su se odnosile na pojedinačne probleme i djelatnosti. Najznačajnije mjere uključuju finansiranje određenog iznosa doprinosa i minimalnih plata te kreiranje entiteskih garantnih fondova. Finansijski sektor je pružio podršku i privredi i građanima putem moratorija na kredite što je djelimično ublažilo problem likvidnosti mikro preduzeća i obrta. Freelanceri i ostali predstavnici neformalne ekonomije nisu bili predmetom direktne podrške od strane različitih nivoa vlasti u BiH.

Pozitivne prakse u drugim zemljama

Implementiranje inovativnih instrumenata finansijske podrške malim preduzećima i start-up kompanijama koji su razvijeni u drugim susjednim ili evropskim zemljama mogu značajno unaprijediti finansijsko okruženje za poslovne subjekte iz mikro biznisa. Opisani instrumenti podrške uključuju privatne garantne fondove, program podrške digitalnoj transformaciji mikro i malih preduzeća, udruženja „poslovnih anđela“, kreditne unije, saradnju državnog kapitala sa komercijalnim bankama i privatnim kapitalom, ured za reviziju kredita, kreditnog obdusmena, digitalne platforme sa sveobuhvatnim informacijama o dostupnim finansijskim instrumentima za mikro i mala preduzeća.

Preporuke

Visok udio rada na crno i zastupljenost sive ekonomije u preduzećima koja dolaze iz privrede, posljedica su visokih poreskih opterećenja na rad. Reforme poreskog sistema u FBiH, usmjerene na povećanje oporezivog dijela osnovice, uz smanjivanje zbirne stope doprinosa, dovest će do poreskog rasterećenja viših, ali i poreskog opterećenja nižih plata, što će posebno ugroziti poslovanje mikro preduzeća, obrta i freelancera. Poreska reforma treba uključiti smanjenje osnovice za obračun doprinosa za obrtnike i uvođenje fiksnog paušala za doprinos za zdravstvo za freelancere uz definisanje donje granice za penziono osiguranje i priznavanje staža i zdravstvenog osiguranja.

Neophodno je pružiti hitnu finansijsku podršku mikro biznisima u cilju obezbjeđenja njihovog opstanka, očuvanja radnih mjesta i egzistencije

velikog broja porodica. Analiza karakteristika subjekata iz sektora mikrobiznisa pokazala je njihovu malu finansijsku snagu i ranjivost u slučaju ekonomskih kriza. Ne manje značajan efekat ove podrške bi bio i pozitivan uticaj na budžete nižih nivoa, općina i kantona, jer se značajan dio njihovih budžeta puni na osnovu poreza na dobit i poreza na dohodak poslovnih subjekata i građana koji žive na njihovom području. Niz preporučenih kratkoročnih mjera finansijske podrške mikro biznisima očuvat će njihovu finansijsku stabilnost i opstanak.

Potrebno je unaprijediti finansijsko okruženje za mikro biznise nizom inovativnih instrumenata i promjena u odgovarajućim institucionalnim i zakonskim rješenjima. Neophodno je stvoriti uslove i finansijski podržati formalizovanje poslovanja freelancera kao i mnogih pružaoca usluga u neformalnom sektoru. Donošenje entiteskih zakona o kreditnim unijama, formiranje kreditnog fonda na bazi inicijalnog državnog kapitala i uz depozite privatnog kapitala, formiranje posebnih investicionih fondova za ulaganje kapitala dijaspore su neke od preporučenih mjera unapređenja finansijskog okruženja za mikro biznise.

Unapređenje pravnog i administrativnog poslovnog okruženja će podstaći razvoj mikro biznisa, ali i formalizaciju poslovanja freelancera, smanjiti „rad na crno“ kao i poresku evaziju. Preporučene mjere uključuju harmonizaciju procesa registracije preduzeća između entiteta, uvođenje online servise za administrativne procedure i prijave poreza za preduzeća i obrte, smanjenje zahtjeva za licenciranje obrta u kantonima, promjene u procedurama plaćanja poreza na dohodak i doprinosa iz inostranstva za freelancere, sveobuhvatno definisanje položaja samozaposlenika u radnom i privrednom zakonodavstvu.

Udruženja trebaju doprinijeti formulisanju i zagovaranju usvajanja onih rješenja koja odražavaju interese mikro biznisa. Posebnu ulogu u ovim aktivnostima trebaju imati udruženja poslodavaca i obrtničke komore. Problem malog broja članova kojeg imaju gotovo sva sektorska i profesionalna udruženja bi u značajnom mjeri bio smanjen većim orjentiranjem udruženja **na pružanje ili posredovanje u pružanju usluga usmjerenih na unapređenje finansijske pismenosti njihovih članica.**

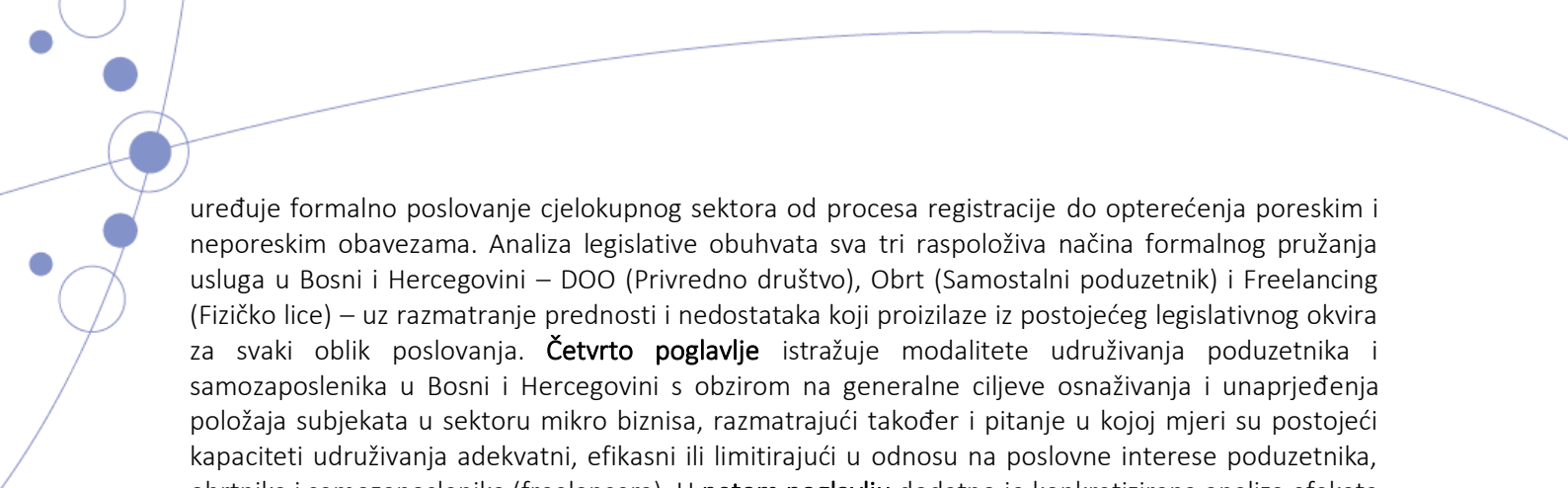
Uvod

Posljednje decenije u oblasti ekonomskih istraživanja obilježene su sve snažnijim interesovanjem za prirodu i značaj mikro biznisa u široj slici tržišnih ekonomija savremenog svijeta. Jedan od očiglednih razloga za to leži u činjenici da preduzeća sa manje od deset uposlenika čine veliku većinu preduzeća u razvijenim ekonomijama na Zapadu, zbog čega najveći broj relevantnih ekonomista, a konačno i donosilaca odluka mikro biznise smatra “kičmom ekonomije”. Kada je riječ o aspektima ekonomske produktivnosti, važnost mikro biznisa ogleda se i u njihovoj ulozi generiranja radnih mjesta, razvijanja novih proizvoda, uvođenja inovativnih praksi u proizvodnju i poslovanje, te održavanja i podsticanja kompetitivnosti na tržištu. U razvijenim ekonomijama mikro preduzeća u odnosu na velika preduzeća u pravilu karakteriše komparativno veća rezistentnost na krize, koja se posredno očituje i u većoj razini socijalne osjetljivosti spram pozicije uposlenika u periodima kada krize nastupe.

S druge strane, u nerazvijenim “tranzicijskim” ekonomijama, kakvu imamo u Bosni i Hercegovini, sa nepovoljnim poslovnim ambijentom, neadekvatno definiranim legislativnim okvirom i skromnim mogućnostima finansiranja biznisa, mikro preduzeća se suočavaju sa nizom specifičnih prepreka, velikim dijelom prouzrokovanih nekvalitetnim ekonomskim politikama koje remete njihov razvoj time što previđaju njihov optimalni potencijal. Kao što su im eksterni izvori finansiranja u pravilu manje dostupni, predstavnici mikro preduzeća imaju generalno manju mogućnost pristupa kreatorima politika i donosiocima odluka, odnosno raspolažu manjim javnim, društvenim ili političkim utjecajem, što ih čini dodatno ranjivima u periodima ekonomskih kriza.

Jedna takva kriza, čije posljedice na globalnu, pa tako i na bosanskohercegovačku ekonomiju još uvijek nisu do kraja sagledive, jeste i dramatičan pad ekonomske aktivnosti širom svijeta koji je obilježio tekuću 2020. godinu, te poslužio kao svojevrsan povod ovom istraživanju sa ciljem utvrđivanja značaja mikro preduzeća i samozaposlenika za ekonomiju Bosne i Hercegovine i njihovog kapaciteta da se nose sa kratkoročnim i srednjoročnim ekonomskim posljedicama pandemije COVID-19. Pad ekonomske aktivnosti izazvan pandemijom, koji je za veliki broj preduzeća značio potpunu obustavu poslovanja tokom prvih mjeseci od proglašenja vanrednog stanja, a potom i značajan gubitak prihoda unatoč “normalizaciji” koja je uslijedila, najteže su osjetila preduzeća u sektoru turizma i uslužnih djelatnosti, gdje su upravo mikro preduzeća i samozaposlenici dominantni akteri. Konačno, imajući u vidu prethodno pomenuti udio mikro preduzeća u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti jednog društva, gubitak radnih mjesta i poslova u ovom sektoru neminovno će se odraziti na širu socio-ekonomsku situaciju u Bosni i Hercegovini.

U svjetlu aktuelnih izazova nastalih uslijed ekonomske krize izazvane pandemijom COVID-19, a u cilju dugoročnog osnaživanja pozicije i statusa mikro preduzeća i samozaposlenika u ekonomiji Bosne i Hercegovine, ovo istraživanje razmatra nekoliko ključnih aspekata problema s kojima se suočavaju poduzetnici i djelatnici ovog ekonomskog sektora. U **prvom poglavlju** istraživanja analiziran je aspekt ekonomskog značaja mikro biznisa, odnosno udio mikro preduzeća u ukupnom broju preduzeća u Bosni i Hercegovini tokom perioda od 2015. do 2019. godine, te su uzeti u obzir prihodi od prodaje, troškovi plata, neto dobit, porez na dobit i prihodi od izvoza mikro preduzeća s obzirom na ukupan broj preduzeća u Bosni i Hercegovini, a također je napravljena procjena učešća obrta, freelancing sektora i neformalnog sektora u ekonomiji Bosne i Hercegovine. **Drugo poglavlje** treira pitanje finansijskog položaja i pristupa finansijama kada je riječ o mikro preduzećima u Bosni i Hercegovini, polazeći od generalnog stanja finansijskog sektora i trenutačnih efekata COVID-19 krize na finansijski sektor u BiH, a sve u svrhu analize odnosa finansijskog sektora prema mikro biznisima i njihovim specifičnim potrebama u poslovanju, pri čemu su navedeni i opisani dostupni modeli finansijske podrške mikro preduzećima u Bosni i Hercegovini, kao i oni načini eksternog finansiranja koji još uvijek nisu raspoloživi domaćim preduzećima ovog tipa, iako se u razvijenim ekonomijama zemalja Zapada, pa čak i susjednim zemljama regiona uveliko praktikuju. **Treće poglavlje** se bavi preprekama za razvoj mikro preduzeća, obrta, freelancinga i (potencijalnog) poduzetništva u širem smislu, analizirajući legislativu kojom se

uređuje formalno poslovanje cjelokupnog sektora od procesa registracije do opterećenja poreskim i neporeskim obavezama. Analiza legislative obuhvata sva tri raspoloživa načina formalnog pružanja usluga u Bosni i Hercegovini – DOO (Privredno društvo), Obrt (Samostalni poduzetnik) i Freelancing (Fizičko lice) – uz razmatranje prednosti i nedostataka koji proizilaze iz postojećeg legislativnog okvira za svaki oblik poslovanja. **Četvrto poglavlje** istražuje modalitete udruživanja poduzetnika i samozaposlenika u Bosni i Hercegovini s obzirom na generalne ciljeve osnaživanja i unaprjeđenja položaja subjekata u sektoru mikro biznisa, razmatrajući također i pitanje u kojoj mjeri su postojeći kapaciteti udruživanja adekvatni, efikasni ili limitirajući u odnosu na poslovne interese poduzetnika, obrtnika i samozaposlenika (freelancera). U **petom poglavlju** dodatno je konkretizirana analiza efekata pandemije COVID-19 na ekonomske uslove poslovanja mikro preduzeća i freelancera, sa akcentom na mjerama podrške koje su donesene u Bosni i Hercegovini, odnosno u Federaciji BiH, Republici Srpskoj i Brčko Distriktu BiH, dok je u **šestom poglavlju** razmotreno nekoliko primjera pozitivnih praksi u vidu finansijske podrške mikro biznisima u susjednim zemljama regiona (Srbija, Hrvatska, Slovenija) i zemljama Europske Unije (Austrija, Irska, Danska, Belgija).

Razmatranje neformalne ili takozvane “sive” ekonomije jedan je aspekt ove teme kojem je naše istraživanje, unatoč svim očekivanim limitacijama uslijed manjka raspoloživih podataka, nastojalo dati prostora u kontekstu analize položaja sektora mikro preduzeća i samozaposlenika u Bosni i Hercegovini, iznoseći procjenu o udjelu neformalnog sektora, ili, kolokvijalno rečeno, rada “na crno” u bh. ekonomiji.

U metodološkom pogledu, analiza dostupnih empirijskih podataka popraćena je anketiranjem ciljanih skupina – djelatnika u sektoru mikro biznisa (poslodavci, usposlenici, samostalni zaposlenici-obrtnici, freelanceri, neformalno zaposleni) - putem društvenih mreža čime su, unatoč relativno malom broju ispitanika, stečeni okvirni uvidi u probleme s kojima se suočava cjelokupan sektor i percepciju djelatnika koji u njemu posluju/rade. Također, polustrukturirani intervjui obavljani su sa predstavnicima obrtnika, freelancera i poduzetnika u sektoru mikro biznisa, kao i sa predstavnicima bankarskog sektora i ekspertima za tržište kapitala u Bosni i Hercegovini, kako bi problemi ovog sektora bili sagledani iz što više uglova i perspektiva, te da bi istraživanje što adekvatnije odgovorilo složenosti same teme.

Shodno aspektima obuhvaćenim ovim istraživanjem, navedene su i detaljno obrazložene konkretne **preporuke** koje se dotiču oblasti poreske politike, oblasti finansijske podrške sektoru mikro biznisa, pitanja pravnog statusa mikro preduzeća, obrta i freelancera, te na koncu preporuke koje se odnose na načine jačanja udruženja subjekata u sektoru mikro biznisa.

1. Analiza ekonomskog značaja sektora mikro biznisa

Kako bi se ostvario glavni cilj istraživanja za utvrđivanje značaja mikro preduzeća i samozaposlenika za ekonomiju BiH, te njihov kapacitet da se nose sa kratkoročnim i srednjoročnim ekonomskim posljedicama pandemije COVID-19, napravljena je analiza sektora mikro preduzeća, obrta, freelancera i neformalnog sektora kroz:

- a) procjenu njihovog učešća u ekonomiji i procjenu broja formalno i neformalno zaposlenih
- b) analizu pravnog statusa subjekata koji formalno posluju, te okolnosti koje opstruiraju njihov razvoj i obeshrabruju osobe u neformalnom sektoru da započnu formalno poslovati

1.1. Ekonomski značaj mikro preduzeća

Mikro preduzeća u BiH se definišu na entitetskom nivou prema Zakonu o razvoju malih i srednjih preduzeća¹ i Zakonu o poticanju male privrede.² Prema ovim entitetskim kriterijima, mikro preduzeća u BiH su definisana kao ona koja imaju do 10 zaposlenika. Ovaj kriterij u skladu je i sa podjelom unutar Evropske unije, koja mikro preduzeće također definiše kao preduzeće koje ima do 10 zaposlenih radnika i ostvaruje godišnji promet do 2 miliona EUR-a³. Za procjenu učešća mikro preduzeća u ekonomiji BiH za period 2015-2019 korišteni su zvanični podaci za kompanije koje su u određenoj godini podnijele finansijski izvještaj prema FIA-i i APIF-u⁴. Radi preciznije procjene značaja sektora mikro preduzeća u BiH izvršena je dodatna podjela na mikro preduzeća koja imaju do 5 zaposlenih radnika i ona koja imaju od 6 do 9 radnika. Svi analizirani podaci su tabelarno i grafički prikazani u Aneksu dokumenta.

1.1.1. Broj preduzeća u BiH

Prema dostupnim podacima, učešće mikro preduzeća u ukupnom broju preduzeća u BiH se smanjilo sa 71,23% u 2015. godini na 63,39% u 2019. godini. Broj preduzeća koje imaju do 5 zaposlenih je smanjen za 1.103, dok je broj preduzeća koja imaju između 6-9 zaposlenih povećan za 133. U konačnici broj mikro kompanija je manji za 970. Broj preduzeća u BiH prikazan je u tabeli 1. i na grafikonu 1⁵.

Nekoliko je mogućih uzroka smanjenja broja mikro preduzeća u BiH. Jedan od uzroka može biti prestanak aktivnosti jednog broja mikro preduzeća ili njihovo prerastanje u preduzeća sa većim brojem zaposlenih. Podaci u tabeli 1. pokazuju broj novoosnovanih preduzeća u BiH prema godinama, ali bez dostupnih podataka da li su ta preduzeća na kraju godine predala finansijski izvještaj ili ne. Prema prikazanim podacima, broj novoosnovanih preduzeća činio je 42,66% ukupnog broja aktivnih preduzeća u BiH u 2015. godini, da bi se smanjio na 38,63% u 2019. godini. U periodu 2015-2019, ukupni broj novoosnovanih preduzeća iznosio je 66.615, što je tačno dva puta više od ukupnog broja aktivnih preduzeća u 2019. godini. Ovo jasno pokazuje da u svakoj godini veliki broj registrovanih preduzeća ne ostvaruje poslovne aktivnosti i ne predaje finansijske izvještaje. U svakoj od posmatranih godina registrovano je više od 12.000 novih preduzeća, ali je u 2019. godini ukupan broj preduzeća koja su predala finansijske izvještaje veći od ukupnog broja preduzeća u 2015. godini samo za 2.289 preduzeća. Mada bi se moglo očekivati da je broj preduzeća koja prestaju sa poslovnim aktivnostima najveći među mikro preduzećima, trenutno dostupni podaci nam ne omogućuju sagledavanje ovog aspekta.

Radi preciznije procjene strukture mikro preduzeća do 5 zaposlenih prema djelatnostima i regijama, kreirana je tabela 2, koja uključuje podatke iz 2019. godine o udjelu ovih preduzeća prema regijama i djelatnostima. Radi jednostavnijeg pregleda, označene su prve tri regije koje imaju najveći broj preduzeća iz svake djelatnosti. Iz tabele 2. se može primijetiti da Kanton Sarajevo i Banjalučka regija

¹ "Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća", Pristupljeno: juni 2020, <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-razvoju-malih-i-srednjih-preduzeca.html>

² "Zakon o poticanju razvoja malog gospodarstva", Pristupljeno: juni 2020, https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon_o_poticanju_razvoja_malog_gospodarstva.pdf

³ Definicija malih i srednjih preduzeća, vidi: <https://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/sme-definition/>

⁴ Podaci dobijeni od kompanije LRC BIS.

⁵ Sve tabele i grafikoni koji se navode u ovom dijelu date su u Dodatku 1.

imaju dominantan broj mikro preduzeća do 5 zaposlenih u gotovo svim djelatnostima. Treće mjesto zauzima Tuzlanski kanton.

Ukoliko se gleda struktura mikro preduzeća do 5 zaposlenih po sektorima, onda se vidi da je 33,7% svih ovih mikro preduzeća grupisano u djelatnosti Trgovine na veliko i malo, 12,9% u Stručnim i naučnim djelatnostima, a 12,6% u djelatnosti Prerađivačke industrije. Ukupno, u ove tri djelatnosti grupisano je 59,2% svih mikro preduzeća do 5 zaposlenih.

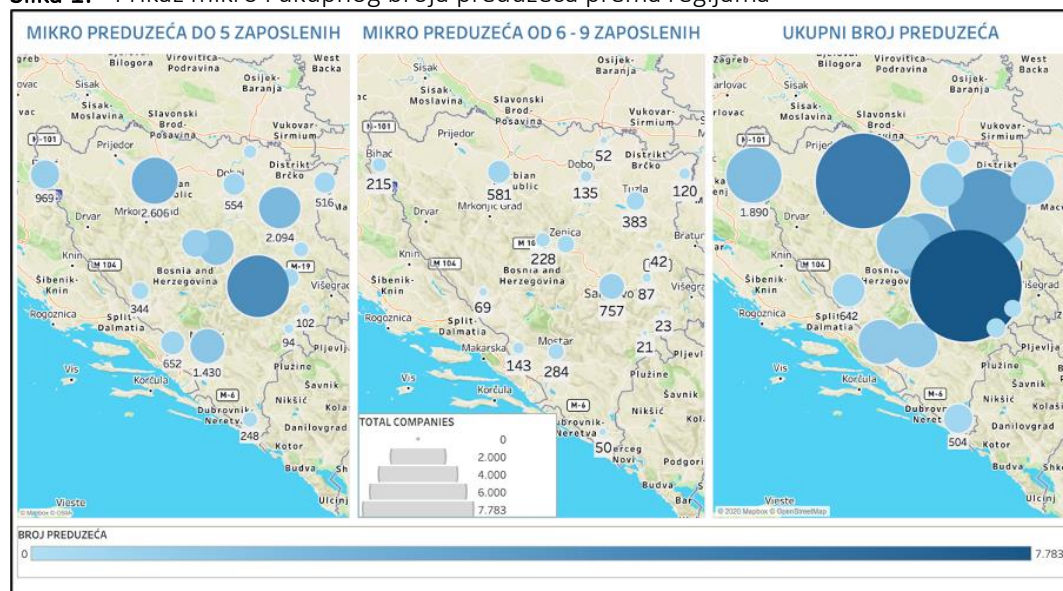
Prikaz sektorskog učešća prema regijama iz tabele 3. pokazuje da djelatnosti Trgovine, Prerađivačke industrije i Stručnih i naučnih djelatnosti, dominiraju u gotovo svakoj regiji. Mali izuzetak predstavlja Kanton 10, gdje je značajan udio mikro preduzeća do 5 zaposlenih u sektoru poljoprivrede. Ukupni prikaz prema regijama pokazuje da dominantno mjesto po broju preduzeća do 5 zaposlenih zauzima Kanton Sarajevo sa 26,6%, Banjalučka regija sa 14,9% i Tuzlanski kanton sa 12,0%. U ove tri regije skoncentrisano je 53,4% svih mikro preduzeća do 5 zaposlenih u BiH.

Slično kao i kod mikro preduzeća do 5 zaposlenih, u udjelu mikro preduzeća od 6-9 zaposlenih prema djelatnostima, najveći broj ovih preduzeća koncentrisan je u tri regije: Kanton Sarajevo, Banjalučka regija i Tuzlanski kanton. Tri sektora koja dominiraju u ovom segmentu mikro preduzeća između 6-9 zaposlenih su Trgovina na veliko i malo sa 32,5%, Prerađivačka industrija sa 18,4%, te Stručne i naučne djelatnosti sa 9,4%. Ova tri sektora ujedno i čine 60,3% ukupnog broja mikro preduzeća između 6-9 zaposlenih. Detalji su prikazani u tabeli 4.

Vrlo slično kao i kod mikro preduzeća do 5 zaposlenih, dominantno učešće po regijama u segmentu mikro preduzeća od 6-9 zaposlenih imaju Trgovina na veliko i malo i Prerađivačka industrija. Ipak, na trećem mjestu je razlika, jer se u većini regija pojavljuje djelatnost Prijevoz i skladištenje. Od ukupnog broja svih mikro preduzeća od 6-9 zaposlenih, 21,5% se nalazi u Kantonu Sarajevo, 16,5% u Banjalučkoj regiji i 10,9% u Tuzlanskom kantonu. Ukupno, u ova tri regiona, skoncentrisano je 48,8% svih mikro preduzeća između 6-9 zaposlenih u BiH. Detalji su prikazani u tabeli 5.

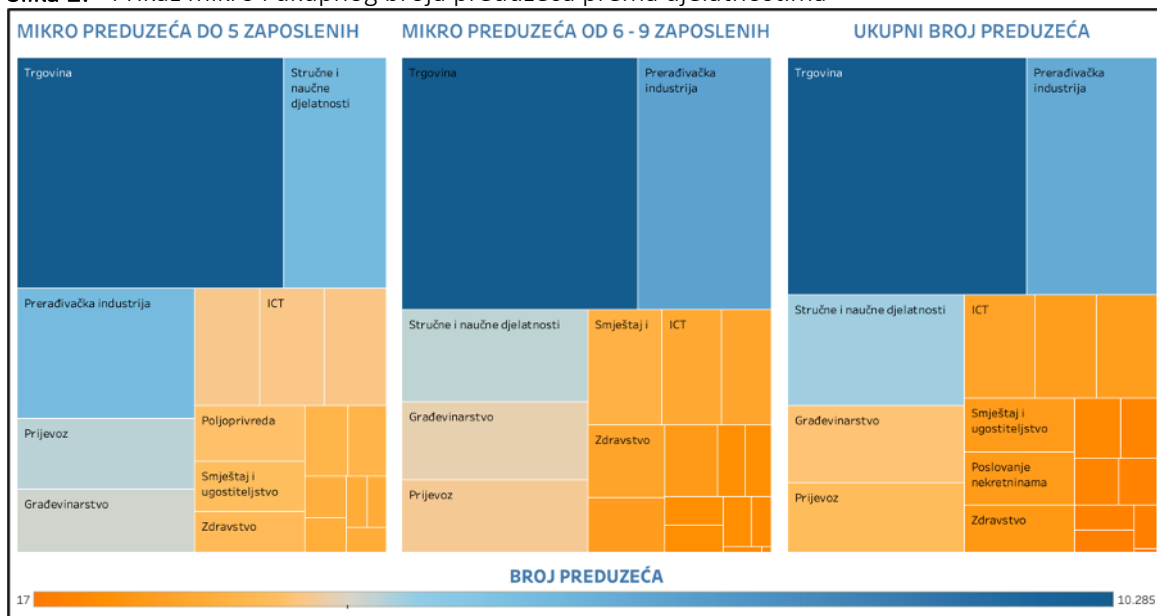
Na slici 1. prikazan je broj mikro i ukupni broj preduzeća u BiH, prema broju preduzeća i regionalnoj rasprostranjenosti, što je prethodno objašnjeno. Na slici 2. prikazan je broj mikro i ukupni broj preduzeća prema djelatnostima.

Slika 1. - Prikaz mikro i ukupnog broja preduzeća prema regijama

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka LRC – BIS

Slika 2. - Prikaz mikro i ukupnog broja preduzeća prema djelatnostima

Izvor: Kreacija autora na osnovu podataka LRC – BIS

1.1.2. Zaposlenost prema veličini preduzeća u BiH

I prema broju zaposlenih u BiH također se smanjuje učešće mikro preduzeća. U 2015. godini, udio zaposlenih radnika u mikro preduzećima u odnosu na ukupni broj radnika iznosio je 13,96%, da bi se smanjio na 12,17% u 2019. godini. U ovom periodu, broj radnika koji su radili u mikro preduzećima do 5 zaposlenih, smanjen je za 1.564, dok je broj radnika u mikro preduzećima, koji imaju između 6-9 zaposlenih radnika povećan za 998. U konačnici, broj radnika u mikro preduzećima je smanjen za 566, dok je ukupna zaposlenost u svim preduzećima povećana za 64.745, što pokazuje da je rast zaposlenosti nastao u drugim kompanijama, koje nisu vezane za mikro segment privrede. Prosječaj broj zaposlenih u mikro preduzećima do 5 zaposlenih je blago povećan, od 2,2 zaposlena u 2015. godini na 2,3 zaposlena u 2019. godini, a ostao je isti u mikro preduzećima sa 6-9 zaposlenih (prosječno 7,2 zaposlena), ali je smanjen u svim ostalim preduzećima (bez mikro preduzeća) sa 45 na 39 zaposlenih. Detalji su prikazani u tabeli 6. i na grafikonu 2.

1.1.3. Prihodi od prodaje preduzeća u BiH

Prihodi od prodaje preduzeća u BiH narasli su za 12 milijardi KM odnosno za 20,4% u periodu 2015-2019. Rast ukupnih prihoda od prodaje nije samo rezultat povećanog ukupnog broja preduzeća, već i povećanja prosječnih prihoda preduzeća. Prosječan prihod po jednom preduzeću u 2015. godini iznosio je 1,91 miliona KM, za razliku od 2019. godine kada je prosječan prihod iznosio 2,14 miliona KM, što je povećanje za 12%. U segmentu mikro preduzeća, preduzeća do 5 zaposlenih su povećala prosječan prihod sa 0,27 miliona KM na 0,32 miliona KM, odnosno za 18%, dok su preduzeća sa 6-9 zaposlenih smanjila prihod po preduzeću sa 0,97 miliona KM na 0,94 miliona KM što je smanjenje za 3%. Ovi podaci pokazuju da su najveći porast prosječnog prihoda po preduzeću u periodu 2015-2019 ostvarila mikro preduzeća sa 1 do 5 zaposlenih. Rast prosječnog prihoda preduzeća do 5 zaposlenih doveo je do porasta ukupnog prihoda ovih preduzeća za 623,8 miliona KM, odnosno za 12%, dok je rast ukupnog prihoda preduzeća sa 6-9 zaposlenih iznosio samo 10 miliona KM ili rast za 0,3%. Ukupno sva preduzeća u BiH su povećala ukupan prihod za 20,4%. Ukupni doprinos rastu prihoda mikro preduzeća sa 1 do 5 zaposlenih ukupnom rastu prihoda svih preduzeća iznosi 5,2%, dok je doprinos preduzeća sa 6-9 zaposlenih iznosio samo 0,07%. Detalji su prikazani u tabeli 7. i na grafikonu 3.

Također, dodatni pokazatelj godišnjeg prihoda po zaposlenom radniku pokazuje da je ovaj indikator za segment mikro preduzeća do 5 zaposlenih značajno povećan u 2019. godini u odnosu na 2015. godinu.

U ovom periodu godišnji prihod po radniku je povećan za 20.436, dok je godišnji prihod po radniku mikro preduzeća koja imaju između 6 i 9 zaposlenih radnika smanjen za 4.850 KM. Ovaj drugi segment mikro preduzeća imao je rast prihoda po radniku do 2017. godine, kada doživljava značajan pad. U 2015. godini, mikro preduzeća do 5 zaposlenih radnika imala su ispodprosječni prihod po radniku u odnosu na prihod svih preduzeća u BiH, da bi u 2019. godini prestigli prosjek prihoda po radniku za sva preduzeća u BiH za 10.436 KM. Ovi podaci ukazuju na snažan porast produktivnosti radnika u mikro preduzećima do pet zaposlenih. Ipak, objašnjenje za ovo može biti i veći nivo rada “na crno” u ovim preduzećima u odnosu na veća preduzeća, tako da se izračunati prihodi po zaposlenom odnose na broj prijavljenih radnika, vještački podižući produktivnost, tj. u ovom slučaju godišnji prihod po radniku, što se ne može iz dostupnih podataka potvrditi ili negirati. Detalji su prikazani u tabeli 8. i na grafikonu 4.

1.1.4. Troškovi plata preduzeća u BiH

Troškovi plata radnika zaposlenih u svim preduzećima u BiH su povećani u periodu 2015-2019 za 1,96 milijardi KM, što je porast od 15,3%. Najmanji rast troškova plata zaposlenih ostvaren je u sektoru mikro preduzeća sa 1 do 5 zaposlenih, za 6,0%, dok su plate u sektoru mikro preduzeća sa 6 do 9 zaposlenih porasle za 7,2%. Udio plata zaposlenih u sektoru mikro preduzeća sa 1 do 5 zaposlenih u ukupnim platama zaposlenih u svim preduzećima smanjen je sa 6,5% u 2015. godini na 5,6% u 2019. godini, a zaposlenih u mikro preduzećima sa 6 do 9 zaposlenih sa 4,4% na 3,8%. Ukupni udio troškova plata mikro preduzeća smanjen je sa 10,8% na 9,3%. Detalji su prikazani u tabeli 9. i na grafikonu 5.

Ukoliko se uporede promjene prosječnih plata po zaposlenom sa promjenama prosječnog prihoda po zaposlenom u periodu 2015-2019, uočavamo da su samo u sektoru mikro preduzeća sa 1 do 5 zaposlenih prosječne plate povećane znatno manje od povećanja prosječnog prihoda po zaposlenom, 10,1% prema 16,7%. U sektoru mikro preduzeća sa 6-9 zaposlenih prosječne plate su povećane za 3,1% i pored smanjena prosječnog prihoda po zaposlenom za 3,6%, dok su ukupno za sva preduzeća prosječne plate porasle za 8,7%, a prosječni prihod po zaposlenom za 5,9%. Udio prosječnih plata u prosječnom prihodu po zaposlenom je smanjen u sektoru mikro preduzeća sa jednim do pet zaposlenih sa 10,7% na 10,1%, dok je u sektoru preduzeća sa 6-9 zaposlenih blago povećan od 11,0% na 11,8%, a ukupno u svim preduzećima sa 14,1% na 14,5%. Detalji su prikazani u tabeli 10. i na grafikonu 6.

1.1.5. Neto dobit preduzeća u BiH

Neto dobit preduzeća u BiH za period 2015-2019 značajno je povećana. Ukupna dobit preduzeća povećana je za 1,9 milijardu KM, što je rast od 109,7%. Porast neto dobiti i u segmentu mikro preduzeća je također bio značajan. U mikro preduzećima koja imaju do 5 zaposlenih porast neto dobiti je iznosio 146,5 miliona KM ili 88,7%, dok je mikro preduzećima koja imaju od 6 do 9 zaposlenih taj rast iznosio 107,6 miliona KM ili 66,6%. Iako je došlo do porasta dobiti u segmentu mikro preduzeća, veći rast u drugim preduzećima doveo je do pada udjela neto dobiti mikro preduzeća u ukupnoj dobiti sa 18,87% na 15,99%. Detalji su prikazani u tabeli 11. i na grafikonu 7.

1.1.6. Porez na dobit preduzeća u BiH

Podaci vezani za pokazatelj poreza na dobit pokazuju da mikro preduzeća imaju značajan udio u ukupnom porezu na dobit kojeg su u pojedinim godinama platila preduzeća u BiH i taj udio je veći od udjela mikro preduzeća u ukupnom prihodu svih preduzeća. Iako se udio poreza na dobit mikro preduzeća smanjio sa 20,95% na 19,13% od ukupnog poreza na dobit svih preduzeća, mikro preduzeća su povećala iznos poreza na dobit za 35,86 miliona KM u periodu 2015-2019. Također, udio mikro preduzeća u porastu iznosa poreza na dobit je iznosio 16,91%. Podaci vezani za iznose poreza na dobit prema godinama prikazani su u tabeli 12. i na grafikonu 8.

Ukoliko se ovi podaci usporede sa ostvarenom neto dobiti, može se vidjeti da iako mikro preduzeća učestvuju u manjem procentu u ukupno ostvarenoj neto dobiti svih preduzeća u BiH, ona relativno više doprinose kroz plaćeni porez na dobit. U 2019. godini, mikro preduzeća su učestvovala sa 15,99% u

neto dobiti svih preduzeća, ali sa 19,13% u ukupno plaćenom porezu na dobit svih preduzeća u BiH. Detalji su prikazani na grafikonu 9.

1.1.7. Prihodi od izvoza preduzeća u BiH

Prihodi od izvoza mikro preduzeća doživjeli su pad u periodu 2015-2019, sa izuzetkom 2016. godine kada je zabilježen snažan rast. Ukoliko se posmatraju ukupni prihodi od izvoza svih preduzeća u BiH, zabilježen je rast od 1,9 milijardu KM odnosno za 22.8%. Ipak, mikro preduzeća koja imaju do 5 zaposlenih, imala su pad prihoda od izvoza od 53,3 miliona KM ili 7,8% i njihovo učešće u ukupnom izvozu preduzeća iz BiH je smanjeno za 2,09 procentna poena. Veći pad je zabilježen kod mikro preduzeća koja imaju od 6 do 9 zaposlenih radnika, gdje su prihodi od izvoza opali za 73,7 miliona KM, ili smanjeni za 18%. Njihovo učešće u ukupnom izvozu preduzeća iz BiH je smanjeno za 1,57 procentna poena. Zbirni podaci za mikro preduzeća pokazuju pad izvoza od 127 miliona KM i njihovo učešće u izvozu preduzeća iz BiH je smanjeno za 3,66 procentnih poena. Detalji su prikazani u tabeli 13. i na grafikonu 10.

Kako bi se preciznije procijenio značaj prihoda od izvoza u poslovnim aktivnostima mikro preduzeća, napravljena je analiza i usporedba prihoda od izvoza u odnosu na ukupne prihode od prodaje. Na nivou svih preduzeća u BiH, došlo je do malog porasta udjela prihoda od izvoza u odnosu na ukupne prihode od prodaje od 14,67% u 2015. godini na 14,97% u 2019. godini. Ipak, u segmentu mikro preduzeća koja imaju do 5 zaposlenih radnika, udio prihoda od izvoza u odnosu na ukupne prihode od prodaje smanjen je za 2,55 procentna poena. Slično smanjenje zabilježeno je i u segmentu mikro preduzeća koja imaju od 6-9 zaposlenih radnika, gdje je udio smanjen za 2,27 pp. Ukupno učešće prihoda od izvoza u ukupnim prihodima od prodaje za mikro preduzeća smanjeno je za 2,39 pp. Mnoge mikro kompanije svoje poslovne aktivnosti usmjeravaju na lokalno tržište, dijelom i zbog prirode djelatnosti kojom se bave, tako da je logično da prihodi od izvoza čine manji dio ukupnih prihoda od prodaje, za razliku od ostalih preduzeća. Detalji su prikazani u tabeli 14. i na grafikonu 11.

1.2. Procjena učešća obrta

Za procjenu učešća obrta, korišteni su dostupni i limitirani podaci za FBiH, kojima raspolaže Porezna uprava FBiH. Prema ovim podacima došlo je do porasta broja registrovanih obrtnika u periodu 2015-2019. U ovom periodu broj aktivnih obrtnika je porastao sa 41.739 na 51.039, što je povećanje od 22,28%. U istom periodu broj zaposlenih radnika kod samostalnih poduzetnika, kako se obrtnici vode u evidenciji Porezne uprave FBiH, narastao je sa 58.236 na 60.180. Iako je došlo do povećanja broja zaposlenih radnika kod samostalnih poduzetnika - obrtnika, prosječan broj zaposlenih radnika se nije značajnije mijenjao, tako da je omjer porastao sa 1,16 na 1,18, što znači da gotovo svi obrtnici zapošljavaju jednu osobu.

Dostupni podaci Porezne uprave FBiH pokazuju da je u periodu 2015. - 2019. došlo do značajnog povećanja uplaćenog poreza na dohodak fizičkih lica od samostalne djelatnosti i plaćenog poreza na dohodak lica koja su zaposlena kod samostalnih poduzetnika. Prema ovim podacima, došlo je do povećanja uplaćenog poreza na dohodak fizičkih lica od samostalne djelatnosti sa 15,9 miliona KM na 30,1 milion KM, što je povećanje od 89,9%. Kada je u pitanju uplaćeni porez na dohodak lica koja su zaposlena kod samostalnih poduzetnika, došlo je do povećanja sa 2,1 miliona KM na 3,99 miliona KM, što je povećanje za 87,3%. Ukoliko bi izračunali prosječni uplaćeni porez na dohodak, za obje kategorije, po jednom zaposlenom radniku, vidjeli bi da je došlo do povećanja uplaćenog poreza sa 373 KM na 567 KM, što je povećanje za 52%. U istom periodu obrti u FBiH su povećali iznos ukupnih uplaćenih doprinosa (doprinosi za samostalne poduzetnike i doprinosi za zaposlene) sa 139,7 miliona KM na 184,4 miliona KM odnosno za 32%. Podaci su prikazani u tabeli 15.

Ne možemo uporediti iznose uplaćenih doprinosa od strane obrta i mikro preduzeća u BiH jer raspoložemo podacima o uplatama samo za obrte u FBiH. Zbog toga ovo poređenje moramo ograničiti

na poređenje uplaćenih prosječnih doprinosa po zaposlenom od strane obrta u FBiH sa uplaćenim prosječnim doprinosima po zaposlenom od strane mikro preduzeća do pet zaposlenih u BiH. U 2019. godini ovaj pokazatelj za obrte je iznosio 3,064 KM, a izračunati⁶ prosječni doprinosi po zaposlenom koji je uplaćen od strane mikro preduzeća do pet zaposlenih u BiH iznosili su 5,872 KM, odnosno bili su veći za 92% od prosječnih doprinosa po zaposlenom za obrte. Ova razlika ukazuje i na skoro dvostruko manje prosječne neto plate zaposlenih u obrtima u odnosu na prosječne plate zaposlenika u mikro preduzećima do pet zaposlenih. Do objavljivanja ove analize nismo dobili podatke Poreske uprave RS o samostalnim poduzetnicima/ obrtima u ovom entitetu.

Obrti i po broju registrovanih obrtnika i po broju zaposlenih premašuju mikro preduzeća do 9 zaposlenih. Podaci koje imamo za obrte odnose se samo na FBiH, ali možemo uočiti da je u 2019. godini broj registrovanih obrta u FBiH za 30.000 veći od broja mikro preduzeća u cijeloj BiH, a da je u istoj godini broj zaposlenih u obrtima u FBiH bio za samo 5.217 zaposlenih manji od broja ukupno zaposlenih u mikro preduzećima u BiH. Ovo jasno pokazuje da obrti predstavljaju značajan dio sektora mikro biznisa u BiH, posebno u pogledu broja zaposlenih. Prema informacijama dobijenim u razgovoru sa Predsjednikom Zanatsko-preduzetničke komore RS, broj registrovanih samostalnih poduzetnika/obrtnika u ovom entitetu je oko 22.000, a broj zaposlenih oko 42.000. Prema podacima objavljenim u medijima, a koje je dala Poreska uprava RS, u 2015. godini je u ovom entitetu bilo registrovano 1.504 novih poreskih obveznika - pravnih lica i 3.774 novih obveznika poduzetnika (obrta). U istoj godini je bilo objavljenih 189 poreskih obveznika pravnih lica i 1.296 poreskih obveznika poduzetnika.⁷

1.3. Procjena učešća freelancing sektora u ekonomiji BiH

Zbog nedefinisanosti samozaposlenika u entiteskim zakonima o radu kao i u svim drugim relevantnim zakonima ne postoje nikakvi zvanični podaci o broju aktivnih samozaposlenika odnosno freelancera u BiH. U samozaposlene radnike se mogu uključiti nezaposlene osobe koje za domaća ili strana pravna lica ili fizičke osobe rade određene poslove putem konsultantskih ugovora, ugovora o djelu ili autorskih ugovora, ili čak bez ugovora, ukoliko je riječ o aktivnosti između dvije fizičke osobe. Ukoliko se transakcija i naplata izvršenih usluga obavlja direktno putem gotovog novca, teško je procijeniti veličinu ovog tržišta i broj osoba koji na taj način ostvaruju dohodak. Transakcije bez ugovora između fizičkih lica u različitim zemljama se mogu ostvariti putem korištenja transfera za plaćanje poput PayPal-a, Western Union-a, MoneyGram-a, Payoneer-a ili nekog drugog servisa za transfer novca, i ove informacije su samo djelimično uključene u zvanične evidencije platnih transakcija.

Naše procjene ove grupe mikro biznisa i njihovog doprinosa ekonomiji zasnivaju se na parcijalnim raspoloživim podacima o freelancerima koji su ostvarili prihode iz inostranstva, prijavili ih Poreznoj upravi FBiH i platili odgovarajuće doprinose, potom na podacima o prihodima od ugovora o djelu i autorske ugovore za usluge pružene domaćim pravnim licima u FBiH, te na procjeni potencijalnog broja freelancera na osnovu interesa iskazanog na društvenim mrežama.

Na osnovu zvaničnih i dostupnih podataka od strane Porezne uprave FBiH, izvršena je djelimična procjena freelancing sektora u FBiH. Na osnovu uplata dohotka ostvarenog iz inostranstva kreirana je tabela 16. Prema podacima iz tabele 16, u periodu 2015-2019, po osnovu uplata iz inostranstva, prijavljen je zbirni dohodak u iznosu od 31,7 milion KM, a od ovog iznosa naplaćeno je 1,01 milion KM po osnovu doprinosa za zdravstvo i 2,43 miliona KM po osnovu poreza na dohodak. Također se može primijetiti značajan rast broja prijavljenih osoba koje su ostvarile dohodak iz inostranstva od 2018. godine, nakon donošenja AMS obrasca za podnošenje uplata iz inostranstva.

⁶ Iznos uplaćenih doprinosa izračunat je kao 41% od ukupnih troškova plata, podaci prezentirani u tabelama 9 i 10.

⁷ "Defiskalizacija malih samostalnih preduzetnika dala rezultate", *Akta*, 27. Januar, 2016, <https://www.akta.ba/kapital/defiskalizacija-malih-samostalnih-preduzetnika-dala-rezultate/61814>

Radi procjene doprinosa ove grupe freelancera ekonomiji FBiH u periodu 2015-2019 na osnovu prethodno navedenih podataka izračunat je neto dohodak iz inostranstva po freelanceru, koji se dobije nakon što se od početnog dohotka odbiju troškovi doprinosa za zdravstvo i poreza na dohodak, podijeljen sa brojem unikatnih podnosioca ostvarenog dohotka. Na osnovu ukupnog neto dohotka ili raspoloživog dohotka svih obuhvaćenih freelancera izračunat je njihov doprinos agregatnoj potrošnji. Iznos agregatne potrošnje se dobije nakon što se iznos raspoloživog dohotka pomnoži sa multiplikatorom potrošnje 5⁸, što je multiplikator agregatne potrošnje uz pretpostavku da se 80% raspoloživog dohotka potroši, a 20% uštedi, iznos dobivene potrošnje se alocira na neto potrošnju i naplaćeni PDV. Prema ovom izračunu, prikazanom u tabeli 17, sektor freelancinga za inostrane klijente doprinosio je u navedenom periodu agregatnoj potrošnji u FBiH sa 141 milion KM, te sa 20,5 miliona KM naplaćenog PDV-a. Treba istaći i da je prijavljeni prihod freelancera iz inostranstva povećan za 22,2 puta u 2019. godini, u odnosu na 2015. godinu, te je samo u 2019. godini doprinos, kroz vidljivost prihoda u FBiH iznosio 76,9 miliona KM, a naplaćenom PDV-u 11,2 miliona KM.

Uplate po osnovu ugovora o djelu i autorskih honorara, prema podacima Porezne uprave FBiH, prikazane su u tabeli 18. Podaci pokazuju da je u periodu 2015-2019, broj ugovora o djelu rastao na godišnjem nivou, a zbirno za ovaj period, ukupno je bilo 507.399 ugovora o djelu. Prosječni godišnji iznos neto dohotka po osnovu ugovora o djelu je opadao sa 1.545 KM u 2015. godini, na iznos od 1.474 KM u 2019. godini. Po ovom osnovu, ostvaren je dohodak od 772,2 miliona KM u posmatranom periodu. Razlog velikog broja i visokog iznosa uplata po osnovu ugovora o djelu može se objasniti i nižim stopama doprinosa na ove ugovore, što su dijelom koristili poslodavci kako bi na taj način angažovali radnike ili isplatili dio plate radniku, plaćajući tako manje poreske obaveze prema državi. Broj autorskih ugovora je dosta niži za razliku od ugovora o djelu, a godišnji broj ovih ugovora imao je tendenciju smanjenja. Po ovom osnovu, ostvaren je ukupni prihod fizičkih osoba od 84,7 miliona KM u periodu 2015-2019. Zbirno, po ova dva osnova, ostvaren je ukupni prihod fizičkih osoba u iznosu od 856,9 miliona KM.

Analizirani zvanični podaci za FBiH nam ne omogućuju procjenu broja freelancera u FBiH, a za RS nismo uspjeli dobiti čak ni gore navedene grupe podataka (uplate iz inostranstva, ugovori o djelu, autorski ugovori). Zbog toga smo odlučili da procijenimo potencijalni broj freelancera kao i potencijal za razvoj ovog sektora na osnovu podataka na najpopularnijoj društvenoj mreži u BiH, prema kojima oko 40.000 osoba iz BiH starijih od 15 godina na svom profilu iskazuje interes za stavku "freelancer", što možemo uzeti kao potencijalni broj freelancera u slučaju da se kreiraju odgovarajući preduslovi za njihov rad. Na osnovu definisanog potencijala, može se vidjeti da u BiH postoji veliki potencijal za razvoj freelancinga. Na osnovu ovih podataka urađene su procjene potencijalnih ekonomskih efekata freelancing sektora u BiH. Smatramo da je konzervativna procjena aktivnih freelancera u BiH 8.000 osoba (20% od broja osoba koje su iskazale interes za freelancingom), koje prihode ostvaruju iz inostranstva ili radom za domaća pravna lica na bazi ugovora o djelu ili autorskog ugovora, i koje nisu u radnom odnosu ni sa jednim pravnim licem. Procjenu njihovog doprinosa ekonomiji BiH smo napravili na bazi pretpostavljene prosječne mjesečne neto zarade od 945 KM i bruto zarade od 1.058 KM (12% poreza na dohodak i doprinosa za zdravstveno osiguranje). Na bazi ovih pretpostavki izračunali smo ukupan godišnji neto prihod freelancera u visini od 90,7 miliona KM i prihode države kroz porez na dohodak i doprinos za zdravstveno osiguranje od 10,8 miliona KM. Uz multiplikator potrošnje 5, indirektni doprinos freelancera godišnjoj agregatnoj potrošnji u ovim proračunima iznosi 453,5 miliona KM (uz multiplikator 5), a plaćenom PDV-u 65,9 miliona KM.

U sklopu istraživanja izvršeno je anketiranje nekoliko ciljanih kategorija, uključujući i freelancere, kako bi se istražio uticaj pandemije COVID-a na njihovo poslovanje. Anketa je provedena tokom mjeseca jula 2020. godine, te je dobiveno 98 tačno ispunjenih upitnika. Od ovog broja, 23,47% ispitanika se izjasnilo kao freelancer, a među njima je bilo 39% onih čiji su odgovori relevantni za istraživanje. Iako je anketa

⁸ Formula za izračun multiplikatora je $k=1/(1-c1)$, gdje $c1$ predstavlja sklonost potrošnji. U ovom slučaju, pretpostavljena sklonost potrošnji iznosi 80% ili 0,8. Uvrštavanjem u formulu se dobije da je $k=1/0,2$ ili $k=5$. (Blanchard, O. 2011. Makroekonomija, MATE Zagreb, str. 50)

provedena na malom uzorku i malom popunjenom broju upitnika, što ne pruža mogućnost valjanog indukovano zaključivanja na osnovu analiziranih podataka, podaci su analizirani u nastavku uz metodološka ograničenja.

U svojim odgovorima, svi anketirani freelanceri su odgovorili da rade od kuće, te da se redovno bave freelancingom ili honorarnim poslom. 11% ispitanika je odgovorilo da dohodak ostvaruje od domaćih klijenata, a 89% u manjoj ili većoj mjeri od inostranih klijenata. Vezano za ispitivanje stavova, 89% ispitanika se uopšte ne slaže sa tvrdnjom da državni organi svojim aktivnostima omogućavaju lakši rad za bavljenje freelancingom, zatim da poslovna banka i mikrokreditna organizacija pružaju podršku u razvijanju poslovanja. Svi ispitanici uopšte se ne slažu da imaju institucionalnu pomoć u pronalasku novih poslova i angažmana, da su poticajna javna finansijska sredstva i poticajna nematerijalna sredstva (oprema, prostor i sl.) dostupna i da pomažu u razvijanju poslovanja. 89% ispitanika se slaže da freelancing pruža slobodu u radu za organizaciju svakodnevnih aktivnosti, dok 67% njih se slaže da nivo primanja koja ostvaruju je dovoljan za vođenje svakodnevnog života. Kada je u pitanju plaćanje poreznih obaveza, 78% ispitanika je spremno da državi plaća stimulatívni nivo poreza i doprinosa, ukoliko će imati regulisana prava i obaveze, dok 56% smatra da bi bilo lakše svojim radom osigurati bolje uslove i veći prihod izvan BiH.

Ispitanici su prilikom ocjene podrške institucija bavljenjem freelancingom ocijenili lošom i vrlo lošom podršku javnih institucija (ministarstva, agencije, zavodi, opštine), poreznih uprava i inspekcija. 44% ispitanika namjerava registrovati svoje poslovanje radi lakšeg obavljanja aktivnosti kao obrt ili ako se omogući registracija jednostavnog d.o.o. ili samozaposlenika, dok ostatak ispitanika nema namjeru.

Pitanja koja se odnose na uticaj pandemije COVID-19 pokazala su da je za 56% ispitanika nivo poslovnih aktivnosti tokom pandemije COVID-19 povećan ili ostao isti, da je za 67% ispitanika nivo prihoda povećan ili ostao isti, te da nisu pretrpjeli finansijsku štetu ili da su čak povećali zaradu. 33% ispitanika je odgovorilo da su imali finansijsku štetu do 10.000 KM, dok je 44% njih očekivalo podršku od nadležnih organa vlasti kroz otpis i/ili odgodu plaćanja poreza i doprinosa.

1.4. Procjena učešća neformalnog sektora u BiH

Neformalni sektor i dalje predstavlja ozbiljan problem za funkcionisanje ekonomije u BiH. Iako zvanični vladini podaci o udjelu neformalnog sektora u BiH nisu dostupni, procjene Međunarodne organizacije rada (ILO) pokazuju da je udio neformalnog sektora 30% od ukupnog broj zaposlenih osoba u 2019. godini.⁹ Podaci iz decembra 2019. godine pokazuju da je zaposlenost iznosila 830.383 radnika,¹⁰ što znači da je udio neformalnog sektora oko 249.000 radnika.

Na osnovu dostupnih podataka procijeniti ćemo udio neformalnog sektora u BiH. Metodološki, podatke vezane za nezaposlenost, zaposlenost i radnu snagu objavljuje Agencija za statistiku BiH. Postoje dvije vrste objavljenih podataka koji tretiraju ovu oblast, a u pitanju su registrovana zaposlenost i nezaposlenost, gdje se podaci objavljuju na mjesečnom nivou, te procjene iz Ankete o radnoj snazi koja se objavljuje jednom godišnje. Period za procjenu udjela crnog tržišta odnosi se na period 2014-2018, zbog nepostojanja integralnih podataka iz Ankete o radnoj snazi 2019, gdje su podaci objavljeni u formi procenata, što stvara teškoće za korištenje i komparaciju istih u odnosu na podatke o registrovanoj zaposlenosti i nezaposlenosti u 2019. godini. Prema Anketi o radnoj snazi, kontingent zaposlenih osoba¹¹ čine:

⁹ "About the ILO in Bosnia and Herzegovina", Pristupljeno: juni 2020: https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/bosnia-herzegovina/WCMS_471903/lang-en/index.htm

¹⁰ "Zaposleni po djelatnostima u decembru 2019. godine", u: *Demografija i socijalne statistike*, br. 12, 2020, prir. Selma Husković, Ivana Simić, Svjetlana Kezunović, Tijana Popić; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine; dostupno na: http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2020/LAB_02_2019_12_0_BS.pdf

¹¹ "Anketa o radnoj snazi", u: *Tematski bilten*, br. 10, 2018, prir. Selma Husković, Ivana Simić, Jasna Isaković, Tijana Popić, Svjetlana Kezunović; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine; Dostupno na: http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2018/LAB_00_2018_Y1_0_BS.pdf

- Zaposleni (osobe u zaposlenju koje za svoj rad primaju plaću ili naknadu)
- Samozaposleni (poslodavci koji upravljaju poslovnim subjektom i zapošljavaju jednog ili više zaposlenika, te osobe koje rade za vlastiti račun i ne zapošljavaju zaposlenike)
- Neplaćeni pomažući članovi domaćinstva (članovi koji rade u obiteljskom biznisu)

Nezaposlene osobe su, prema istoj Anketi o radnoj snazi, osobe koje imaju 15 i više godina i koje:

- Nisu u referentnoj sedmici obavljale nikakvu aktivnost za plaću ili naknadu
- U toku četiri sedmice (referentna i tri prethodne) aktivno su tražile posao ili su našle posao i u skorij budućnosti će početi raditi
- Mogle bi početi raditi u toku naredna dvije sedmice, ako im bude ponuđen posao

Prema podacima o registrovanoj zaposlenosti i nezaposlenosti, registrovana nezaposlenost je smanjena u periodu decembar 2014-2018, za 111,846, registrovana zaposlenost je povećana za 109,650, dok je radna snaga smanjena za 2,196 osoba. Može se uočiti da podaci o registrovanoj stopi nezaposlenosti pokazuju da je gotovo svo smanjenje nezaposlenih prešlo u kategoriju zaposlenih, sa zanemarivim smanjenjem ukupne radne snage u posmatranom periodu. Podaci iz Ankete o radnoj snazi, pokazuju da je u posmatranom periodu od 2014. -2018, nezaposlenost smanjena za 123.000, da je zaposlenost povećana za 10.000, a da je neto smanjenje radne snage iznosilo 113.000 osoba. Može se uočiti da broj zaposlenih u 2018. godini čini 81,63% ukupne radne snage, za razliku od 2014. godine kada je činio 72,5%, kao posljedica smanjenja radne snage, ali ne i povećanja zaposlenih. Podaci su prikazani u tabeli 19. i na grafikonima 12. i 13.

Razlika koja se pojavljuje u podacima vezano za nezaposlenost i zaposlenost prema vrsti objavljenih podataka može značiti da je dio zaposlenih radnika prešao starosnu granicu i postao dio penzionog sistema, da je značajno smanjen rad na crno, ali i da je značajan dio radnika otišao van BiH. Iz tabele 19, također se može primijetiti da je broj zaposlenih radnika prema anketi o radnoj snazi i prema registrovanoj zaposlenosti gotovo izjednačen, dok se razlika pojavljuje u broju nezaposlenih. Daleko veći broj nezaposlenih se pojavljuje kao registrovana nezaposlenost nego što je broj nezaposlenih prema Anketi o radnoj snazi. Upravo ta razlika, koja se pojavljuje između broja nezaposlenih prema dva različita metodološka pristupa, može se kvantifikovati kao rad “neformalni rad”, jer prema definiciji nezaposlenih radnika u Anketi o radnoj snazi, riječ je osobama koje “nisu u referentnoj sedmici obavljale nikakvu aktivnost za plaću ili naknadu” što ne znači da nisu tokom godine, odnosno u ranijim sedmicama obavljale rad za plaću ili naknadu. Na osnovu ove postavke, u tabeli 20, prikazana je procjena broja radnika neformalno rade u BiH prema godinama, kao i procenat udjela radnika neformalnog rada u ukupnoj zaposlenosti. Podaci pokazuju da se broj radnika koji neformalno rade kretao od 239.112 u 2014. godini do 250.266 u 2018. godini, ili u rasponu od 29,45% do 30,45%, što je gotovo identično procjeni Međunarodne organizacije rada (ILO), koja je procijenila udio na 30%.

Tabela 20. – Procjena udjela broja radnika koji neformalno rade

Godina	Broj neformalnih radnika	Zaposleni	Udio neformalnih radnika u ukupnoj zaposlenosti
2014	239.112	812.000	29,45%
2015	222.568	822.000	27,08%
2016	237.022	801.000	29,59%
2017	264.084	816.000	32,36%
2018	250.266	822.000	30,45%

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Rad “na crno” predstavlja slučaj rada kada jedna osoba radi kod poslodavca i kao takva nije prijavljena, te se za takvu osobu ne plaćaju obavezni doprinosi i porez na ostvareni dohodak. Isplate plate se vrše u novcu direktno prema radniku, tako da ne postoji trag o toku novca. Radnici na crno mogu se voditi ili

kao nezaposleni radnici na evidenciji službi za zapošljavanje ili ukoliko su skinuti sa evidencije, čine dio radno-sposobnog stanovništva. Za razliku od rada na crno, siva ekonomija uključuje radnike koji su zaposleni i prijavljeni kod poslodavca, te se za tu osobu uplaćuju obavezni doprinosi i porez na dohodak. U ovom slučaju poslodavci prijavljuju radnika na minimalnu ili nižu platu. Ostatak dogovorene plate se isplaćuje na nekoliko načina putem isplata neoporezivih naknada ili podizanjem gotovine i isplate direktno radniku. Kroz sivu ekonomiju, umanjuje se osnovica za obračun doprinosa i tako se smanjuju troškovi po radniku za poslodavca. Razlozi su primarno zbog visokog poreskog opterećenja na rad, što predstavlja znatan problem u funkcionisanju mikro preduzeća. Problematiku rada "na crno" ne možemo razdvojiti ni od socijalne dimenzije ovih radnika. Naime, radnici koji rade "na crno" i koji na taj način osiguravaju minimalni iznos plate neophodne za vođenje svakodnevnog života, nisu na teretu državi, osim ukoliko su prijavljeni na evidenciji službi za zapošljavanje, odakle se finansiraju izdaci za zdravstveno osiguranje. Mnogi od radnika "na crno" i ne mogu biti dio legalnog sistema zbog visokih poreskih opterećenja na rad, gdje bi represivne mjere za uvođenjem ovih ljudi u sistem imalo samo kontraproduktivno dejstvo - ne bi mogli legalizovati rad, a postali bi teret državi. Rješenje se može tražiti u stimulativnom smanjivanju stopa doprinosa i povećanju neoporezivog dijela dohotka, bržoj, lakšoj i jednostavnijoj proceduri otvaranja i zatvaranja pravnih lica, te uvođenju jednostavne registracije samozaposlenika.

Prema ovoj procjeni, radnici "na crno" se nalaze na evidenciji zavoda za zapošljavanje i po toj osnovi ostvaruju pravo na osnovnu zdravstvenu zaštitu. Oni nemaju nikakvu sigurnost u pogledu visine i stalnosti prihoda, a također ne ostvaruju nikava prava na penzioni staž. Realno je pretpostaviti da najveći dio ovih radnika ostvaruje prihode u visini ili ispod egzistencijalnog minimuma. Za mnoge od ovih radnika, posebno u urbanim sredinama, restrikcije koje su bile uvedene tokom vanrednog stanja značile su prekid pružanja usluga i ostvarivanja bilo kakvih prihoda, a u uslovima smanjenja prihoda velikog dijela zaposlenih u formalnom sektoru su i njihove šanse za ostvarivanje i minimalnih prihoda u velikoj mjeri smanjene.

Slično kao i za freelancere, u sklopu istraživanja, izvršeno je anketiranje nekoliko ciljanih kategorija, uključujući i neformalno zaposlene, kako bi se istražio uticaj pandemije COVID-19 na njihove poslovne aktivnosti. Anketa je provedena tokom mjeseca jula 2020. godine, te je dobiveno 98 tačno ispunjenih upitnika. Od ovog broja, 14,29% se izjasnilo kao fizičko lice koje neformalno pruža usluge, a od ovog broja ispitanika 57% nema posao ili manji dio dohotka ostvaruje kroz stalni posao. Iako je anketa provedena na malom uzorku i malom popunjenom broju upitnika, što ne pruža mogućnost valjanog indukovanog zaključivanja na osnovu analiziranih podataka, podaci su objavljeni u nastavku uz metodološka ograničenja.

Od navedenog broja ispitanika 63% ih se izjasnilo da radi od kuće. 38% ispitanika se izjasnilo da radi za inostrane klijente, a da 63% njih ne plaća ili rijetko plaća porezne obaveze. Vezano za ispitivanje stavova, 75% ispitanika se uopšte ne slaže sa tvrdnjom da državni organi svojim aktivnostima omogućavaju lakši rad za bavljenje freelancingom. 88% ispitanika se ne slaže sa tvrdnjom da poslovna banka i mikrokreditna organizacija pružaju podršku u razvijanju poslovanja, te da imaju institucionalnu pomoć u pronalasku novih poslova i angažmana, da su poticajna javna finansijska sredstva i poticajna nematerijalna sredstva (oprema, prostor i sl.) dostupna i da pomažu u razvijanju poslovanja. 50% ispitanika se slaže da freelancing pruža slobodu u radu za organizaciju svakodnevnih aktivnosti, da je nivo primanja koja ostvaruju dovoljan za vođenje svakodnevnog života, te da su spremni državi plaćati stimulativni nivo poreza i doprinosa, ukoliko će imati regulisana prava i obaveze. Također, 50% ispitanika smatra da bi bilo lakše svojim radom osigurati bolje uslove i veći prihod izvan BiH.

63% ispitanika su prilikom ocjene podrške institucija bavljenju freelancingom ocijenili lošom i vrlo lošom podršku javnih institucija (ministarstva, agencije, zavodi, opštine), poreznih uprava i inspekcija. 88% ispitanika namjerava registrovati svoje poslovanje radi lakšeg obavljanja aktivnosti kao obrt ili ako se

omogućiti registraciju jednostavnog d.o.o. ili samozaposlenika, dok ostatak ispitanika nema takvu namjeru.

Pitanja koja se odnose na uticaj pandemije COVID-19 pokazala su da je za 50% ispitanika nivo poslovnih aktivnosti tokom pandemije COVID-a smanjen, dok je za drugih 50% ostao isti. Za 75% ispitanika nivo prihoda je smanjen, dok je 63% ispitanika odgovorilo da su imali finansijsku štetu do 10.000 KM.

1.5. Zaključci

U završnoj ocjeni značaja mikro preduzeća sa 1-5 zaposlenih za ukupnu privredu BiH navodimo najznačajnije pokazatelje za 2019. godinu:

- Čine 52,7% ukupnog broja svih aktivnih preduzeća u BiH
- Ostvaruju ukupni prihod od 5,7 milijardi KM ili 8% ukupnog prihoda svih preduzeća
- Kreiraju 39.868 radnih mjesta ili 7,4% od ukupnog broja radnih mjesta svih preduzeća
- Isplaćuju 571 milion KM za plate zaposlenih ili 5,6% ukupnih isplaćenih plata za zaposlene u svim preduzećima
- Ostvaruju 312 miliona KM neto dobiti ili 8,6% ostvarene dobiti svih preduzeća
- Plaćaju 59 miliona poreza na dobit ili 12,5% plaćenih poreza na dobit svih preduzeća
- Ostvaruju 689 miliona KM izvoza ili 6,5% ostvarenog izvoza svih preduzeća.

U završnoj ocjeni značaja mikro preduzeća sa jednim 6-9 zaposlenih za ukupnu privredu BiH navodimo najznačajnije pokazatelje za 2019. godinu:

- Čine 10,61% ukupnog broja svih aktivnih preduzeća u BiH
- Ostvaruju ukupni prihod od 3,3 milijardi KM ili 4,7% ukupnog prihoda svih preduzeća
- Kreiraju 25.529 radnih mjesta ili 4,6% od ukupnog broja radnih mjesta svih preduzeća
- Isplaćuju 389 milion KM za plate zaposlenih ili 3,8% ukupnih isplaćenih plata za zaposlene u svim preduzećima
- Ostvaruju 269 miliona KM neto dobiti ili 7,4% ostvarene dobiti svih preduzeća
- Plaćaju 31,4 miliona poreza na dobit ili 6,7% plaćenih poreza na dobit svih preduzeća
- Ostvarivanje 335 miliona KM izvoza ili 3,2% ostvarenog izvoza svih preduzeća.

Stanje u sektoru obrta-samostalnih poduzetnika u FBiH je dosta složeno. Iako je došlo do povećanja broja zaposlenih radnika kod samostalnih poduzetnika - obrtnika, prosječan broj zaposlenih radnika se nije značajnije mijenjao, tako da je omjer porastao sa 1,16 na 1,18, što znači da u prosjeku obrtnici zapošljavaju sebe ili voditelja obrta, a da tek na svaki 15. obrt zaposli još jednu dodatnu osobu. Podaci o uplaćenom porezu na dohodak, kako za porez na dohodak fizičkih lica od samostalne djelatnosti, tako i za uplaćeni porez na dohodak lica koja su zaposlena kod samostalnih poduzetnika, pokazuju da je došlo do porasta od 89,9% i 87,3% respektivno. Podaci o uplaćenim prosječnim doprinosima po zaposlenom ukazuju na znatno niže uplate u poređenju sa mikro preduzećima do pet zaposlenih i također na gotovo dvostruko niže prosječne plaće zaposlenih u obrtima u odnosu na zaposlene u mikro preduzećima do pet zaposlenih.

Iako svake godine raste broj aktivnih freelancera, BiH je iskoristila tek mali dio potencijala freelancing sektora, tako da postoji veliki potencijal za razvoj. Naša konzervativna procjena je da je u BiH aktivno oko 8.000 freelancera, koji doprinose ekonomiji BiH sa 91 milion KM neto ličnog prihoda i 11 miliona KM prihoda za državu kroz plaćanje poreza na dohodak i doprinosa za zdravstveno osiguranje. Uz multiplikator potrošnje od 5, njihov indirektni doprinos agregatnoj potrošnji smo procijenili na 453 miliona KM, a doprinos naplaćenom PDV-u na 66 miliona KM.

Udio neformalnog sektora u BiH i dalje je vrlo visok. Podaci pokazuju da se broj radnika na crno kretao od 239.112 u 2014. godini do 250.266 u 2018. godini, ili u rasponu od 29,45% do 30,45%, što je gotovo identično procjeni Međunarodne organizacije rada (ILO), koja je procijenila udio na 30%.

2. Analiza finansijskog položaja i pristupa finansijskima

2.1. Stanje finansijskog sektora u BiH

Bosanskohercegovački finansijski sektor predstavlja jedan od najstabilnijih dijelova ukupne ekonomije. Shodno redovnom ekonomskom izvještaju Svjetske banke (2020), finansijski sektor je u najpovoljnijoj poziciji od svih segmenata bosanskohercegovačke ekonomije (u kontekstu COVID-19 krize). Blagi rast ekonomije u proteklim godinama utjecao je na dodatno jačanje stabilnosti ovog sektora, uz rast aktive finansijskih posrednika, i to prije svega porasta aktive bankarskog sektora. Intervjuisani ispitanici u okviru sprovedenog istraživanja smatraju da je 2019. godine finansijski sektor doživio svojevrsni vrhunac u smislu izgradnje povjerenja i odnosa sa privredom BiH.

Upravo bankarski sektor iz godine u godinu iskazuje više pokazatelje kapitaliziranosti, sa trendom poboljšanja kvaliteta aktive i visoke likvidnosti.¹² Unatoč tome, potencijali finansijskog sektora Bosne i Hercegovine (BiH) nisu u dovoljnoj mjeri iskorišteni u funkciji ekonomskog rasta BiH,¹³ koji je najvećim dijelom determinisan javnom potrošnjom i povećanjem izvoza. Zemlja ostvaruje skromne stope ekonomskog rasta u petogodišnjem intervalu od 2.1 do 3.7%,¹⁴ uz procjenu recesije od -5% u 2020. godini zbog COVID-19 pandemije.¹⁵ Sve je jasnije da je ova procjena recesije zapravo optimistična i da je pad BDP-a u 2020. godini od 10% mnogo vjerovatniji scenarij.

Finansijski sektor BiH je bankocentričan i veoma je jednostavne strukture. Čine ga banke kao depozitne finansijske institucije i druge nebankarske institucije poput mikrokreditnih organizacija, lizing i faktoring društava, investicionih fondova i (re)osiguravajućih društava. U FBiH na dan 31. 03. 2020. godine poslovalo je 15 komercijalnih banaka, sa 544 organizaciona dijela. Na dan 31. 12. 2019. godine bankarski sektor RS čini 8 banaka, sa 288 organizacionih dijelova. U FBiH, sa 31. 03. 2020. godine, dozvolu za rad ima 14 mikrokreditnih organizacija koje čine mikrokreditni sektor u FBiH, od toga 11 mikrokreditnih fondacija (neprofitne organizacije) i 3 mikrokreditna društva (profitne organizacije). Broj organizacionih dijelova mikrokreditnih organizacija sa sjedištem u FBiH je 377. Mikrokreditni sektor RS sa stanjem na dan 31. 12. 2019. godine čini 13 mikrokreditnih organizacija, od čega 11 mikrokreditnih društava, koje kao profitne organizacije mogu plasirati mikrokredite maksimalno do 50.000 KM i dvije mikrokreditne fondacije, koje kao neprofitne organizacije mogu plasirati mikrokredite maksimalno do 10.000 KM (što vrijedi i u FBiH).¹⁶ Mikrokreditne organizacije RS su poslovale preko 142 organizaciona dijela. Ovi podaci pokazuju da je organizacijska mreža bankarskog i mikrokreditnog sektora veoma razvijena, pa shodno prosječnim vrijednostima, bez uvažavanja efekta većih gradova, na svaku od opština u BiH dolazi 10 organizacijskih dijelova bankarskog ili mikrokreditnog sektora, odnosno na 2.631 stanovnika 1 organizacijski dio, prema rezultatima Popisa stanovništva u BiH iz 2013. godine.

Lizing sistem u FBiH sa 31. 03. 2020. godine čini pet lizing društva i jedna komercijalna banka koja obavlja poslove finansijskog lizinga. Dozvolu za obavljanje poslova lizinga imaju 3 poslovne jedinice lizing društava koje posluju u RS, a iste su u sastavu 3 društva za poslove lizinga sa sjedištem u FBiH. Također, jedna poslovna jedinica banke sa sjedištem u FBiH obavlja poslove finansijskog lizinga u RS, koji su uključeni u bilans stanja iste. Sa 31. 03. 2020. godine, poslove faktoringa u FBiH obavljale su četiri komercijalne banke, od kojih su tri članice međunarodnih bankarskih grupa sa sjedištem u zemljama članicama EU i jedna u pretežno domaćem vlasništvu.

¹² Centralna banka BiH, *Izvještaj o finansijskoj stabilnosti 2018*, (Centralna banka BiH: Sarajevo, 2018)

¹³ Centar za politike i upravljanje, *Pristup finansijskima u BiH – kapaciteti i stabilnost finansijskog sektora* (Centar za politike i upravljanje: Sarajevo, 2019); dostupno na: www.cpu.org.ba/media/38046/Jacanje-finansijskog-sektora-u-BiH-jednolist.pdf

¹⁴ GDP growth (annual &) – Bosnia and Herzegovina, World Bank Group, pristupljeno: juni 2020, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=BA>

¹⁵ IMF, *Countries, BiH*, 2020, dostupno na: <https://www.imf.org/en/Countries/BIH>

¹⁶ Ograničenje na 10.000 KM za mikrokreditne fondacije se često navodi kao kočnica za ovaj sektor i njegove klijente. Više na: Džavid Sejfović "Zašto se koči unaprjeđenje MK regulative?", *Beta.ba*, 8. juli, 2020, <https://www.beta.ba/index.php/kolumne/514-zasto-se-koci-unaprjeđenje-mk-regulative>

2.2. COVID-19 i finansijski sektor u BiH

COVID-19 pandemija je imala izuzetan uticaj na privredu. Međutim, Odbor za finansijsku stabilnost (Financial Stability Board) objavio je u martu 2020. godine saopštenje u kojem se globalna javnost ohrabruje, ističući značajno stabilnije stanje finansijskog sektora na globalnom nivou, te povećanu mogućnost podnošenja šokova u odnosu na prethodne krize. Zasluge za tu pojavu pripisuju se sveobuhvatnim reformskim procesima provedenim poslije globalne ekonomske krize 2008. godine.¹⁷ Potvrđena je sigurnost, likvidnost i kapitaliziranost bankarskog sektora u BiH. Banke mogu izvršiti sve zahtjeve svojih deponenata, uključujući i zahtjeve za podizanjem gotovog novca, i uz uvažavanje okolnosti u kojima se poslovanje trenutno odvija, održaće kontinuitet poslovanja u skladu s potrebama građana i privrede.¹⁸

Rizik negativnih prelijevanja u finansijski sektor je nešto što se pomno prati. Globalna finansijska kriza iz 2008/09. godine je nastala u finansijskom sektoru i proširila se na realnu ekonomiju. Sada je situacija obrnuta, jer kriza je pogodila realnu ekonomiju i postoji rizik širenja na finansijski sektor. Kroz historiju je poznato da kada se tako nešto dogodi, oporavak koji slijedi nakon krize biva mnogo sporiji.¹⁹ Trajan rizik za bankarski sektor o kojem se uvijek mora voditi računa su nekvalitetni krediti koji predstavljaju najveću prijetnju likvidnosti i stabilnosti ovog sektora.²⁰ Ovo će biti poseban izazov tokom COVID-19 krize jer će biti ugrožena finansijska stabilnost preduzeća i to naročito mikro preduzeća od 1-5 zaposlenih, što je detaljnije objašnjeno u dijelu koji se odnosi na finansijsko poslovanje mikro preduzeća. Prema podacima iz CRK, ukupna zaduženost pravnih lica prema svim grupama finansijskih posrednika na kraju 2018. godine iznosi 12,8 milijardi KM. Mjereno udjelom u BDP-u, ukupna zaduženost preduzeća prema svim grupama finansijskih posrednika iznosi 39,0% BDP-a. Zaduzenost sektora preduzeća na domaćem finansijskom tržištu najvećim dijelom se odnosi na zaduzenost prema bankarskom sektoru. Zaduzivanje na tržištu kapitala i dalje je neznatno. Zaduzenost pravnih lica u bankarskom sektoru čini 84,2% ukupnog duga prema svim finansijskim posrednicima u BiH.²¹

Nalazi testova na stres, koje je uradila Centralna banka BiH na osnovu podataka s kraja 2016. godine, pokazuju stabilnost sektora i otpornost na moguće šokove. I pored zadovoljavajuće kapitaliziranosti na nivou cijelog sektora, rezultati pokazuju da postoji značajan broj banaka koje bi u slučaju realizacije pretpostavljenih šokova trebale dodatni kapital. Ipak, u situaciji ekstremnijeg scenarija i nedovoljne kapitaliziranosti većeg broja banaka ili banaka od sistemskog značaja moglo bi doći do ugrožene stabilnosti cijelog sektora.²²

Dobra vijest je stigla u maju 2020. godine jer BiH više nije na listi zemalja visokog rizika za pranje novca, što je bitno za finansijski sistem. Evropska komisija objavila je novi popis trećih zemalja sa strateškim nedostacima u režimu sprječavanja pranja novca i finansiranja terorizma na kojem se konačno više ne nalazi BiH.²³

Intervjuisani predstavnici bankarskog i privrednog sektora smatraju da će postojeća kriza povećati cijenu osnovnih (kreditnih) proizvoda finansijskog sektora, te da će postojati određeni oprez, kako onih

¹⁷ Timur Abaspahić, "Finansijski sektor BiH u doba pandemije: Šta očekivati?", *Reforma.ba*, 22. juni, 2020, reforma.ba/index.php/blog/484-finansijski-sektor-bih-u-doba-pandemije-sta-ocekivati

¹⁸ Dejan Maksimović, "Stalni odbor za finansijsku stabilnost BiH: Potvrđena sigurnost bankarskog sektora", *Anadolu Agency*, 18. mart, 2020, <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/stalni-odbor-za-finansijsku-stabilnost-bih-potvrđena-sigurnost-bankarskog-sektora/1770767>

¹⁹ Vesna Besić, "Jewell, rezidentni predstavnik MMF-a u BiH: Bankarski sektor ključan za oporavak ekonomije", *Anadolu Agency*, 22. april, 2020, <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/jewell-rezidentni-predstavnik-mmf-a-u-bih-bankarski-sektor-klju%C4%8Dan-za-oporavak-ekonomije/1813932>

²⁰ Kemal Kozarić i Emina Žunić, "Causes and Consequences of NPLs in Bosnia and Herzegovina Banking Sector", *Journal of Economic and Social Studies* 5, br. 1 (proljeće, 2015) <https://omeka.ibu.edu.ba/items/show/464>.

²¹ Centralna banka BiH, *Izveštaj o finansijskoj stabilnosti 2018*, (Centralna banka BiH: Sarajevo, 2018)

²² Centar za politike i upravljanje, *Jačanje finansijskog sektora*, (Centar za politike i upravljanje: Sarajevo, 2017): dostupno na: www.cpu.org.ba/media/32814/Jacanje-finansijskog-sektora.pdf

²³ "Bosna i Hercegovine više nije na listi visoko-rizičnih zemalja u pogledu pranja novca", *Klix*, 10. maj, 2020, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/bosna-i-hercegovina-vise-nije-na-listi-visoko-rizicnih-zemalja-u-pogledu-pranja-novca/200510065>

koji nude kredite, tako i onih koji planiraju realizirati investiciju. Sa druge strane, većina ispitanika u okviru urađene ankete, njih 60.5% smatra da COVID-19 nije utjecao na njihov odnos sa glavnim finansijerima/kreditorima.

Shodno predstavljenom, moguće je zaključiti sljedeće:

- Finansijski sektor BiH, naročito bankarski, izuzetno je otporan na krize, međutim uvijek postoji rizik dužine trajanja COVID-19 krize (drugog vala, vremena do efektivnosti vakcine, dubine ekonomske recesije i slično)
- Postoji značajan rizik od povećanja količine nekvalitetnih kredita zbog promjene tržišnih uslova, odnosno blokade poslovanja i propadanja većeg broja kompanija.
- Pretpostavka je da će finansijski sistem BiH 2020. i narednih par godina biti oprezniji pri plasiranju kapitala, ali i da će opasti potražnja za navedenim, barem u tekućoj godini, što će se dokumentovati krajem ove i početkom naredne godine.
- Očekuje se pad vrijednosti svih performansi finansijskog sektora u 2020. godini.

Bitno je spomenuti još jedno bitno obilježje ove krize, a odnosi se na nevjerovatan jaz između finansijskog sektora i realne ekonomije (Wall Street vs. Main Street). Vjerovatno da će se slično desiti i u BiH, u smislu da će realni sektor, naročito uslužni dio, odnosno mikro preduzeća i obrtnici, osjetiti najveći teret krize.

2.3. Specifičnosti odnosa finansijskog sektora i mikro biznisa

Krajem 2019. godine, od ukupno 33.180 preduzeća u BiH koja su predala poresku prijavu, njih 63,4% odnosno 21.033 se odnosilo mikro preduzeća, do 9 zaposlenih. Shodno navedenom, jasno je da je riječ o veoma značajnom sektoru ekonomije. Istraživanja u vezi ovih preduzeća se obično vežu za kategoriju "mala i srednja preduzeća" što je slučaj i za BiH. Za razvoj mikro biznisa, i poduzetničkih aktivnosti uopšte, nužno je imati razvijene dobre institucionalne i fizičke, ali i finansijske infrastrukture.²⁴ Vjerovatnoća uspjeha ovih preduzeća je rezultat karakteristika osnivača/vlasnika, rada preduzeća, odnosno industrije kojoj pripadaju, ali i ukupnosti finansijskog i ekonomskog okruženja u okviru kojeg djeluju.²⁵

Značajan doprinos razumijevanju finansiranja ovog segmenta privrede dala su empirijska istraživanja sprovedena od strane Jukana Kokorovića i ostalih. U dvogodišnjem istraživanju na uzorku od 100 preduzeća u FBiH,²⁶ problem pristupa finansiranju ocijenjen je kao izuzetno važan od strane 10,2% ispitanika, dok je više od 69% ispitanika označilo ovaj problem kao značajan, a što je preko 79% anketiranih preduzeća. Ovo je u skladu i sa ostalim radovima i istraživanjima na ovu temu, gdje se jedan od najvećih problema malih preduzeća u BiH, kao tranzicijskoj zemlji, svodi na pristup eksternim izvorima finansiranja (Hisrich et al., 2016; Balling et al., 2009; Burk and Lehmann, 2006).

Rezultati navedenog istraživanja pokazuju da su najčešće korišteni izvori finansiranja među anketiranim preduzećima bankarski proizvodi, odnosno dugoročni krediti (58%), kratkoročni krediti (53%) i prekoračenje po tekućem računu ili overdraft krediti (52%). Istraživanje rađeno u zemljama Istočne i Južne Evrope, u okviru kojih je učestvovala i Bosna i Hercegovina sa 314 kompanija, pokazuje da je najveći izvor eksternog finansiranja kod manjih preduzeća bankovno finansiranje, sa 28%. Ovo znači da preduzeća pri finansiranju posluju uglavnom sa bankama, što podrazumijeva da se fokus bilo kakvih reformi u kontekstu unaprijeđenja pristupa finansijama mora odnositi upravo na bankarski sektor. U

²⁴ Zijad Džafić i Amra Babajić, "The Role of the Government in Entrepreneurship Development: Evidence from Bosnia and Herzegovina", *Economic Review – Journal of Economics and Business*, vol. XIV, Issue 1, (Maj, 2016), <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/193858/1/econ-review-v14-i1-p068-079.pdf>

²⁵ Arthur B. Kennickell, Myron L. Kwast i Jonathan Pogach, "Small Businesses and Small Business Finance During the Financial Crisis and the Great Recession: New Evidence from the Survey of Consumer Finances", *FDIC Center for Financial Research*, br. 4, (2015)

²⁶ Meldina Kokorović Jukan, Emira Kozarević i Senija Nuhanović, "Pristup sektora malih i srednjih preduzeća izvorima finansiranja: perspektiva Federacije Bosne i Hercegovine", *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Brčko*, vol. 13, Issue 1, (2019).

slučaju preduzeća koja nisu koristila bankarske kredite, rezultati navedenih istraživanja pokazuju da je ključni razlog nekorištenja ovog izvora finansiranja visina kamatnih stopa. Nakon bankovnog finansiranja slijedi trgovački kredit (26%), kao i nebankarski i neformalni krediti, sa 9 i 12%, respektivno. Dakle, 40% finansiranja dolazi od nebankarskih izvora. U komparaciji sa drugim zemljama, bosanskohercegovačka preduzeća imaju ispodprosječnu vrijednost u segmentu bankarskih kredita: 16% u odnosu na 28% prosjeka ostalih zemalja. Trgovački kredit je dominantniji sa 27%, te slijedi neformalni kredit sa 14% i nebankarski kredit sa 9%.²⁷

Kako bi finansiranje funkcionisalo potrebno je imati razvijen formalni finansijski sistem koji je u stanju da se brine o potrebama poduzetnika u različitim fazama životnog ciklusa preduzeća. Formalni finansijski posrednici, kao što su banke i mikrokreditne organizacije, moraju proširiti vlastitu sposobnost da služe potrebama mikro biznisa, naročito mladih lokalnih preduzeća, sa ciljem osiguranja rasta ovih biznisa. Formalizacija drugih finansijskih institucija poput kreditnih zadruga, poslovnih anđela i slično, neće samo olakšati finansiranje za manja preduzeća, već će također izložiti banke većoj konkurenciji. Ovo u konačnici treba da doprinese većoj dostupnosti jeftinih finansija za male kompanije.²⁸

2.4. Dostupni izvori finansiranja mikro biznisa

Razumijevajući ograničenost finansijskog tržišta u BiH, koja se odnosi na malu diverzificiranost finansijskih posrednika, sa izuzetnom dominacijom bankarskog sektora, jasno je da mikro biznisi na raspolaganju imaju skromnije izvore finansiranja svojih poslovnih poduhvata, naročito u početnim fazama poslovanja.²⁹ Teorijski posmatrano, u različitim fazama životnog ciklusa preduzeća, pojavljuju se i različite potrebe za finansiranjem, odnosno načinom finansiranja (primarno interno ili eksterno finansiranje). Pritom, lakši pristup finansijskim izvorima smatra se jednim od ključnih pokretača poduzetništva.³⁰

Mikro preduzeća uglavnom koriste banke kao primarne izvore za eksterno finansiranje. Istraživanje koje su uradili Umihanić i drugi³¹ pokazuje da većina preduzeća u BiH za osnivanje koristi upravo ovakav oblik finansiranja. Banke tradicionalno vode veoma konzervativnu politiku kreditiranja i kao osnovni razlog se obično navodi raniji visok iznos nekvalitetnih potraživanja.³²

Brojne međunarodne studije navode mikrokreditni sektor u BiH kao pozitivan primjer mikrofinansiranja. Procjena je da se oko 9 milijardi KM plasiralo preko ovog sektora, od čega čak 70% u djelatnosti koje generiraju prihod subjektima koji inače nemaju pristup tradicionalnim načinima finansiranja. Od ukupnog broja aktivnih klijenata 44% su žene, što potvrđuje tezu da je ovaj dio finansijskog sistema veoma bitan za marginalizirane grupacije na tržištu rada. Također, 18% korisnika su osobe mlađe od 30 godina. Ovaj dio populacije obično koristi kreditna sredstva za pokretanje ili unapređenje postojeće poslovne aktivnosti. Shodno podacima Udruženja mikrokreditnih organizacija u BiH (AMFI), trenutno direktnu ili indirektnu korist od mikrofinansijskog sektora ima više od 600.000 građana BiH.³³ U ukupnom portfoliju mikrokreditnih organizacija u BiH, 66% klijenata su osobe koje žive u ruralnim područjima. Čak 98% klijenata mikrofinansijskog sektora su fizička lica, što implicira da ovaj sektor

²⁷ Nirosha Hewa Wellalage i Viviana Fernandez, "Innovation and SME finance: Evidence from developing countries", *International Review of Financial Analysis* (Juli, 2020).

²⁸ Ibid.

²⁹ Bahrija Umihanić, Sabina Đonlagić i Damir Piplica, "Enhancing entrepreneurship development in Bosnia and Herzegovina through adequate governmental financial support", *Management*, vol. 21, Issue 1, (2016).

³⁰ Bahrija Umihanić i Adisa Delić, "Stanje i perspektive poduzetničkog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, rad prezentiran na "Conference: Znanjem od recesije ka prosperitetu", III internacionalna naučna konferencija "Ekonomija integracija" Tuzla, 2013.

³¹ Bahrija Umihanić, Sabina Đonlagić i Damir Piplica, "Enhancing entrepreneurship development in Bosnia and Herzegovina through adequate governmental financial support", *Management*, vol. 21, Issue 1, (2016).

³² European Investment Bank, *Bosnia and Herzegovina Assessment of financing needs of SMEs in the Western Balkans countries* (Evropska investiciona banka: august, 2016); dostupno na:

https://www.eib.org/attachments/efs/assessment_of_financing_needs_of_smes_bosnia_herzegovina_en.pdf?f=search&media=search

³³ "U Sarajevu održana Konferencija 'Uloga i značaj mikrofinansiranja' koju organizira Udruženje mikrokreditnih organizacija u BiH - AMFI", *Lider*, 20. novembar, 2020, <https://lider.ba/u-sarajevu-odrzana-konferencija-uloga-i-znacaj-mikrofinansiranja-koju-organizira-udruzenje-mikrokreditnih-organizacija-u-bih-amfi/>

uglavnom podržava poduzetnike iz neformalne ekonomije, a manje (2% poslovne subjekte tj. registrovana mikro preduzeća).

Bosanskohercegovački lizing sektor je još uvijek nedovoljno razvijen, što se obično pripisuje zakonskoj legislativi. Sektor se još uvijek oporavlja od agregatnog gubitka od 7.3 miliona eura u 2014. godini, što je CBIH pripisala “neadekvatnoj poslovnoj praksi” koja je vodila lošem kvalitetu potraživanja.³⁴

Factoring je napredan finansijski proizvod, koji omogućava jednostavnu i djelotvornu izravnu trgovinu koja podržava financiranje kompanije. Može unaprijediti domaću i međunarodnu trgovinu. To je efikasno sredstvo kratkoročnog financiranja i može osigurati privatnom sektoru lak pristup radnom kapitalu.³⁵ Najjednostavnije rečeno, factoring predstavlja finansijski instrument kojim faktor (banka ili specijalizovana kompanija) finansira preduzeća na osnovu budućih (nedospjelih) potraživanja proisteklih iz prodaje robe ili usluga na domaćem ili inostranom tržištu.³⁶

Postoje određeni programi finansijske podrške od strane različitih vlada u BiH. Decentralizirano ustrojstvo države čini ove programe disperziranim, a ono što dodatno komplikuje mogućnost sagledavanja efekata istih jesu učestali, parcijalni programi koje često podržavaju međunarodne organizacije. Institucionalni i pravni okvir za mikro, mala i srednja preduzeća doveo je do različitih rješenja u pogledu podsticaja za ova preduzeća na svim nivoima vlasti u BiH.

Opštu ocjenu politika razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća u BiH je teško dati. Primarni razlog je ekstremna decentralizacija politika podsticanja razvoja ovih preduzeća. Većina politika se definiše i provodi na entitetskom nivou, bez koordinacije. Na državnom nivou postoji minimum funkcija.³⁷

Funkcioniranje tržišta kapitala i emitiranje i trgovanje vrijednosnim papirima striktno nadziru ovlaštene agencije. Tržišta kapitala u BiH su regulirana na entitetskoj razini (FBiH i RS). Međutim, postoji značajna usklađenost regulative između dva entiteta.³⁸

U današnjem svijetu finansija postoji dosta alternativnih izvora kapitala. Kada je riječ o BiH, veoma je malo alternativnih izvora, dominiraju krediti. Nešto sredstava se plasira putem Zavoda za zapošljavanje i lokalnih zajednica, ali se radi o malim iznosima sredstava koja su namijenjena za pokretanje biznisa, a njihova visina uglavnom omogućava pokretanja posla u niskoinovativnim uslužnim granama. Podrška inovacijama, koje još nisu prisutne u BiH, u razvijenim zemljama se zasniva na zakonski organizovanoj mreži poslovnih anđela, adekvatnim zakonima o investicionim fondovima, uključivanju venture capital fondova i slično.³⁹ Takva zakonska rješenja bi i u BiH osnažila finansijsku podršku inovativnim poslovnim poduhvatima.

Pojam “neformalni izvori finansiranja” se odnosi na one koji u najvećem broju nisu formalizovani, u smislu da postoji neki striktni pravni odnos između poduzetnika i mikro preduzeća sa jedne strane i predstavnika neformalnih izvora finansiranja sa druge strane. Obično nema potrebe za pisanim i formalizovanim dogovorom u vezi korištenja ovih izvora finansiranja. Pretpostavka je da je u BiH, gdje neformalna ekonomija čini nekih 30% ukupne ekonomije,⁴⁰ neformalni izvori finansiranja predstavljaju

³⁴ European Investment Bank, *Bosnia and Herzegovina Assessment of financing needs of SMEs in the Western Balkans countries* (Evropska investiciona banka: august, 2016); dostupno na:

https://www.eib.org/attachments/efs/assessment_of_financing_needs_of_smes_bosnia_herzegovina_en.pdf?f=search&media=search

³⁵ Centralna banka Bosne i Hercegovine, *Factoring: Šta je factoring?*, (2020), dostupno na: <https://www.cbbh.ba/press/edukacija/674>

³⁶ Ivan Vrbica, “Šta je factoring i kako može pomoći vašem poslovanju”, *ErsteBank blog*, 17. juli 2017, <https://blog.erstebank.me/sta-je-factoring-kako-moze-pomoci-vasem-poslovanju/>

³⁷ Centar za politike i upravljanje, *Izveštaj o politikama podsticanja malih i srednjih preduzeća u Bosni i Hercegovini* (Centar za politike i upravljanje: Sarajevo, 2010); dostupno na: www.cpu.org.ba/media/8216/Izveštaj-o-politikama-podsticania-malih-i-srednjih-preduzeća-u-Bosni-i-Hercegovini.pdf

³⁸ Centralna banka Bosne i Hercegovine, *Tržišta kapitala: Pravni okvir*, (2020), dostupno na: <https://www.cbbh.ba/press/edukacija/693>

³⁹ Ovo je navedeno tokom strukturiranih intervjua koji su vođeni kao dio istraživanja.

⁴⁰ Nirha Efendić, Edin Pašović i Adnas S. Efendić, “Understanding the Informal Economy in Practice – Evidence from Bosnia and Herzegovina”, *e-Finanse – Financial Internet Quarterly*, vol. 14, br. 4 (2018),

bitan stub za ukupno finansiranje posla. Još jedan faktor svojstven tranzicijskim ekonomija se odnosi na činjenicu da su formalni izvori finansiranja skupi⁴¹ odnosno da zahtijevaju značajne uslove. Međutim, mikro preduzeća i obrtnici obično prave kombinaciju formalnih i neformalnih izvora finansiranja, pritom vodeći računa o odnosu vlastitog i pozajmljenog kapitala. Naime, ovi izvori se i vežu za budućnost vlasničkog kapitala (pored sopstvenih sredstava i sredstava formalnih investitora npr. *venture capital* fondova).

U kontekstu BiH, posebnu ulogu za finansiranje biznisa na ovakav način ima dijaspora. U inostranstvu žive najmanje dva miliona ljudi porijeklom iz BiH, od čega oko 1.7 miliona ljudi koji su rođeni u BiH ili oko 56 posto populacije zabilježene popisom iz 2013.⁴² Procjena je da se putem dijaspore direktno i indirektno u BiH plasira 2.5 milijardi eura.⁴³ BiH je među prvima u Evropi po doprinosu dijaspore BDP-u. Naravno, ovaj iznos će biti dosta skromniji u ovoj i narednih par godina zbog COVID-19 pandemiji odnosno činjenici da recesije nastupaju i u zemljama u kojima živi dijaspora.

2.5. Razvijenost finansijskog poslovanja mikro biznisa u BiH

Zakonom o finansijskom poslovanju FBiH (Službene novine broj 48/16 od 22. 6. 2016.) u članu 2 "finansijsko poslovanje" se definiše kao pribavljanje finansijskih sredstava, upravljanje finansijskim sredstvima, te raspoređivanje sredstava finansiranja radi osiguravanja uvjeta za obavljanje privredne djelatnosti. Inherentna specifičnost mikro preduzeća je da se slijedi finansijski princip centralizacije - kada se svi primarni i sekundarni zadaci finansijske funkcije obavljaju centralizovano (obavlja ih samo jedna finansijska služba). Centralizacija finansijske funkcije je rezultat veličine, ali i nekih drugih specifičnosti bosanskohercegovačkih malih preduzeća.⁴⁴

U BiH nema dovoljno podataka i istraživanja o finansijskom poslovanju malih preduzeća. Mahmutović i Arnaut⁴⁵ navode da je funkcija računovodstvenog sistema u malom biznisu zanemarena, evidentiranje i knjiženje poslovnih događaja je neadekvatno. Zanemarena je odgovornost za netačno i nekompletno finansijsko izvještavanje. Mali biznisi koji većinu transakcija vrše u gotovini zahtijevaju poseban pristup i odabir kontrolnih i revizijskih procedura.

U istraživačkom projektu iz 2010. godine, Softić evidentira posljedice tadašnje ekonomske krize na privredu. Navedeno je da je došlo do rasta broja preduzeća sa značajnim problemima poput hronične insolventnosti, teškog duga, kao i većeg broja preduzeća koji su uručili otkaze svojim zaposlenicima, ali i onima koji su morali prestati sa radom uslijed likvidacije/bankrota. Softić (zaključuje da je većina biznisa u tom trenutku bila u veoma teškoj situaciji. To je godina nakon globalne finansijske i ekonomske krize. Gubici, dugovi i insolventnost su obilježila tu godinu, uz preko 500 pokrenutih procedura bankrota.⁴⁶ U 2014. godini istraživači navode da je 81% manjih preduzeća navelo da je pristup finansijama od izuzetnog značaja za njihove poslovne aktivnosti. Pritom 49% ispitanika nikada nije koristili vladine grantove.⁴⁷ Mikerević je pritom sakupio osnovne finansijske podatke za dva entiteta za 2015. godinu

https://www.researchgate.net/publication/331907766_Understanding_the_Informal_Economy_in_Practice_-_Evidence_from_Bosnia_and_Herzegovina

⁴¹ Edita Kastarović i Vladimir Marinković, "Neformalni izvori finansiranja - put ka bržem razvoju mikro, malih i srednjih preduzeća u Srbiji", *Ekonomski vidici*, vol. 12, br. 3, (2007).

⁴² Predrag Zvijerac, "Dijaspora godišnje pošalje u BiH oko 2,5 milijardi eura", *Radio Slobodna Evropa* 17. juni, 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/dijaspora-godišnje-pošalje-u-bih-oko-2-5-milijardi-eura/30675488.html>

⁴³ Westminster Foundation for Democracy, *Cost of Youth Emigration from Bosnia and Herzegovina*, (2020), dostupno na: https://www.wfd.org/wp-content/uploads/2020/06/Cost-of-Youth-Emigration-from-BH_official_version-1-1.pdf

⁴⁴ Bruno Bojić, Ivan Ševo, Mario Raspudić, "Role of small and medium enterprises in improving competitiveness of economy of Bosnia and Herzegovina", *ANNALS of the ORADEA UNIVERSITY. Fascicle of Management and Technological Engineering*, Vol. X (XX), (2011), NR1.

⁴⁵ Hasan Mahmutović i Edin Arnaut, "Razvoj sistema internih kontrola u malom biznisu", *Tranzicija*, vol. 10, br. 21-22, (2008).

⁴⁶ Senad Softić, "Dimenzija i obilježja krize preduzeća u Bosni i Hercegovini", *Zbornik radova, Sarajevo Business and Economics Review*, vol. 30, 2010.

⁴⁷ Kokorović Jukan, Meldina i Kozarević, Emina. "Comparative Survey of The Small and Medium Enterprises' Access to Finance in The European Union and Bosnia and Herzegovina". *Proceedings of the 3rd REDETE Scientific Conference*, www.redete.org/doc/conference-proceedings-2014.pdf

koji su pokazali postojanje problema likvidnosti, što je vjerovatno odredilo finansijsko poslovanje mikro preduzeća.⁴⁸

Rezultati sprovedenog anketiranja u okviru našeg istraživanja pokazuju da niti jedan ispitanik iz reda mikro preduzeća nije imao problema sa otplatom kredita. Istina, njih 55.8% nije imalo kreditnih obaveza. Visokih 81.4% ispitanika navodi da je njihov biznis trenutno likvidan. Sa druge strane 18.6% ispitanika navodi da ima problema sa likvidnošću, što je relativno nizak procenat uzimajući u obzir da je istraživanje rađeno u julu tj. u jeku novih problema sa COVID-19 u BiH. Većina ispitanika, njih 53.5% svoju finansijsku situaciju ocjenjuje kao "slaba" - priliv novčanih sredstava manji je od odliva u određenom vremenskom periodu. Ostatak, 46.5% navodi atribut "uravnotežena" - priliv novčanih sredstava približno je jednak odlivu u određenom vremenskom periodu. Niko od ispitanika nije izabrao atribut "jaka".

Na bazi podataka FIA i APIF-a, moguće je identificirati nekoliko trendova po pitanju finansiranja poslovanja mikro preduzeća u BiH. Iako je u posmatranom periodu od 2015. do 2019. godine došlo do rasta kratkoročnih kredita privredi za 33% ili 1,29 mrd KM, ipak, relativno učešće mikro preduzeća sa 1 do 9 zaposlenih u okviru ovih kredita se smanjilo sa 27.6% u 2015. godini na 22,0% u 2019. Slično se desilo i sa dugoročnim kreditima, ali u nešto manjem omjeru, pa je tako u 2015. godini u ukupnom dugoročnom kreditiranju za privredu 17.8% obuhvatalo ove kredite za mikro preduzeća sa 1 do 9 zaposlenih, dok je u 2019. godini ovo učešće bilo 15.1%. Dati trendovi se mogu različito interpretirati – manja ovisnost o eksternom finansiranju ovog sektora, teža dostupnost kredita, ili pak veća tendencija malih, srednjih i velikih preduzeća da se zadužuju. Međutim, moramo uzeti u obzir dva druga trenda koja su se dešavala u izvještajnom periodu. Jedan se odnosi na činjenicu da je došlo do rasta ukupnih kredita za privredu, te da su kamatne stope banaka padale iz godine u godinu. Dakle, finansijski sektor je unaprijedio uslove kreditiranja, ali mikro preduzeća nisu iskoristila date mogućnosti.

Ono što je također evidentno jeste nepovoljni odnos kratkoročnih u odnosu na dugoročne kredite kod mikro preduzeća. U 2019. godini dugoročni krediti mikro preduzeća sa jedan do pet zaposlenih bili su za 42% veći od kratkoročnih kredita, ali je za mikro preduzeća sa šest do devet zaposlenih taj procenat iznosio 110%, a za sva preduzeća u prosjeku 127%. Jedan poseban zaključak shodno analizi datih podataka je interesantan, a koji ima teorijsko uporište. Naime, mikro preduzeća do 5 zaposlenih imaju dosta lošije finansijsko poslovanje, konkretno po pitanju zaduženosti, u odnosu na mikro preduzeća od 6 do 9 zaposlenih. Razlika je toliko evidentna da su ova preduzeća po finansijskim indikatorima jedna posebna grupa, dok su mikro preduzeća od 6 do 9 zaposlenih bliža, odnosno približna finansijskom ponašanju svih ostalih preduzeća u BiH. Teorijsko objašnjenje se odnosi na fazu životnog ciklusa tj. pretpostavku da su mikro preduzeća do 5 zaposlenih u početnim fazama životnog ciklusa, koje generalo karakteriše visok stepen zaduženosti, niska stopa prinosa na kapital (nema tzv. "žetve") i posljedično loše finansijsko poslovanje. Moguće je zaključiti da preduzeća koja imaju više od 5 zaposlenih u BiH prolaze svojevrsni finansijski test preživljavanja na tržištu i onda teže stabilizaciji svog poslovanja i unaprjeđenju finansijskog poslovanja.

Visoku zaduženost mikro preduzeća dodatno potvrđuje analiza obaveza prema dobavljačima i njihovo poređenje sa ukupnim prihodom (31.9% za mikro preduzeća do 5 zaposlenika, a samo 19.2% za mikro preduzeća od 6 do 9 zaposlenih za 2019. godinu). Udio ukupnih obaveza spram prihoda mikro preduzeća do 5 zaposlenika u 2019. godini iznosi visokih 80.3% (u 2015. godini ovaj iznos je bio 93.4%), što je izuzetno nepovoljno, naročito posmatrajući prosjek privrede od 55.0%. Pritom mikro preduzeća od 6 do 9 zaposlenika imaju i povoljniji odnos od prosjeka (53.2%). To dodatno potvrđuje činjenicu da su mikro preduzeća do 5 zaposlenika jedan specifičan segmenat privrede sa sopstvenim finansijskim specifičnostima i potrebama⁴⁹.

⁴⁸ Dragan Mikerević, "Analiza finansijskih rezultata privrede u Bosni i Hercegovini u 2015. godini", *Naučni časopis za ekonomiju*, 04/16, (2016).

⁴⁹ Detaljni podaci o zaduženosti preduzeća u BiH za period 2015-2019 dati su u Aneksu, tabele 16.-22. i grafikoni 12-19.

2.6. Zaključci

- Bosanskohercegovački finansijski sistem je bankocentričan, plitak i nerazvijen, što smanjuje njegov potencijal da vrši adekvatno distribuiran plasman finansijskih proizvoda, naročito ka mikro preduzećima, obrtnicima i predstavnicima neformalne ekonomije (freelanceri i slično).
- Finansijski sistem je kapitaliziran, iz godine u godinu ostvaruje dobre poslovne rezultate, te je relativno otporan na prve šokove COVID-19 krize. Ovo je rezultat kontinuiteta reformi ovog sistema, u funkciji dugoročne stabilnosti. Međutim, reforme su izostale kada je riječ o diverzifikaciji finansijskih posrednika odnosno ponude finansijskih proizvoda. Bez obzira na navedeno, ekonomska recesija će, očekivano, povećati rekordno niske kamatne stope bankarskog sektora i učiniti isti konzervativnijim pri plasmanu kreditnih proizvoda.
- Mikro preduzeća se najvećim dijelom zadužuju kod banaka, dok obrtnici i predstavnici neformalne ekonomije, naročito oni koji se bave poljoprivrednom, uglavnom zavise od mikrofinansiranja. Ova dva finansijska posrednika, banke i mikrokreditne organizacije, blagovremeno su reagovala u vezi COVID-19 krize i to kroz pružanje moratorija na otplatu kredita u određenom periodu, kao i druge vidove pregovaranja u korist korisnika njihovih usluga. Navedeno je realizovano preko entitetskih agencija za bankarstvo, koje regulišu date sektore, plus poslovanje lizing i faktoring društava. Zadnja navedena su znatno nerazvijenija u odnosu na ostatak finansijskog sektora, što znači da mikro preduzeća sporadično koriste usluge lizinga za potrebe nabavke prevoznih sredstava.
- Finansijsko poslovanje mikro preduzeća je nerazvijeno, i uvjetovano postojećim tržišnim prilikama, kao i fazi životnog ciklusa preduzeća. Posebno se izdvajaju mikro preduzeća do 5 zaposlenika, koja su opterećena kako kratkoročnim i dugoročnim kreditima, tako i obavezama prema dobavljačima. Procjena je da će upravo ovaj segment mikro preduzeća biti najviše izložen negativnim posljedicama COVID-19 krize, naročito ako se uzme u obzir da dosta mikro preduzeća djeluje u oblastima ugostiteljstva, turizma i drugim uslužnim djelatnostima koje zavise od fizičkog kontakta ponuđača i kupca.
- Nepovoljan odnos duga i kapitala će vjerovatno značajan dio mikro preduzeća natjerati da se još više zadužuje, ili da otpušta dio radne snage, i u najgorem slučaju da obustavi poslovanje. Što se tiče obrtnika i predstavnika neformalne ekonomije, isti će se osloniti na pregovore sa mikrokreditnim organizacijama, sa ciljem održavanja svojih biznisa. Posebno značajna pogodnost za obrtnike i druge korisnike mikrokredita, je što Garantni fond RS priznaje iste tj. pruža garancije za mikrofinansiranje.
- Različiti nivoi vlasti imaju izuzetan potencijal da podrže mikro sektor i obrtnike, ali je to potrebno uraditi ciljano, strateški, uz obezbjeđivanje jednakih uslova i šansi za sve predstavnike ovog segmenta privrede. Step en odbijanja je posebno zabrinjavajući za manja preduzeća. Dugoročno je bitno raditi na stvaranju novih oblika finansijskih posrednika i ponude kapitala, finansijskoj inkluziji mikro preduzeća, obrtnika i predstavnika neformalne ekonomije, kao i unaprijeđenju njihove finansijske pismenosti, poslovanja, konkretno finansijskog izvještavanja, a kako bi se reducirao negativan fenomen asimetričnosti informacija između ovih predstavnika privrede i finansijskih institucija, posebno bankarskog sektora.

3. Analiza legislative i prepreka za razvoj mikro preduzeća, obrta i freelancinga

U Bosni i Hercegovini se formalno pružanjem usluga može baviti na tri načina: kao privredno društvo (u daljem tekstu preduzeće), kao samostalni poduzetnik (u daljem tekstu obrtnik) i kao fizičko lice (u daljem tekstu freelancer). Svaki od ova tri načina ima svoje prednosti i nedostatke, koji su uslovljeni zakonodavnim aktima koji uređuju poslovanje pravnih i fizičkih osoba. Proizvodnjom i prodajom dobara se formalno može baviti kao preduzeće ili obrt.

Poslovanje registracijom preduzeća ili obrta pojedincu daje veći dijapazon mogućnosti, jer je omogućena i prodaja dobara, zatim se stiče određena socijalna sigurnost na osnovu plaćanja obaveznih socijalnih doprinosa, kao i podrška u poslovanju (putem podsticaja, grantova i sl.) ili pri prekidu poslovanja (u kom slučaju osoba postaje nezaposlena i stiče određena prava), koja može biti vrlo značajna u vrijeme ekonomske krize poput trenutne, izazvane COVID-19 pandemijom.

Odluku o plaćanju cijene te sigurnosti pojedinci koji se bave isključivo pružanjem usluga donose na osnovu procjene kolika je za njih korist plaćanja socijalnih doprinosa i kolika je udio troškova za poslovanje (administrativnih, logističkih i troškova za porezna davanja) u ukupnoj zaradi. Ukoliko osoba zaključi da nema značajne koristi od plaćanja doprinosa i da su plaćanja za poreze, administrativne i logističke troškove previsoki izabrat će pružanje usluga u formi freelancinga.

Značajnu ulogu u ovoj odluci igra činjenica da su programi socijalne pomoći nakon prestanka radnog odnosa relativno skromni u Bosni i Hercegovini, a da iznos novca koji je potreban za plaćanje doprinosa i parafiskalnih naknada čini dobar dio prihoda pravnih lica koja zarađuju manje iznose novca na mjesečnom nivou. Upravo te dvije okolnosti rezultiraju time da dio osoba koje pružaju usluge to čine kao fizička lica, putem ugovora o djelu i autorskom djelu, ali s obzirom da na taj način dolaze u poziciju da izgube pravo na zdravstveno osiguranje ako su na evidenciji zavoda za zapošljavanje, dio njih radi i izvan formalnih okvira - u potpunoj sjeni. Neformalno posluju i brojni ponuđači dobara na tržištu, s obzirom da je online prodaja na oglasnicima i društvenim mrežama omogućila relativno anonimnu trgovinu, jer poštanske kompanije posreduju u razmjeni dobara i novca između prodavca i kupca.

Da bi prepoznali prepreke za razvoj mikro biznisa i obrtništva u BiH, te identifikovali mjere kojim donosioci odluka mogu potaći građane da posluju u zakonskim okvirima, dajemo pregled legislative koja uređuje formalno poslovanje⁵⁰ i najznačajnije izazove za (potencijalne) poduzetnike.

Za pregled legislative koja uređuje privredna društva, ograničit ćemo se na regulacije za društvo ograničene odgovornosti (u daljem tekstu DOO), koje je najprikladnije za početak poslovanja i za manje poslovne poduhvate.

⁵⁰ "Zakon o privrednim društvima Federacije BiH", *Službene novine Federacije BiH*, broj: 81/15, dostupno na:

pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/2d6ea-zakon-o-privrednim-društvima.pdf,

"Zakon o privrednim društvima Republike Srpske", *Službeni glasnik RS*, br. 127/2008, 58/2009, 100/2011, 67/2013, 100/2017 i 82/2019, dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-privrednim-društvima.html

"Zakon o doprinosima Federacije BiH", *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/98, 54/00, 16/01, 37/01, 1/02, 17/06, 14/08, 91/15, 104/16, 34/18 i 99/19), prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/43f07-zakon-o-doprinosisima-precisceni-tekst.pdf

"Zakon o doprinosima Republike Srpske", *Službeni glasnik RS*, br. 114/2017 i 112/2019. dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-doprinosisima.html,

"Zakon o porezu na dohodak FBiH", *Službene novine Federacije BiH*, br. 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13, prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/d9bf6-zakon-o-porezu-na-dohodak-ispravan-tekst.pdf,

"Zakon o porezu na dohodak Republike Srpske", *Službeni glasnik RS*, br. 60/2015, 5/2016 - ispr., 66/2018 i 105/2019, dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-porezu-na-dohodak.html,

"Zakon o porezu na dobit Federacije BiH", *Službene novine Federacije BiH*, br. 15/16 i 15/20, prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/9080b-zakon-o-porezu-na-dobit-precisceni.pdf,

"Zakon o porezu na dobit Republike Srpske", *Službeni glasnik RS*, br. 94/2015, 1/2017 i 58/2019, dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-porezu-na-dobit.html,

"Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima Federacije BiH", *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/09 i 14/11, prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/c7c37-preciscen-zakon-o-obrtu-i-srodnim-djelatnostima.pdf

"Zakon o zanatsko-preduzetničkoj djelatnosti", *Službeni glasnik RS*, br. 117/2011, 121/2012, 67/2013, 44/2016 i 84/2019, dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-zanatsko-preduzetnickoj-djelatnosti.html

3.1. Mikro preduzeća - DOO

3.1.1. Registracija i započinjanje poslovanja

Registracija društva sa ograničenom odgovornošću je različita u dva entiteta. Ukoliko sve teče po planu, u FBiH registracija traje 45 do 60 dana, a u Republici Srpskoj 5 do 20 dana. U FBiH će poduzetnik, ukoliko sam registrujete DOO, morati pokucati na 15 ili 16 vrata i to na 12 ili 13 adresa (po redu odlaska: porezna uprava, sud za prekršaje, notar, banka, općinski sud, općina, pečatoreznica, ZK ured, zavod za statistiku, nadležna kantonalna inspekcija, UINO - opciono, distributer fiskalnih sistema), dok će u RS morati pokucati na 10 ili 11 vrata i to na 9 ili 10 adresa (po redu odlaska: notar, općina, CIPS, APIF, porezna uprava, pečatoreznica, banka, UINO - opciono, distributer fiskalnih sistema, MRiBIZ RS). Troškovi otvaranja (sa kupovinom fiskalnog uređaja) u FBiH su oko 1.500 KM, a u RS oko 1.100 KM. Minimalni osnivački ulog u FBiH iznosi 1.000 KM, a u RS 1,00 KM – ovo nije trošak, već kapital koji je društvu na raspolaganju za poslovanje. Detaljni koraci za otvaranje DOO u oba entiteta mogu se pronaći na portalima diasporainvest.ba, manager.ba⁵¹ i preduzetnickiportalsrpske.net⁵².

Navedeni podaci jasno pokazuju da je proces registracije preduzeća daleko povoljniji za osobu koja registruje preduzeće u RS nego u FBiH. Prednosti se odnose na broj procedura pri registraciji preduzeća, trajanje registracije, troškove registracije kao i u visini obaveznog osnivačkog kapitala.

Poslovanje u statusu DOO ima niz prednosti, ali i nedostataka u odnosu na poslovanje u statusu obrta ili freelancinga.

Prednosti su:

1. Vlasnik odgovara do iznosa koji je uložio/la u firmu⁵³.
2. Firma je pravno lice, koja nije zavisna o vlasniku/icima, ne mora nositi ime(na).
3. Nema ograničenja u pogledu obavezne stručne spreme i ograničenja u broju registrovanih djelatnosti, odnosno u sklopu DOO možete obavljati i djelatnosti za koje nemate odgovarajuću stručnu spremu⁵⁴.
4. Možete slobodno uvoziti i izvoziti sva legalna dobra i usluge.
5. Niže poreske obaveze u odnosu na obrt.

Nedostaci su:

1. Veći troškovi i duže trajanje registracije, posebno u FBiH.
2. Veći troškovi za naknadne promjene – npr. promjena sjedišta, odgovornog lica, dodavanja djelatnosti itd.
3. Komplikovan, skup i dugotrajan proces zatvaranja društva.
4. Ukoliko je preduzeće PDV obveznik, PDV se plaća odmah po izdavanju računa bez obzira na naplatu istog.
5. Komplikovano računovodstvo koje rezultira većim troškovima, jer iziskuje angažovanje računovodstvene agencije ili zapošljavanje stručne osobe.
6. Poslovni prostor za sjedište firme je neophodan. U nekim gradovima⁵⁵ se troškovi rente i režija u inicijalnoj fazi poslovanja mogu sniziti iznajmljivanjem poštanskog sandučeta (P.O. Box) u poslovnim hubovima.
7. Visoke kazne za prekršaje.

⁵¹ "Kako otvoriti firmu u BiH: Aktivnosti, papirologija i troškovi". *Manager*, 1. april, 2019. manager.ba/vijesti/kako-otvoriti-firmu-u-bih-aktivnosti-papirologija-i-troskovi

⁵² Registracija privrednog društva, dostupno na: <http://www.preduzetnickiportalsrpske.net/registracija/privredno-drustvo/>

⁵³ Ukoliko se sudskim putem ustanovi da je vlasnik svjesno nanio štetu trećim licima ili poslovao u suprotnosti sa zakonskim odredbama, privatna imovina koju vlasnik ima u svom posjedu može biti korištena za kompenziranje nastale štete.

⁵⁴ Za neke djelatnosti je neophodno zaposliti licencirano lice.

⁵⁵ Lista "coworking prostora" u BiH, dostupno na: ibase.ba/vijesti/coworking-prostori-u-bih/1078

3.1.2 Porezi - obaveze i prava

Doprinosi za zaposlene

Iznos doprinosa u DOO određuju poslodavac i radnik dogovorom o iznosu plate. U slučaju osoba koje počinju poslovanje i koje su sami svoj poslodavac, sami određuju i porez koji plaćaju, što je za početak poslovanja dobra stvar, jer osoba može sebe prijaviti na minimalnu platu i tako smanjiti obaveze po ovom osnovu. Minimalni iznos na koji sebe osoba može prijaviti je u FBiH oko 410 KM⁵⁶, a u RS je 520 KM⁵⁷.

Također, razlikuje se oporezivanje toplog obroka, regresa, dnevnica i ostalih primanja zaposlenika u entitetima. Topli obrok u gotovom novcu je neoporeziv u FBiH do 1% prosječne plate (max. oko 200 KM mjesečno), a u RS su neoporezivi samo troškovi pripremanja toplog obroka u vlastitim restoranima ili za usluge cateringa, a najviše do 4,5 KM dnevno po zaposlenom (max. oko 100 KM mjesečno). Regres je u FBiH neoporeziv do visine 50% prosječne tromjesečne neto plate u FBiH u posljednja tri mjeseca, a u RS se oporezuje. Dnevnice i putni troškovi imaju različite neoporezive iznose - u FBiH je neoporeziv iznos 25 KM, u RS 20 KM, a u BD 50 KM (dnevnice u zemlji).

Na minimalnu platu, obaveze po osnovu doprinosa i poreza na dohodak u FBiH iznose 260 KM (63% od neto plate), dok u RS iznose oko 255 KM (49% od neto plate). Plata se mora isplatiti uz doprinose u zakonskim rokovima, s tim da se u FBiH mogu uz platu isplatiti i neoporezive naknade toplog obroka (oko 8 KM na dan) i prevoza (oko 50 KM mjesečno).

Porez na dohodak

Porez na dohodak plaćaju fizička lica: zaposlenici, lica angažovana po osnovu ugovora o djelu, ugovora o autorskom djelu, samostalni poduzetnici i druga fizička lica. Porez na dohodak i porez na dobit ne treba poistovjećivati i miješati!⁵⁸

Porez na dohodak je različito regulisan u dva entiteta. Kada su u pitanju lični odbici, u FBiH svaki zaposlenik posjedovanjem Poreske kartice ima 300 KM mjesečno poreskog odbitka i ima pravo na odbitke za sopstvenu invalidnost i izdržavane članove porodice⁵⁹. U RS zaposlenik ima pravo na osnovni lični odbitak u visini od 500,00 KM mjesečno i ima pravo na odbitke za izdržavane članove koji iznose do 75 KM mjesečno. Porezna osnova je također različita, kao i za doprinose, razlikuju se najniža plata, oporezivanje toplog obroka, regresa, dnevnica i ostalih primanja zaposlenika.

Porez na dobit

Obveznik plaćanja je preduzeće (privredno društvo i druga pravna lica), ne i obrtnici - oni plaćaju porez na dohodak. Stopa poreza na dobit u BiH iznosi 10%, ali sistem nije harmonizovan između entiteta, jer je propisana porezna osnova (razlika između prihoda s jedne i rashoda i olakšica s druge strane) bitno drugačija⁶⁰.

Neporezna davanja - takse, naknade i ostala parafiskalna opterećenja

U Bosni i Hercegovini je trenutno identifikovano preko 3.400 parafiskalnih naknada, od čega je u FBiH identifikovano 3.063⁶¹, a u RS 354⁶². Broj parafiskalnih nameta u BiH je veći u odnosu na zemlje članice EU. Prihodi prikupljeni od ovih nameta se često ne prikupljaju namjenski (plaćanje naknade za

⁵⁶ Obračun minimalne plate za FBiH: <https://chronos.ba/alati/obracun-najnize-plate/>

⁵⁷ Izvor: <https://www.paragraf.ba/dnevne-vijesti/03012020/03012020-vijest5.html>

⁵⁸ Izvor: chronos.ba/pregled-poreznog-sistema-bih/

⁵⁹ Lični odbitak i porezna kartica, dostupno na pubbih.ba/v1/public/upload/files/Licni_odbitek_i_porezna_kartica.pdf

⁶⁰ Izvor: chronos.ba/pregled-poreznog-sistema-bih/

⁶¹ Registar taksi i naknada Federacije Bosne i Hercegovine, 2020, Federalno Ministarstvo finansija <http://www.fmf.gov.ba/v2/stranica.php?idstranica=186&idmeni=31> (pristupljeno juli 2020)

⁶² Registar poreskih i neporeskih davanja, 2018, Vlada Republike Srpske

https://www.prijedorgrad.org/files/sadrzaj/S3851_Registar%20poreskih%20i%20neporeskih%20davanja%20RS.pdf (pristupljeno juli 2020)

konkretnu uslugu), a najčešće se i ne koriste namjenski, pa su u svim razvijenim zemljama upravo zbog toga ukinuti, reducirani ili zamijenjeni porezima.

Neporezne naknade mogu, u zavisnosti od djelatnosti kojom se preduzeća bavi, značajno opteretiti poslovanje. Stoga je pri otvaranju DOO ili obrta važno napraviti pregled naknada koje se plaćaju u opštini otvaranja, te planirati njihovo plaćanje u skladu sa djelatnošću i zonom obavljanja poslovne aktivnosti.

Prava

- DOO ima značajno veća prava, odnosno prostor za olakšice u odnosu na druge vidove poslovanja. Vlasnik DOO ima pravo da:
- koristi programe socijalne zaštite koje dobija po osnovu plaćanja doprinosa u vrijeme bolovanja, porodijskog odsustva...
- koristi programe poticaja za zapošljavanje i samozapošljavanje,
- koristi zakonski osnov za smanjenje poreske osnovice, čime može značajno smanjiti iznos obaveza.⁶³
- koristi (kakve-takve) subvencije i grantove u vrijeme vanredne situacije, poput trenutne izazvane COVID-19 pandemijom.

3.2. OBRT

3.2.1. Registracija i započinjanje poslovanja

Registracija obrta je slična u dva entiteta, no ukoliko osoba planira prodavati dobra ili pružati usluge klijentima iz inostranstva, obrt u FBiH i još uvijek nije najbolje rješenje - više u poglavlju "Ograničenja i nedostaci".

Trajanje: Ukoliko se dobro pripremi i sve teče po planu, u FBiH registracija traje 5 do 20 dana, u Republici Srpskoj 4 do 20 dana. **Procedure:** U FBiH se mora pokucati na 12 ili 13 vrata i to na 8 ili 9 adresa (po redu odlaska: centar za socijalni rad, dom zdravlja, sud za prekršaje, porezna uprava, općina, pečatoreznica, CIPS, banka, distributer fiskalnih sistema, UINO - opciono), dok se u RS morati pokucati na 7 ili 8 vrata na 6 ili 7 adresa (po redu odlaska: porezna uprava, sud za prekršaje, općina, pečatoreznica, banka, distributer fiskalnih sistema, UINO - opciono). **Troškovi:** Troškovi otvaranja (sa kupovinom fiskalnog uređaja) u oba entiteta se kreću od 700,00 do 900,00 KM. Detaljni koraci za otvaranje obrta u oba entiteta se mogu pronaći na portalima bih-pravo.org⁶⁴ i preduzetnickiportalsrpske.net⁶⁵.

Prednosti obrta su:

1. Relativno manji troškovi i jednostavniji postupak registracije poslovanja u odnosu na DOO (naročito u FBiH), pri čemu se troškovi registracije ne povećavaju sa brojem djelatnosti koje obrt obavlja.
2. Troškovi knjigovodstva su značajno niži u odnosu na DOO, jer obrtnik knjige može samostalno voditi.
3. Oporezuju se isključivo prihodi naplaćeni od kupca, a kada ste PDV obveznik, PDV se obračunava i uplaćuje po naplati.
4. Ako ste već u radnom odnosu, obrt možete registrovati kao dodatnu ili dopunsku djelatnost, što u praksi (za dopunsku djelatnost, do 20h sedmično) znači da možete raditi, a niste obavezni uplaćivati doprinose za sebe.
5. Osobe u penziji mogu dopunsku djelatnost obavljati bez vremenskog ograničenja i stavljanja penzije u stanje mirovanja. Na žalost, odredba je ograničena na osobe koje su otišle u penziju sa 65 godina starosti ili 40 godina radnog staža.

⁶³ Više na: <https://chronos.ba/porez-0-km-je-moguca-misija/>

⁶⁴ "Kada je obrt rješenje za Vas?", dostupno na <https://www.bih-pravo.org/kada-je-obrt-riesenie-za-vas-t1961.html>

⁶⁵ Registracija samostalnog preduzetnika, dostupno na <http://www.preduzetnickiportalsrpske.net/registracija/zanatsko-preduzetnicka-djelatnost/#toggle-id-1>

6. Novac sa računa možete podići i pravdati kao materijalne troškove. Troškove morate pravdati računima⁶⁶.
7. Nije nužno potreban poslovni prostor - obrt se može otvoriti kao kućna radinost⁶⁷, te se može obavljati u stambenim prostorijama⁶⁸ i izvan poslovnih i stambenih prostorija⁶⁹.
8. Obrt se mnogo lakše zatvara u odnosu na DOO, uz uslov da sve obaveze moraju biti izmirene prije zatvaranja. Postoji mogućnost i privremene obustave rada, čime se obrt može i privremeno zatvoriti.

Nedostaci obrta su:

1. U FBiH obrtnik nema pravo na uvoz i izvoz - obrtnik repromaterijal ili robu mora uvoziti i izvoziti preko posrednika, što iste čini skupljim. Mogućnost izvoza je bila definisana Prijedlogom zakona o obrtima i srodnim djelatnostima, ali on nakon usvajanja u Predstavničkom domu u septembru 2019. godine, na žalost, nije dobio dovoljnu podršku u Domu naroda Parlamenta FBiH u februaru 2020. godine.
2. Za poslovanje poduzetnik odgovara svom ličnom imovinom, što znači da mora paziti na poslovanje i biti odgovoran u planiranju poslovanja i zalih novca za izmirenje obaveza obrta.
3. Paušalni porez se plaća svaki mjesec, što je otežavajuća okolnost za osobe koje nemaju redovne prihode i ne mogu planirati priliv prihoda.
4. Da bi registrovao obrt, poduzetnik mora imati odgovarajuću školsku spremu ili može obavljati vezani obrt ako zaposli poslovođu koji ima propisani nivo stručnosti. I ova je odredba u trenutnom zakonu bila uklonjena Prijedlogom novog zakona koji nije dobio potrebnu podršku.
5. Osobe u penziji koje nisu otišle u penziju sa 65 godina starosti ili 40 godina radnog staža ne mogu registrovati dopunsku djelatnost koja im omogućava jeftino vođenje poslovanja. I ova je odredba u trenutnom zakonu bila uklonjena Prijedlogom novog zakona koji nije dobio potrebnu podršku.
6. Iako je registracija obrta u FBiH značajno brža nego registracija DOO, ona još uvijek može trajati predugo, na dobijanje rješenja o početku obavljanja djelatnosti poduzetnik može čekati od 1 do 10 dana, dok u RS organ (općina) ima rok za izdavanje rješenja od 2 dana. I ova je odredba u trenutnom zakonu bila popravljena Prijedlogom novog zakona koji nije dobio potrebnu podršku, ograničenjem roka za izdavanje rješenja na 2 dana i uvođenjem mjera sankcija za odgovorna službena lica ako u propisanom roku ne donesu rješenje.
7. Obrtnici u FBiH imaju problem pri izdavanju obrtnice (odobrenja za rad - izdaje se u dvije veličine od kojih je veću, a koja se trenutno ne izdaje, obrtnik po zakonu dužan izložiti u sjedištu obrta na vidnom mjestu⁷⁰), koji ne utiču direktno na sam rad.
8. Porezne obaveze i nameti obrtnicima su visoki, o tome više u "Porezi – obaveze i prava".
9. Obim priznavanja troškova, odnosno rashoda poslovanja i investiranja u nepokretnu imovinu je veći za DOO.

3.2.2 Porezi - obaveze i prava

Doprinosi

U FBiH je članom 20. stav 2. Zakona o doprinosima, propisano da federalni ministar finansija donosi i objavljuje Osnovicu za obračun doprinosa određenih obveznika, koje su propisane kao množenik

⁶⁶ Pravdati možete troškove koji mogu biti opravdani kao poslovni trošak za obrt – uredska ili tehnička oprema, računi iz ugostiteljskih objekata, parking... Gorivo možete uračunati kao trošak samo ako ga platite karticom koja je vezana za račun obrta.

⁶⁷ "Pravilnik o djelatnostima koje se mogu obavljati kao domaća radinost", *Službene novine FBiH*, broj: 61/09 i 12/12) - prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/0a2d3-preciscen-pravilnik-o-djelatnostima-koje-se-mogu-obavljati-kao-domaca-radinost.pdf

⁶⁸ "Pravilnik o vezanim obrtima i srodnim djelatnostima koje se mogu obavljati u stambenim prostorijama", *Službene novine Federacije BiH*, broj: 61/09 i 12/12) - prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/3c044-preciscen-pr-o-diel-koje-se-mogu-obavljati-u-stambenim-prostorijama-sl-n-fbih-br-61-09.pdf

⁶⁹ "Pravilnik o vezanim obrtima i srodnim djelatnostima koje se mogu obavljati izvan poslovnih i stambenih prostorija", *Službene novine Federacije BiH*, broj: 61/09 i 12/12) - prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/48391-preciscen-pr-o-diel-koje-se-mogu-obavljati-izvan-poslovnih-i-stambenih-prostorija-sl-n-fbih-br-61-09.pdf

⁷⁰ "Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima Federacije BiH", *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/09 i 14/11, prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/c7c37-preciscen-zakon-o-obrtu-i-srodnim-djelatnostima.pdf, član 16., stav 1. i 7.

prosječne plate i određenog koeficijenta, a dizajniran je tako da većina obrtnika plaća doprinose na iznos prosječne neto plate u FBiH⁷¹. Razlika između obrtnika je u tome da li prema Zakonu o porez na dohodak s osnova obavljanja samostalne djelatnosti utvrđuju dohodak na osnovu poslovnih knjiga⁷² ili u paušalnom iznosu⁷³. Prema ovim propisima mjesečna osnovica za obračun doprinosa za poduzetnike koji utvrđuju dohodak na osnovu poslovnih knjiga je u 2020. godini iznosila:

- a) 1.560 KM – za slobodna zanimanja (oko 647 KM doprinosa)
- b) 922 KM – za samostalnu djelatnost obrta i srodne djelatnosti (oko 383 KM doprinosa)
- c) 411 KM – za samostalnu djelatnost u poljoprivredi i šumarstvu (oko 170 KM doprinosa)

Za poduzetnike koji je utvrđuju i plaćaju u paušalnom iznosu mjesečna osnovica za obračun doprinosa je:

- a. 780 KM – za samostalnu djelatnost obrta i srodne djelatnosti (324 KM doprinosa)
- b. 355 KM – za niskoakumulativne djelatnosti tradicionalnih esnafskih zanata (147 KM doprinosa)
- b. 355 KM – za samostalnu djelatnost u poljoprivredi i šumarstvu.⁷⁴

U RS je slična situacija. (a) Osnovica doprinosa za poduzetnika koji obavlja poduzetničku djelatnost kao osnovno zanimanje iznosi najmanje 60% prosječne bruto plate u RS za prethodni mjesec, a prema posljednjem podatku Zavoda za statistiku objavljenom u "Službenom glasniku RS". (b) Osnovica doprinosa za lica koja samostalno u vidu osnovnog zanimanja, obavlja profesionalnu djelatnost je najmanje prosječna bruto plata u RS za prethodni mjesec, a prema posljednjem podatku Zavoda za statistiku⁷⁵. Izračun fikasnih obaveza za doprinose nije moguće uraditi, s obzirom da se osnovica mijenja na mjesečnom nivou. Za primjer možemo uzeti uplatu za septembar 2020. godine, jer je posljednji podatak o prosječnoj plati objavljen 24.8.2020. godine za juli mjesec 2020. godine. Tada je prosječna bruto plata iznosila 1482 KM, na osnovu čega doprinosi koje obrtik mora uplatiti u septembru iznose (a) oko 293 KM (min. osnovica 889 KM) ili (b) oko 489 KM (min. osnovica 1482 KM).

Porez na dohodak

Plaćenje poreza na dohodak zavisi od toga da li poduzetnik utvrđuje dohodak na osnovu poslovnih knjiga ili u *paušalnom iznosu* (u FBiH), odnosno da li su preduzetnici ili imaju status *malog poduzetnika* u RS. U prvom slučaju, obrtnici će plaćati 10% poreza na ostvareni dohodak, a na poreznu osnovicu koja čini razliku između prihoda i rashoda. Priznati rashodi se razlikuju u dva entiteta. U slučaju paušalaca, tj. malih poduzetnika, porez na dohodak se plaća mjesečno u paušalnom iznosu, koji u zavisnosti od djelatnosti ne može biti manji od 360/600/840/960 KM u FBiH (preplaćeni porez se može vratiti ili prenijeti u narednu godinu), a u RS ne manji od 600 KM.

Porez na dohodak je različito regulisan u dva entiteta. Kada su u pitanju lični odbici, osoba u FBiH koja posjeduje Poresku karticu ima 300 KM mjesečno poreskog odbitka i ima pravo na odbitke za sopstvenu invalidnost i izdržavane članove porodice⁷⁶. U RS zaposlenik ima pravo na osnovni lični odbitak u visini od 500,00 KM mjesečno i ima pravo na odbitke za izdržavane članove koji iznose do 75 KM mjesečno.

⁷¹ Prosječna plata je prosječan iznos mjesečne plate isplaćene po jednom zaposleniku u Federaciji u periodu januar - septembar tekuće godine, koji objavljuje Federalni zavod za statistiku, a sastoji se od iznosa doprinosa iz osnovice, poreza na dohodak i iznosa koji se isplaćuje zaposleniku (opa: prosječne bruto plate u FBiH). Osnovica za obračun doprinosa poduzetnika je: a) množenik prosječne plate i koeficijenta 1,1 ukoliko preduzetnik na osnovu obavljanja samostalne djelatnosti slobodnog zanimanja, dohodak sa tog osnova utvrđuje na osnovu poslovnih knjiga; b) množenik prosječne plate i koeficijenta 0,65 ukoliko poduzetnik dohodak utvrđuje na osnovu poslovnih knjiga; c) množenik prosječne plate i koeficijenta 0,55 ukoliko osiguranik... dohodak sa tog osnova plaća prema paušalno utvrđenom dohotku; d) izuzetno, množenik prosječne plate i koeficijenta 0,25 za poduzetnike koji samostalno obavljaju privrednu, profesionalnu ili drugu djelatnost kao osnovno zanimanje, za nisko akumulacijske djelatnosti tradicionalnih esnafskih zanata utvrđene posebnim propisima taksij djelatnosti, ukoliko osiguranik na osnovu obavljanja samostalne djelatnosti obrta, dohodak sa tog osnova plaća prema paušalno utvrđenom dohotku.

⁷² "Zakon o porezu na dohodak", *Službene novine Federacije BiH*, br. 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13, član 12, stav. 2, 3 i 5.

⁷³ "Zakon o porezu na dohodak", *Službene novine Federacije BiH*, član 12, stav 1. i član 31.

⁷⁴ Izvor: <http://www.pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/6fe36-osnovice-za-obracun-doprinos-a-odredenih-obveznika-2009-2020-final.pdf>

⁷⁵ Izvor: <http://www.poreskaupravar.org/SiteLat/Novosti2.aspx?Sadrzajid=5765>

⁷⁶ Lični odbitak i porezna kartica, dostupno na [pufbih.ba/v1/public/upload/files/Licni_odbitek_i_porezna_kartica.pdf](http://www.pufbih.ba/v1/public/upload/files/Licni_odbitek_i_porezna_kartica.pdf)

Porez na dobit

Obveznik plaćanja je preduzeće (privredno društvo i druga pravna lica), ali ne i obrtnici - oni plaćaju porez na dohodak.

Neporezna davanja - takse, naknade i ostala parafiskalna opterećenja

U Bosni i Hercegovini je trenutno identifikovano preko 3.400 parafiskalnih naknada, od čega je u FBiH identifikovano 3063⁷⁷, a u RS 354⁷⁸. Broj parafiskalnih nameta u BiH je veći u odnosu na zemlje članice EU. Pri otvaranju obrta je važno napraviti pregled naknada koje se plaćaju u opštini otvaranja, te planirati njihovo plaćanje u skladu sa djelatnošću i zonom obavljanja poslovne aktivnosti.

Prava

- Obrtnik ima pravo da:
- koristi programe socijalne zaštite koje dobija po osnovu plaćanja doprinosa u vrijeme bolovanja, porodijskog odsustva, itd.
- koristi programe poticaja za zapošljavanje i samozapošljavanje,
- koristi (kakve-takve) subvencije i grantove u vrijeme vanredne situacije, poput trenutne izazvane COVID-19 pandemijom.

3.3. Freelancing

3.3.1. Započinjanje poslovanja

Za početak poslovanja kao freelancer nije potrebna registracija. Potrebno je znati dobro formulirati ugovor o djelu i/ili ugovor o autorskom djelu i osoba je spremna da započne nuditi svoje usluge potencijalnim klijentima u zemlji i inostranstvu.

Pojam "freelancer" obično se odnosi na osobu koja je samozaposlena i nije nužno dugoročno vezana za nekog poslodavca, lokaciju i zemlju. Poslove može uglavnom obavljati iz svog mjesta stanovanja, ili tokom putovanja u druge zemlje. Eurostat-ovo istraživanje o radnoj snazi EU-a definiše samozaposlene kao "one koji rade u vlastitom poslu, profesionalnoj praksi ili poljoprivrednoj aktivnosti radi stjecanja profita i koji ne zapošljavaju nijednu drugu osobu".⁷⁹ Radno zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini ne prepoznaje pojam "samozaposlenog radnika" ili "samozaposlenog lica". Institucije BiH su to potvrdile i u "Odgovori Bosne i Hercegovine na pitanja iz upitnika Evropske komisije", u Poglavlju 19: Socijalna pitanja i zapošljavanje, pitanje broj 2⁸⁰, koje je glasilo: "Da li radno zakonodavstvo u Bosni i Hercegovini sadrži definiciju sljedećeg: a) zaposlenog radnika (zaposlenog lica)? b) samozaposlenog radnika (samozaposlenog lica)? c) državnog službenika/zvaničnika? d) ugovora o radu i radnog statusa? e) zaposlene osobe? f) ustanove, preduzeća i grupe preduzeća?". Odgovor nadležnih državnih, entitetskih i kantonalnih institucija jeste da naše radno zakonodavstvo ne prepoznaje pojam "samozaposlenog radnika (samozaposlenog lica)". **No, u privrednom zakonodavstvu postoji legislativni okvir za definisanja pojma "samozaposlenog lica", s obzirom da i evropska zakonodavstva pojam samozaposlenog lica definišu sa institutima "sole trader"⁸¹ (nezavisni trgovac), "sole proprietorship" (nezavisni poduzetnik - vlasnik) ili "independent contractor" (nezavisni ugovarač - izvođač), a što je po definiciji nacionalnih**

⁷⁷ Registar taksi i naknada Federacije Bosne i Hercegovine, 2020, Federalno Ministarstvo finansija: <http://www.fmf.gov.ba/v2/stranica.php?idstranica=186&idmeni=31> (pristupljeno juli 2020)

⁷⁸ Registar poreskih i neporeskih davanja, 2018, Vlada Republike Srbije: https://www.prijedorgrad.org/files/sadrzaj/S3851_Registar%20poreskih%20i%20neporeskih%20davanja%20RS.pdf (pristupljeno juli 2020)

⁷⁹ Definicija samozaposlene osobe: <https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/self-employed-person>

⁸⁰ http://www.dei.gov.ba/dei/direkcija/sektor_strategija/Upitnik/odgovoriupitnik/Archive.aspx?langTag=bs-BA&template_id=120&pageIndex=3

⁸¹ Set up as a sole trader, dostupno na: gov.uk/set-up-sole-trader

Becoming self-employed, dostupno na:

citizensinformation.ie/en/employment/types_of_employment/self_employment/self_employment_as_an_individual.html

Taxation of sole traders in Netherlands, dostupno na: dutch-accountants.com/taxation-of-sole-traders-in-netherlands#:~:text=A%20sole%20trader%20in%20Netherlands,registration%20procedure%20and%20taxation%20obligations.

zakonodavstava ekvivalent statusu koji u BiH imaju “obrtnik”, odnosno “preduzetnik”, a naše zakonodavstvo obrtnika formalno definiše kao “lice koje obavlja djelatnost u svoje ime i za svoj račun”⁸².

Iako radno zakonodavstvo ne prepoznaje, odnosno formalno ne definiše pojam samozaposlenog lica, mnogi radnici na taj način osiguravaju primanja. Neki registracijom preduzeća ili obrta - preduzetnici, a drugi radom preko ugovora o (autorskom) djelu - freelanceri. Razlika između freelancera u FBiH je da neki imaju status nezaposlene osobe na evidencijama Službi za zapošljavanje, dok su drugi skinuti sa evidencija, a od čega zavisi njihovo pravo na zdravstveno osiguranje.

Prednosti rada kao freelancer su:

- Mogu obavljati sve djelatnosti za koje imaju znanje, iako nemaju odgovarajuću stručnu spremu.
- Poreske stope i obaveze su niže u odnosu na DOO i obrt.
- Nema administrativnih troškova za registraciju, sjedište i računovodstvo.
- Mali broj propisa i niže kazne za prekršaje.
- Možete slobodno nuditi svoje usluge klijentima u inostranstvu.

Nedostaci rada kao freelancer su:

- Freelancer nema socijalnu sigurnost – (a) ne teče staž, (b) nevidljivi su za socijalne programe u vrijeme krize, (c) nemaju pravo na novčanu pomoć u slučaju da prestanu poslovati. (d) rizikuju da izgube zdravstveno osiguranje - u FBiH, ukoliko su na birou i mjesečno zarađuju više od 25% prosječne plate u toku prethodne godine, rizikuju da budu izbrisani sa evidencije nezaposlenih i time izgube zdravstveno osiguranje. U RS, ukoliko lica koja nemaju pravo na zdravstveno osiguranje po drugom osnovu, to pravo koriste po osnovu statusa “lica bez prihoda”, mjesečna primanja po članu porodičnog domaćinstva ne smiju prelaziti iznos minimalne plate, tj. 520 KM. Ukoliko izgube pravo po ovom statusu, da bi bili pokriveni zdravstvenim osiguranjem, morat će izdvojiti dodatni novac, što će uticati na troškove.
- Ne mogu prometovati dobra.
- Rokovi za plaćanje poreza su vrlo kratki, ali se plaćaju tek po naplati.
- Obim priznavanja troškova, odnosno rashoda poslovanja za svaki ugovor o djelu je ograničen na 20%, a za autorski ugovor na 30% ugovorenog iznosa u FBiH, dok u RS nema priznatih troškova po ugovoru o djelu, dok za autorske ugovore oni iznose 40%, 50% ili 60% u zavisnosti od vrste pruženih usluga.
- U praksi je upitan pun povrat poreza na dohodak po osnovu ličnog poreskog odbitka.
- Prava po osnovu plaćenih doprinosa za socijalno osiguranje se ne mogu koristiti u oba entiteta.

3.3.2. Porezi – obaveze i prava

Poreski tretman ostvarenih prihoda po osnovu rada samozaposlenika nije jasno definisan kroz zakone o porezu na dohodak. U Zakonu o porezu na dohodak FBiH, kroz članove 4. i 12. definisano je oporezivanja dohotka ostvarenog samostalnom djelatnošću, gdje su navedena slobodna zanimanja.⁸³ Dosadašnja praksa Porezne uprave FBiH pokazala je da radne aktivnosti samozaposlenika i ostvarene prihode tretiraju kao samostalnu aktivnost, iako zakonom o radu nisu definisani. Prihod ostvaren iz inostranstva nije se mogao prijavljivati do aprila 2018. godine zbog nepostojanja obrasca za prijavu, što je regulisano kroz “Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dohodak

⁸² Definicija obrtnika, Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima FBiH, član 2, stav 5: Obrtnik i lice koje obavlja srodnu djelatnost, u smislu ovog Zakona, jeste fizičko lice koje obavlja djelatnost u svoje ime i za svoj račun, a pritom se može koristiti i radom drugih lica sa kojima je u obavezi zaključiti ugovor o radu u skladu sa Zakonom o radu i kolektivnim ugovorom. Definicija preduzetnika, Zakon o zanatsko-preduzetničkoj djelatnosti RS, član 6., stav 1.: Preduzetnik, u smislu ovog zakona, jeste fizičko lice koje obavlja preduzetničku djelatnost u svoje ime i za svoj račun radi sticanja dobiti, i kao takav upisan je u registar preduzetnika.

⁸³ “Zakon o porezu na dohodak”, *Službene novine Federacije BiH*, br. 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13. – Prečišćena neslužbena verzija teksta, dostupno na: https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon_o_porezu_na_dohodak_FBiH.pdf

30-18⁸⁴, putem AMS obrasca. U Republici Srpskoj, samostalna djelatnost je definisana članom 14,⁸⁵ što uključuje samostalna zanimanja. Uplate iz inostranstva su tretirane "Pravilnikom o obliku i sadržaju poreskih prijava i poreskih kartica" iz 2016. godine.⁸⁶

Porezne stope

Ugovor o djelu

U FBiH ukupna stopa poreza, doprinosa i posebnih nakada iznosi 18,6% isplate izvršiocu, odnosno 16,57% ukupnog troška po ugovoru (ukupan trošak je 105,69% bruto iznosa - fizičko lice kao izvršilac dobija na račun iznos bruto naknade umanjen za doprinos za zdravstveno osiguranje i porez na dohodak). Priznati rashodi iznose 20% bruto iznosa. Od ugovorenog bruto iznosa se izvođaču odbija 10,88% - 4% osnovice za zdravstveno osiguranje (3,2% bruto) i 10% osnovice za poreza na dohodak (7,68% bruto), a naručilac plaća dodatnih 5,69% obaveza – 6% od osnovice za PIO (4,8% bruto) i naknadu za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća i opštu vodnu naknadu koje čine 1% isplaćenog iznosa izvršiocu (0,89% bruto). **U RS** ukupne obaveze po osnovu PIO osiguranja i poreza na dohodak iznose 26,65% bruto naknade, tj. ukupnog troška po ugovoru, pri čemu nema priznatih rashoda. PIO osiguranje iznosi 18,5% bruto iznosa, porez na dohodak 10% osnovice (8,15% bruto iznosa).

Ugovor o autorskom djelu

U FBiH ukupna stopa poreza, doprinosa i posebnih nakada iznosi 16,16% isplate izvršiocu, odnosno 14,62% ukupnog troška po ugovoru (ukupan trošak je 105,1% bruto iznosa - fizičko lice kao izvršilac dobija na račun iznos bruto naknade umanjen za doprinos za zdravstveno osiguranje i porez na dohodak). Priznati rashodi iznose 30% bruto iznosa. Pri tome se od ugovorenog bruto iznosa izvođaču odbija 9,52% - 4% osnovice za zdravstveno osiguranje (2,8% bruto) i 10% osnovice za poreza na dohodak (6,72% bruto), a naručilac plaća dodatnih 5,1% obaveza – 6% od osnovice za PIO (4,2% bruto) i naknadu za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća i opštu vodnu naknadu koje čine 1% isplaćenog iznosa izvršiocu (0,9% bruto). **U RS** ukupne obaveze po osnovu PIO osiguranja i poreza na dohodak iznose 23.39% / 22.58% / 21.76% bruto naknade, tj. ukupnog troška po ugovoru, u zavisnosti od toga da li priznati rashodi iznose 40%, 50% ili 60%⁸⁷. PIO osiguranje iznosi 18,5% bruto iznosa, porez na dohodak 10% osnovice (4.89% / 4.08% / 3.26% bruto iznosa).

Uplate iz inostranstva u FBiH

Dok za poslove sa domaćim pravnim licima obavezu plaćanja pripadajućih poreznih obaveza ima pravno lice kao naručilac, freelanceri po osnovu rada za strane naručioce lično podliježu plaćanju doprinosa za zdravstveno osiguranje u iznosu od 4% osnovice (3,2%, odnosno 2,8% bruto iznosa u zavisnosti od vrste ugovora)⁸⁸ i 10% osnovice za poreza na dohodak (7,68%, odnosno 6,72% bruto).

⁸⁴"Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o izmjeni Zakona o porezu na dohodak", *Službene novine Federacije BiH*, br. 30/18.

Dostupno na: <http://www.pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/a1841-izmiena-pravilnika-o-primieni-zakona-o-porezu-na-dohodak-30-18.pdf>

⁸⁵ "Zakon o porezu na dohodak", *Službeni glasnik RS*, br. 60/2015, 5/2016, ispr., 66/2018 i 105/2019. Dostupno na:

<https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-porezu-na-dohodak.html>

⁸⁶ "Pravilnik o obliku i sadržaju poreskih prijava i poreske kartice", *Službeni glasnik RS*, br. 26/2016. Dostupno na:

<https://www.poreskaupravs.org/dokumenti/pravilnici/Pravilnik%20o%20obliku%20i%20sadrzaju%20poreskih%20prijava%20i%20poreske%20kartice%20SL.GL.%20br.26.pdf>

⁸⁷ a) u visini od 60% od ukupnog prihoda za vajarska djela, tapiserije, umjetničku keramiku, keramoplastiku, mozaik i vitraž, za umjetničku fotografiju, zidno slikarstvo i slikarstvo u prostoru u tehnikama freska, grafika, intarzija, emajl, intarzirane i emajlirane predmete, kostimografiju, modno kreatorstvo i umjetničku obradu tekstila, tkani tekstil, štampani tekstil i slično; b) u visini od 50% od ukupnog prihoda za slikarska djela, grafička djela, industrijsko oblikovanje sa izradom modela maketa, sitnu plastiku, radove vizuelnih komunikacija, radove u oblasti unutrašnje arhitekture i obrade fasada, oblikovanje prostora, radove na području hortikulture, vršenje umjetničkog nadzora nad izvođenjem radova u oblasti unutrašnje i fasadne arhitekture, oblikovanja prostora i hortikulture sa izradom modela i maketa, umjetnička rješenja za scenografiju, naučna, stručna, književna i publicistička djela, usmeno i pisano prevodenje, muzička i kinematografska djela i restauratorska i konzervatorska djela u oblasti kulture i umjetnosti, za izvođenje umjetničkih djela sviranja i pjevanja, pozorišna i filmska gluma, recitovanja, snimanja filmova i idejne skice za tapiseriju i kostimografiju kad se ne izvode u materijalu i; c) u visini od 40% od ukupnog prihoda za interpretaciju, odnosno izvođenje estradnih programa zabavne i narodne muzike, proizvodnju fonograma, proizvodnju videograma, proizvodnju emisije, proizvodnju baze podataka i za druga autorska i srodna prava koja nisu navedena u t. a) i b). Pravilnik o porezu na dohodak RS, član 64, izvor: kontoprom.com/?strana=kalkulatori

⁸⁸ Zakon o doprinosima FBiH, članovi 6. i 10a

Prava

U FBiH lice koje plaća doprinose za PIO i zdravstveno osiguranje po ugovoru o djelu i autorskom djelu nema nikakava prava po tom osnovu, odnosno, ukoliko nije zdravstveno osigurano po nekom drugom osnovu, ne može koristiti zdravstveno osiguranje, iako ga plaća kroz ovaj doprinos. Također, doprinosi plaćeni za PIO ne ulaze u osnovicu za obračun penzije. Vlada FBiH je u novom paketu zakona o doprinosima i porezu na dohodak predložila i izmjenu načina obračuna doprinosa za ugovore o djelu i autorskom djelu. Ta izmjena podrazumijeva da lica koja već ne plaćaju doprinose za socijalno osiguranje po osnovu ugovora o radu, plaćaju doprinose za socijalno osiguranje po istoj stopi kao da sklapaju ugovor o radu, a da im plaćanje doprinosa osigurava prava na zdravstveno osiguranje i ulazi u obračun osnovice za penziju. Iako je ovo rješenje dizajnirano da smanji sivu ekonomiju u tržištu rada i zaštiti radnike koji su primorani da rade na ugovor o radu, iako faktički rade godinama kod istog poslodavca (prostor koji čak i državne institucije “zloupotrebljavaju” pri zapošljavanju), smatramo da će ovo rješenje da ugrozi freelancing sektor dodajući novi finansijski teret na njihova primanja.

U Republici srpskoj također doprinosi za PIO koji se plaćaju po punoj stopi od 18,5% po ugovorima o (autorskom) djelu ne ulaze u osnovicu za obračun penzije.

3.4. Zaključci

3.4.1. DOO

- Najznačajnije zamjerke za DOO tiču se administrativnih prepreka za započinjanje i okončanje poslovanja, kao i administrativnog opterećenja pri poslovanju i plaćanju poreskih obaveza, a koje uzrokuju dodatne troškove u poslovanju.
- Proces registracije DOO u FBiH je predug, a pogledom na pozitivne primjere (Novi Zeland, Singapur, Estonija, Gruzija, Francuska, Holandija, Norveška, Albanija), gdje se DOO može otvoriti već za nekoliko sati, odnosno za 5 dana ili manje (u slučaju svjetskog rekordera – Estonije, putem e-registra državljani je mogu otvoriti za manje od 1h), proces u oba entiteta se može značajno unaprijediti pomoću e-uprave. Unapređenje procesa i harmonizacija procesa u FBiH sa rješenjem iz RS, unaprijedit će značajno brzinu registracije poslovanja.
- S obzirom da poziciju BiH na rangiranjima o lakoći poslovanja i konkurentnosti ekonomija koje provode Svjetska banka (Doing Business) i Svjetski ekonomski forum (Global Competitiveness Report), ova tehnička (i relativno jednostavna) reforma bi značajno unaprijedila poziciju naše zemlje na rangiranjima koja utiču na odluke investitora da ulože u neku zemlju.
- Prema podacima iz “Doing Business 2020”, od ukupno 190 rangiranih ekonomija, Bosna i Hercegovina je prema lakoći poslovanja rangirana na 90. mjestu⁸⁹, dok je u individualnim administrativnim kategorijama rangirana još lošije - registracija preduzeća na 184. poziciji, dobijanje građevinske dozvole 173. pozicija, a za plaćanje poreza 141. pozicija. Ovo su ujedno i najlošije pozicije u regiji Evrope i Centralne Azije – odnosno među zemljama s kojima se direktno takmičimo za privlačenje stranih investicija. Da stojimo u mjestu, dok druge zemlje unapređuju svoj poslovni ambijent govori podatak da je 2016. godine BiH bila rangirana na ukupno 79. mjestu⁹⁰.
- Prema izvještaju Svjetskog ekonomskog foruma od ukupno 141 rangirane ekonomije, Bosna i Hercegovina je u 2019. godini rangirana na 92. mjestu⁹¹. Najlošije smo rangirani prema 1. stubu “institucije” i 11. stubu “poslovna dinamika” (na 114. i 117. mjestu respektivno). Prema indeksima 1. stuba rangirani smo na 137. poziciji za indekse “opterećenje vladinim regulacijama”, i “vlada osigurava stabilnost politika”, a na 139. za “vlada je prilagodljiva promjenama”. Prema indeksima 11. stuba rangirani smo na 137. poziciji za “vrijeme osnivanja preduzeća” i na 100. poziciji za

⁸⁹ “Doing Business 2020”, *World Bank*, str. 159, pristupljeno: juli 2020.

<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf>

⁹⁰ “Doing Business 2016”, *World Bank*, str. 190, pristupljeno: juli 2020.

<https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf>

⁹¹ Global Competitiveness Index 4.0, Izvor: reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2019/competitiveness-rankings/#series=GCI4

“troškovi osnivanja preduzeća”. Pored izuzetno loših rezultata, u svim indeskima koji su mjereni 2018. godine dobili smo lošiju ocjenu u 2019. godini.

3.4.2. Obrt

Dok je proces registracije i zatvaranja obrta jednostavan u oba entiteta, najznačajnije zamjerke su u finansijskom opterećenju samostalnih poduzetnika. Poreska osnova za plaćanje doprinosa (kao obaveze koji uzima relativno najveći komad prihoda mikro biznisa) je za obrtnike značajno veća u odnosu na DOO, čime su i rashodi po osnovu doprinosa značajno veći. Dok vlasnik DOO sebe može prijaviti na minimalnu platu, poreska osnovica obrtnicima je u pravilu dvostruko veća, jer je intencija zakonodavaca u oba entiteta da od značajnog broja obrtnika naplati doprinose na prosječnu platu u entitetu. To stvara dodatni problem obrtnicima kojima se osnovica konstantno mijenja, tj. povećava (u FBiH na godišnjem, a u RS na mjesečnom osnovu), a na osnovicu značajno utiče i povećanje plata u javnom sektoru, što neprimodno napumpava troškove, jer te plate nemaju veze sa tržišnom cijenom rada.

Iako je poslovanje obrta i vođenje knjiga jednostavnije obrtnicima, nema opravdanja da sistem(i) zahtjeva(ju) drugačiji tretman osnovice obrtnika/poduzetnika od DOO. Minimalna osnovica za obračun plaćanje doprinosa za poduzetnike bi trebala biti ista kao i za DOO i zaposlene u obrtu, a to je minimalna plata.

Ograničenja koje obrti u FBiH imaju u smislu vanjskotrgovinskog poslovanja i licenciranja (na nivou FBiH) otklonjene su Prijedlogom novog zakona, te je u tom smislu potrebno ponovo uputiti Prijedlog u parlamentarnu proceduru. Također, potrebno je da kantoni u sklopu svojih nadležnosti i propisa smanje zahtjeve za licenciranje obrta, naročito gdje postoji problem edukacije za određena zanimanja, odnosno nepostojanje adekvatne edukacije u kantonu⁹², kako bi potakli što veći broj novoregistriranih “samoukih” obrtnika, a za zanimanja gdje nedostatak formalnog obrazovanja neće predstavljati opasnost za živote i imovinu (poput većine uslužnih djelatnosti i kateringa, prerađivačkih djelatnosti i dijelova ITK).

3.4.3. Freelancing

I u BiH kao i u mnogim drugim zemljama sve veći broj osoba obezbjeđuje svoje egzistencijalne prihode radeći kao nezavisne osobe. Mada se često ističu prednosti ove forme rada, iza trenda rasta broja freelancera u većini slučajeva stoji visoka nezaposlenost, posebno mladih obrazovanih osoba kao i uštede koje klijenti/poslodavci ostvaruje kroz ovaj vrlo fleksibilni i jeftini način dobijanja potrebnih usluga.

Freelanceri nemaju nikakvu sigurnost dobijanja redovnih angažmana i ostvarivanja prihoda, kao ni socijalnu sigurnost u slučaju bolesti ili sigurnost u pogledu obezbjeđivanja penzije nakon radnog vijeka. Freelanceri nemaju ni pravo na podršku u slučaju neostvarivanja nikakvih prihoda/nezaposlenosti, nemaju pravo na plaćeni odmor ili praznike i niz drugih prava koje imaju zaposlene osobe. Međutim, freelanceri višestruko doprinose ekonomskom rastu zemlje, kroz uticaj na povećanje agregatne potrošnje, plaćanje poreza na dohodak i doprinosa za zdravstvo, plaćanje PDV-a za prihode koje troše u zemlji i kroz ne manje značajno smanjenje pritiska na socijalne fondove i fondove zavoda za zapošljavanje. Sve je značajniji i doprinos kroz pružanje usluga inostranim klijentima i po toj osnovi povećanje priliva stranih valuta.

Ekonomske posljedice pandemije COVID-19 još su više istakle sve rizike uz koje posluju freelanceri i ranjovost njihovog ekonomskog položaja. Oni nisu prepoznati u programima podrške ekonomskim subjektima ni u FBiH ni u RS. Bez značajnog unaprjeđenja ekonomskog položaja freelancera BiH rizikuje

⁹² “Prepreke za razvoj obrta u FBiH”, *Udruženje NBR*, (Mostar, februar, 2014).
nbrudruzenje.org/download/publikacije/publikacija_Analiza_prepreka_za_razvoj_obrta_u_FBiH.pdf

da izgubi veliki broj mladih obrazovanih soba koji će kao razumnu opciju vidjeti odlazak u inostranstvo bilo zbog dobijanja zaposlenja bilo zbog nastavka poslovanja kao freelancer ali u zemljama u kojima je ovoj kategoriji obezbijeđena veća socijalna sigurnost.

Dobre prakse: Razvijene zemlje Zapada svoje freelancere “primoravaju”, onosno potiču da se poslovnom aktivnošću bave kao samostalni trgovac, vlasnik ili ugovarač (obrt/poduzetnik) ili kao vlasnik preduzeća. To je dobro za ekonomiju, jer pored činjenice da freelanceri postaju vidljivi dio ekonomskog života, ova praksa osigurava da freelanceri razvijaju svoj poslovni model i prihvate korporativne modele koji će unaprijediti njihovo poslovanje i veličinu poslovnih operacija, čime će freelanceri vremenom postati poslodavci. No, da bi to učinile, većina zapadnih zemalja nije samo povećala stope poreza za ugovore o djelu ili izjednačila porezne stope za ugovore o radu i ugovore o djelu, što su modeli *policy* okvira bh. donosilaca odluka - model koji je primjenjen u RS, to jest koji se želi primijeniti u FBiH.

Nasuprot, da bi freelancere ubijedile da sa “jeftinih” ugovora pređu na ugovore koji im daju socijalnu sigurnost, odnosno sa statusa fizičkog lica, koji u konzervativnim poslovnim krugovima za mnoge profesije nije reprezentivan, na status pravnog lica, koji sa sobom nosi ozbiljnost i garancije za potencijalne poslovne partnere, zapadne države su dale porezne i administrativne poticaje, te unaprijedile i olakšale ulazak u svijet poslovanja za svoje građane.

4. Udruživanje i kapaciteti udruženja u sektoru mikro biznisa

U analizi udruživanja i kapaciteta udruženja da efikasno iniciraju i zagovaraju unaprijeđenje položaja subjekata iz sektora mikro biznisa moramo uzeti u obzir heterogenost karakteristika i interesa različitih grupa subjekata iz ovog sektora. Zbog toga ćemo posebno analizirati udruženja koja bi po svojoj misiji trebala ili mogla doprinijeti unapređenju položaja mikro preduzeća, obrta, freelancera odnosno nezavisnih radnika i ostvriti se na probleme udruživanja subjekata aktivnih u neformalnom sektoru ili u tzv. crnoj ekonomiji. Značaj udruženja ćemo ocijeniti na osnovu tri kriterija: snaga zagovaranja i ostvarivanja utjecaja na zakonodavnu i izvršnu vlast, sposobnost privlačenja subjekata iz mikro sektora u svoje članstvo i aktivnosti, te fokus na probleme i interese subjekata iz mikro sektora.

Mikro preduzeća mogu biti povezana putem udruženja poslodavaca, privrednih komora na entiteskom i kantonalnim nivoima i udruženja poduzetnika na različitim nivoima i po različitim djelatnostima. Dva najjača i najvidljivija udruženja u BiH i po broju članova i po iniciranju promjena u pravnoj regulativi i donošenju mjera izvršne vlasti na entitetskim i kantonalnom nivou su nesumnjivo Udruženje poslodavaca FBiH (osnovano 2002. godine) i Unija poslodavaca RS (osnovana 2004. godine). UPFBiH je jače od UPRS i po broju članova, prihodu od članarine i broju zaposlenih u sekretarijatu udruženja. Postoji neki vid saradnje i koordinacije ova dva entiteska udruženja, ali je ona u velikoj mjeri ograničena političkim interesima entiteta. Oba ova udruženja imaju zakonom definisanu ulogu u Ekonomsko-socijalnom vijeću FBiH odnosno u Ekonomsko-socijalnom savjetu RS. I na kantonalnom nivou je obezbijeđeno učestvovanje u tripartitnim pregovorima. Aktivnosti ova dva udruženja su daleko šire od učešća u ekonomsko-socijalnom vijeću/savjetu. Kao primjer možemo navesti inicijativu upućenu u 2019. godine Vladi FBiH za konkretnim promjenama u 30 različitih zakona FBiH relevantnih za poslovanje preduzeća od strane UPFBiH. Ova inicijativa nije do sada rezultirala usvajanjem predloženih promjena. Finansijska snaga ova dva udruženja omogućuje angažovanja eksperata koji daju podršku u definisanju različitih inicijativa i zagovaračkih aktivnosti. Ipak, i pored intenzivnih aktivnosti i inicijativa zagovaranja, rezultati nisu ni blizu očekivanim što se jasno ogleda u izuzetno sporom procesu usvajanja iniciranih zakonodavnih promjena na nivou entiteta, ali i na državnom nivou. Kao primjer navodimo inicijativu da se usvoje promjene u rokovima plaćanja PDV-a od strane preduzeća, što bi posebno olakšalo poslovanje i održavanje likvidnosti mikro i malih preduzeća. Ova inicijativa, kao i brojne inicijative na entiteskim i kantonalnim nivoima još uvijek nisu usvojene. Treba istaći značajno veće zadovoljstvo UPRS efektima njihovih zagovaračkih aktivnosti, što je u velikoj mjeri posljedica jednostavnije administrativne strukture RS i fokusiranjem inicijativa prema Vladi RS. Pored nedovoljne snage efektivnih aktivnosti zagovaranja, evidentna je velika heterogenost interesa članova i dominantan utjecaj poslodavaca iz velikih preduzeća pri definisanju inicijativa zagovaračkih aktivnosti. Percepcija poslovne zajednice i javnosti je da se snaga utjecaja na zakonodavnu i izvršnu vlast prije svega zasniva na personalnim odnosima rukovodstva udruženja, pretežno poslodavaca iz velikih preduzeća, s izvršnom vlasti a ne na snazi udruženja i velikom broju članova/poslodavaca. Broj preduzeća članova UPFBiH u 2020. godini je 25.000, od kojih oko 50% redovno plaćaju članarinu. U broju članova dominiraju mikro i mala preduzeća, kao što dominiraju i u broju preduzeća ukupno. Organizaciona struktura UPFBiH omogućuje iskazivanje interesa i mikro biznisa i obrta kroz grupacije po osnovu djelatnosti i kolektivnih članova. Kolektivni članovi su uglavnom lokalna udruženja poslodavaca ali i dva udruženja obrtnika (Opće udruženje samostalnih zanatlija KS i Obrtnička komora Tuzlanskog kantona). I pored malog utjecaja mikro i malih preduzeća na zagovaračke aktivnosti udruženja poslodavaca, ne može se osporiti da bi usvajanje većine inicijativa u velikoj mjeri olakšalo uslove poslovanja i za ova preduzeća. Naprimjer, usvajanje inicijativa vezanih za smanjenje parafiskalnih nameta i na kantonalnim i na lokalnom nivou imalo bi i veći pozitivni utjecaj na poslovanje mikro i malih preduzeća nego na poslovanje većih preduzeća.

Sistem privrednih komora i u FBiH i u RS je doživio radikalnu promjenu nakon ukidanja obaveznog članstva i obaveznog plaćanja članarine i njihova vidljivost u zagovaračkim aktivnostima i na nivou entiteta i na nivou kantona je gotovo izgubljena. U nastojanju da obezbijede opstanak i plaćanje relativno velikog broja zaposlenih, privredne komore su se orijentisale na usluge edukacije i

organizovanja učešća na sajmovima, pretežno u saradnji sa projektima koje finansiraju bilateralni i međunarodni donatori. Ne postoji povjerenje mikro i malih preduzeća da svoje interese mogu ostvariti preko ovog sistema, ali se ne mogu uočiti ni nastojanja komora da privuku mikro biznise u svoje članstvo. Treba istaći da finansijska snaga Privredne komore FBiH kao i broj zaposlenih prevazilaze snagu svih ostalih udruženja. Naprimjer, ukupni prihod Privredne komore FBiH u 2019. godini iznosio je 2,8 miliona KM, broj zaposlenih 41, prihodi iz budžeta 160.000 KM, ali je ostvaren gubitak od 388.000 KM.

Osnovni način povezivanja **obrtnika** je putem sistema obrtničkih komora na entiteskim i kantonalnim nivoima. Obavezno članstvo i obaveza plaćanja članarine su propisani odgovarajućim zakonima iz 2009. i 2011. godine. Procjenjuje se da u FBiH posluje oko 49.000 obrta. Ipak, kod velikog broja obrtnika postoji veliko nepovjerenje u sposobnost komora da efektivno zagovaraju poboljšanje njihovog položaja kao i stav da ne posvećuju odgovarajuću pažnju problemima obrtnika. Povodom nedavnog neuspješnog pokušaja usvajanja Prijedloga zakona o obrtima i srodnim djelatnostima u FBiH i u javnosti i među obrtnicima je stvoren utisak da su nastojanja komora bila više usmjerena na zaštitu postojeće visine članarine koju trebaju plaćati registrovani obrti nego na poboljšanje uslova za registraciju i poslovanje samih obrta. Samo oko 20% obrta redovno plaća članarinu. Kao ilustracija, u Kantonu Sarajevo registrovano je 6-7.000 obrta, a samo 1.200 njih redovno plaća članarinu. U nekim kantonima je spremnost obrtnika da plaćaju članarinu značajno veća. Naprimjer, u Zeničko-dobojskom kantonu čak 80-90% obrtnika redovno plaća članarinu. Za neke djelatnosti su osnovane specijalne komore (trgovina, ugostiteljstvo, advokati, notari, stomatolozi). Njihov rad, kao i obaveze članstva, regulisani su posebnim propisima. Komore imaju malu zagovaračku snagu i na entiteskom i na kantonalnim nivoima. Obrtnici se organizuju i putem nezavisnih udruženja za pojedine obrte i to na lokalnom ili kantonalnom novou i ova udruženja uspijevaju ostvariti određeni utjecaj na tim nivoima, ali se ne može govoriti o sistematskim inicijativama poboljšanja uslova poslovanja obrta. Zagovaračka snaga, snaga ljudskih resursa i položaj obrtničkih komora je daleko slabiji nego što je to slučaj sa udruženjima poslodavaca. Mada bi bilo moguće ostvariti određenu saradnju i jače efekte zagovaračkih aktivnosti, rukovodstvo komara vidi udruženja poslodavaca kao svoju konkurenciju koja ima povlašteni položaj. Vrlo niska spremnost obrta da plaćaju članarinu komorama pretstavlja bitnu prepreku za dalji razvoj i jačanje zagovaračkih sposobnosti.

U RS se obrtnici registruju na osnovu Zakona o zanatsko-poduzetničkim djelatnostima iz 2011. godine kao samostalni poduzetnici uz obavezno članstva u Zanatsko-poduzetničkoj komori i obavezu plaćanja članarine u visini od 2 KM mjesečno. Oko jedne trećine od 22.000 registrovanih samostalnih poduzetnika redovno plaća članarinu. Komorski sistem se sastoji od općinskih komora koje su udružene u pet regionalnih komora, a regionalne komore su povezane u komoru na entiteskom nivou. Jedna od značajnijih inicijativa i uspješnih zagovaračkih aktivnosti ove komore je defiskalizacija samostalnih poduzetnika koja je realizovana 2014. godine. Nije bez značaja ni uspjeh u smanjenju troškova registracije poduzetnika na 30 KM. Od 2016. godine, ova komora zagovara i traži oslobađanje samostalnih poduzetnika od dijela parafiskalnih nameta, i po mišljenju rukovodstva komore kompletiranje registra parafiskalnih nameta u RS će biti osnova za realizovanje tzv. "giljotine" propisa, odnosno ukidanje niza plaćanja. Druge značajne usluge članovima komore uključuju posredovanje u žalbama na određene kazne, pomoć u registraciji novih poduzetnika, aktivno učešće u određivanju upisnih kvota za deficitarna zanimanja. U aktualnoj ekonomskoj krizi izazvanoj pandemijom COVID-19, ova komora je uspješno inicirala plaćanje iz budžeta RS minimalne plate (520 KM) i za vlasnike, a ne samo zaposlene u zanatsko poduzetničkim poslovnim subjektima.

Prva inicijativa za povezivanje **freelancera** odnosno nezavisnih radnika u BiH je realizovana u oktobru 2018. godine osnivanjem Udruženja freelancera BiH na državnom nivou. Mada je povod za osnivanje i registraciju ovog udruženja bila najava retroaktivne naplate poreza na prihod ostvaren radom za inostrane klijente u periodu 2015-2018, stvarni razlozi su bili problemi i diskriminacija ove kategorije radnika u brojnim zakonima koji se tiču njihovog radno-pravnog statusa, poreskog tretmana i tretmana u pogledu plaćanja doprinosa. Članovi udruženja su fizičke osobe – nezavisni profesionalci iz različitih

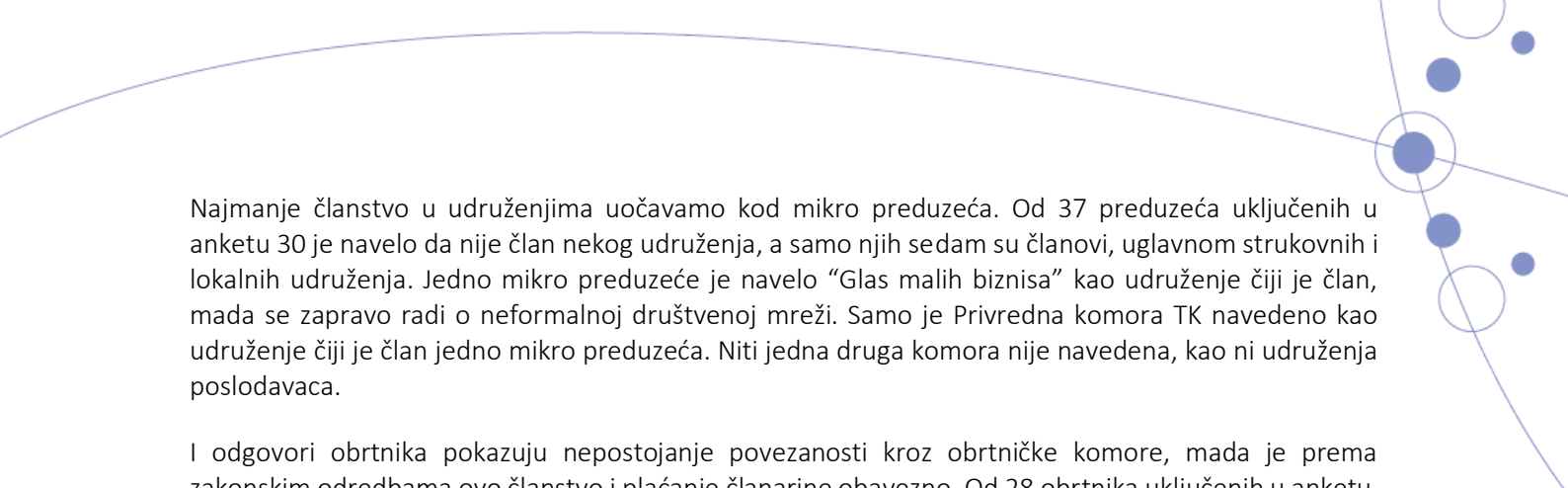

djelatnosti. Procjena je da je u BiH aktivno više od 10.000 freelancera. Broj stalnih članova Udruženja je vrlo mali, oko 100 osoba, a članarina je obavezna i znosi 60 KM godišnje. Ukupan prihod u 2018. godini je iznosio 4.410 KM i cjelokupni rad se zasniva na volonterskom radu i entuzijazmu osnivača udruženja. Cilj ovog udruženja je sistematsko rješavanje radno-pravnog statusa i tretmana u poreskoj politici: zdravstveno osiguranja, penzioni staž, druga prava koja proizilaze iz radnog statusa kao što su pravo na bolovanje, plaćeni godišnji odmor, umanjene poreske osnove za investicije i operativne troškove. Udruženja aktivno sudjeluju u inicijativi za uvođenje kategorije “samozaposlenih lica” u važeće entiteske zakone o radu. Inicijativu je uputila grupa zastupnika u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine BiH (tzv. Grupa 9) sa idejom da se postigne politički konsenzus kako bi dalji koraci bili zagovaranje promjena u radnom zakonodavstvu na entitetskom nivou. Nakon izmjena u radnom zakonodavstvu, neophodne su promjene entiteskih zakona o doprinosima, porezima i zakona o zdravstvenom osiguranju. Ove promjene bi omogućile uvođenje ne samo freelancera nego i velikog broja radnika “na crno”, koji uglavnom pružaju usluge domaćinstvima, ali nerijetko i pravnim licima uz plaćanje gotovinom i van zvaničnih tokova novca. Ovi radnici su često prijavljeni na zavode za zapošljavanje, čime ostvaruju pravo na zdravstveno osiguranje, ali svi ostali vidovi socijalne sigurnosti su im uskraćeni (penzioni staž, bolovanje, plaćeni odmor i drugo). Rukovodstvo Udruženja freelancera BiH je uspjelo animirati ne samo niz političkih stranaka nego i međunarodnih organizacija u zagovaranje ovih promjena. Pri tome, postoji jasna spoznaja da ovakva zagovaračka aktivnost zahtijeva velike i ustrajne napore kroz vjerovatno nekoliko godina upornog zagovaranja i zahtijevanja promjena. Treba napomenuti da su brojni freelanceri povezani kroz profesionalna udruženja koja iniciraju podršku i unaprjeđenje položaja specifičnih grupa freelancera.

Najnovija inicijativa za **povezivanje mikro i malih biznisa iz različitih grupa** (mikro preduzeća, obrti, freelanceri, radnici “na crno”) je formiranje neformalne društvene mreže “Glas malih biznisa” početkom 2020. godine, uglavnom povodom zastoja u poslovanju i krize izazvane pandemijom COVID-19. Prema navodima inicijatora mreže, poduzetnika Ejuba Kučuka, broj članica mreže je 48.500 iz cijele BiH, a u bazi imaju podatke o 4.000 članica. U mrežu su uključeni mikrobiznisi iz svih djelatnosti i sa različitim pravnim statusom. Osnovna aktivnost je bila definisanje prijedloga za pomoć malim biznisima u vezi sa posljedicama pandemije, koji su upućeni izvršnim vlastima na različitim nivoima, a nisu ostvarili nikakav utjecaj, te su aktivnosti sasvim zaustavljene uz očekivanja lidera mreže da će razmjere ekonomske krize već na početku jeseni značajno pojačati interes članica za pokretanje zajedničkih inicijativa i jači utjecaj na zakonodavnu i izvršnu vlast. U ovom momentu nije moguće ocijeniti izgleda za formalizaciju statusa mreže kroz registraciju udruženja i dalje aktivnosti na bazi snage velikog broja članova. Mada bi široko članstvo osiguravalo veću legitimnost ovakvog udruženja, heterogenost članstva i različiti interesi bi otežali formulisanje konkretnih zagovaračkih aktivnosti. Saradnja je ostvarena sa Udruženjem ugostitelja RS, dok sa drugim udruženjima (naprimjer, udruženjima poslodavaca, obrtničkim komorama) ne nalaze zajedničke interese.

U vezi sa **efektima Pandemije COVID-19**, entiteska udruženja poslodavaca, obrtničke komore, Udruženje freelancera BiH i Glas malih biznisa formulisali su specifične prijedloge prema izvršnim vlastima ali bez ostvarivanja utjecaja na donesene mjere, osim nekih rješenja predloženih od strane entiteskih udruženja poslodavaca, ali Znanstveno-poduzetničke komore RS. Unija poslodavaca RS je realizovala anketu o utjecaju Pandemije na poslovanje njenih članova. U anketi su učestvovala 543 preduzeća koja zapošljavaju oko 50.000 radnika, a 87% su bila privatna preduzeća. Rezultati ankete su analizirani za četiri grupe preduzeća prema njihovoj veličini i objavljeni na web stranici Unije. Tokom avgusta će biti realizovana nova anketa, a rezultati objavljeni u septembru ove godine.

Anketa provedena u okviru ovog istraživanja putem društvenih mreža nije uspjela da privuče očekivani broj odgovora, ali nam ipak dobijeni odgovori daju neke uvide u probleme i stavove mikro biznisa u BiH, između ostalog i u stavove prema udruženjima i očekivanja mikro biznisa.

Najmanje članstvo u udruženjima uočavamo kod mikro preduzeća. Od 37 preduzeća uključenih u anketu 30 je navelo da nije član nekog udruženja, a samo njih sedam su članovi, uglavnom strukovnih i lokalnih udruženja. Jedno mikro preduzeće je navelo "Glas malih biznisa" kao udruženje čiji je član, mada se zapravo radi o neformalnoj društvenoj mreži. Samo je Privredna komora TK navedeno kao udruženje čiji je član jedno mikro preduzeće. Niti jedna druga komora nije navedena, kao ni udruženja poslodavaca.

I odgovori obrtnika pokazuju nepostojanje povezanosti kroz obrtničke komore, mada je prema zakonskim odredbama ovo članstvo i plaćanje članarine obavezno. Od 28 obrtnika uključenih u anketu, 21 nije član niti jednog udruženja, a preostalih 7 su članovi strukovnih i lokalnih udruženja, ali ne i obrtničkih komora.

Jedino udruženje koje se više puta navodi u anketi je Udruženje freelancera BiH. Od 30 freelancera koji su učestvovali u anketi, 24 nisu članovi niti jednog udruženja, dva su članovi profesionalnih udruženja, a četiri članovi Udruženja freelancera BiH.

U pogledu očekivanja članova udruženja koji su uključeni u našu anketu, za njih najveći značaj ima zajedničko zagovaranje interesa članova (49%), te poslovnoj saradnji sa drugim članovima udruženja (43%). 66% članova su sasvim ili djelimično zadovoljni radom udruženja, a 85% plaća članarinu. Više je od polovine učesnika ankete koji sada nisu članovi udruženja zainteresovano da to postanu (55%), a 90% njih bi bilo spremno da plaća članarinu do 100 KM godišnje.

Mada nam mali broj prikupljenih odgovora ne omogućuje izvođenje nekih bitnih zaključaka, ipak možemo uočiti izuzetno malu uključenost mikro biznisa u udruženja, ali i postojanje interesa za takvu vrstu povezivanja kao i spremnost za plaćanje članarine u skladu sa njihovim ekonomskim potencijalima. Ohrabruje i prilično značajna konzistentnost u pogledu stavova o zagovaračkih aktivnostima kao prioritetnom zadatku udruženja.

5. Uticaj pandemije na mikro biznise i mjere podrške

Bez obzira na aktuelnu pandemiju, 2020. godina, shodno prethodnim trendovima, nije bila obećavajuća za rast bh. ekonomije i recesija je uslijed pandemije došla u veoma nepovoljnom trenutku. U zadnjem kvartalu 2019. godine, rast BDP-a je iznosio svega 1,6%, što je najniža stopa rasta u prethodnih pet godina. Usporavanje ekonomije je rezultat nesretnog spleta vanjskih okolnosti (Svjetska banka, 2020) – pada industrijske proizvodnje u Njemačkoj, recesije u Italiji i Turskoj, trgovinskih barijera Kosova, kao i ostalih bitnih globalnih događaja poput trgovinskog rata SAD-a i Kine, Brexit-a itd (Čavalić, 2020).

Neke preliminarnе projekcije nagovještavaju od 30.000 do 100.000 novih nezaposlenih do kraja godine,⁹³ i to u zavisnosti od optimističnosti makroekonomskih scenarija – Svjetska banka procjenjuje pad od 3,2%, dok MMF, Standard & Poor's i Bečki institut navode cifru od 5%. Određene makroekonomske projekcije pokazuju da će BiH, ceteris paribus, imati pad BDP-a za 2020. godinu od 3,97% do 9,53%.⁹⁴ Intervjuisani predstavnik bankarskog sektora naglašava da će zbog ovog kamatne stope u BiH rasti do kraja godine, ali da će se to dešavati postepeno, poput inflacije, koja je tu prisutna, ali se na nju ne obraća pažnja, niti se ista najavljuje.⁹⁵

Prvi zvanični ekonomski podaci za period januar-juni 2020. godine pokazuju da je ukupni pad naplaćenih direktnih i indirektnih poreza, te doprinosa iznosio 280,8 miliona eura. Zbog teškoća koje je izazvala pandemija COVID-19, ukupni uvoz je u prvom polugodištu manji za čak 903 miliona eura, a izvoz za 448 miliona eura u odnosu na isti period prošle godine. Ukupni pad industrijske proizvodnje u prvom polugodištu 2020. godine u odnosu na prošlu godinu iznosi 9,1%, s tim da treba napomenuti da je tokom aprila pad iznosio 15,9%, maja 15,9%, te juna 10,6% u odnosu na iste mjesece prethodne godine. Vrhunac u broju zaposlenih radnika u BiH se desio u novembru 2019. godinu, kada je dostigao rekordnih 855.248 zaposlenih radnika. U FBiH je situacija vezano za broj zaposlenih radnika bila još teža, za razliku od RS-a. Od početka pandemije COVID-19, dakle za 45 dana broj nezaposlenih radnika u FBiH je povećan za 26.876. Od tada, 2,5 mjeseca nakon dostizanja vrhunca u broju nezaposlenih radnika, ponovno je zaposleno 10.513 radnika ili 39% ukupnog broja otpuštenih tokom trajanja pandemije.

COVID-19 je imao izuzetan uticaj na ekonomiju BiH, prije svega uslužni sektor odnosno sve biznise koji zavise od tzv. "trenutka istine" - direktnog kontakta sa svim kupcima. Predsjednik obrtničke komore Kantona Sarajevo u intervjuu naglašava da je kriza apsolutno devastirala poslovanje mikro preduzeća i obrtnika u oblasti turizma na području ovog kantona.

5.1. Percepcije krize

Sa ciljem utvrđivanja efekata COVID-19 pandemije na poslovanje, istraživači Damir Bećirović, Faruk Hadžić i Admir Čavalić su uradili empirijsko istraživanje u obliku online anketiranja na uzorku od 1.312 ispitanika. Riječ je ispitanicima koji su na neki način povezani sa biznisom – da li formalno ili neformalno.

68.1% ispitanika se apsolutno ne slaže sa tim da su entitetske ekonomske pomoći bile dobre i u skladu sa njihovim budžetskim mogućnostima. 20% ispitanika se ne slaže sa navedenim, što znači da se ukupno 88.1% ispitanika ne slaže odnosno ima negativan stav spram ovih mjera.

Za razliku od entitetske podrške, ispitanici su dosta bolje percipirali podršku lokalnih nivoa vlasti (gradova i opština). Samo 39.9% ispitanika navodi da se apsolutno ne slaže sa tvrdnjom o uspješnosti reakcije ovih nivoa vlasti, dok je 28.7% navelo odgovor "ne slažem se". Ukupno to je 68.8%, što je za 19.5% manje od nezadovoljstva aktivnostima entitetskih nivoa vlasti.

⁹³ U ovom trenutku je evidentirano 18.412 nezaposlenih shodno COVID-19 (BHRT, 2020, <https://bhrt.ba/1196975/u-bih-krajem-juna-421-300-nezaposlenih-osoba/>)

⁹⁴ Admir Čavalić, Faruk Hadžić i Damir Bećirović, *Covid-19, ekonomske posljedice za Bosnu i Hercegovinu, mjere i rješenja*, (Sarajevo: Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit Bosnien-Herzegowina, 2020). <https://westbalkan.fnst.org/sites/default/files/uploads/2020/04/15/covid19final.pdf>

⁹⁵ Intervjuisani predstavnik bankarskog sektora je naglasio da ovu informaciju neće zvanično potvrditi niko od predstavnika ovog sektora.

Svejedno, visokih 81.8% ispitanika navodi da su mjere zakašnjele u smislu pomoći ekonomiji. Sa ovim se slaže i većina ispitanika u okviru polustrukturiranih intervjua koji su vođeni za potrebe pisanja ovog izvještaja. Posebne žalbe se odnose na mjere FBiH jer subvencije za doprinose do sredine jula nisu uplaćene za prvi od mjeseci podrške (april).

Ispitanici smatraju da COVID-19 pandemija predstavlja vrlo veliku prijetnju za njihovo poslovanje u kratkom roku – njih 42.5%. Nešto manji broj navodi da predstavlja samo prijetnju, njih 25.6%.

Slični stavovi su navedeni i po pitanju prijetnje pandemije za dugoročno poslovanje preduzeća. Većina od 72.2% vidi neku prijetnju na dugi rok. Visok broj od 92.7% ispitanika smatra da će COVID-19 pandemija biti ekonomska prijetnja za BiH. Treba napomenuti da je anketiranje rađeno prije aktuelnog rasta broja zaraženih i umrlih osoba kao posljedica COVID-19. Na kraju, u kontekstu ovog izvještaja, 37.1% ispitanika smatra da će COVID-19 imati negativan uticaj u vidu nemogućnosti naplate potraživanja, što direktno utječe na finansijsko poslovanje preduzeća. Daleko najveći problem se odnosi na zabranu rada (60% ispitanika).

Detaljna statistička ANOVA analiza⁹⁶ je otkrila određenu razliku u stavovima. Tako, naprimjer, ispitanici iz manjih gradova su u manjem omjeru nezadovoljni lokalnim politikama podrške u odnosu na ispitanike iz većih administrativnih centara poput Sarajeva i Banja Luke. Sa druge strane, ispitanici koji se bave uslužnim djelatnostima pokazuju veći stepen neslaganja sa lokalnim politikama, što je i očekivano uzimajući u obzir da su upravo uslužne djelatnosti imale najveću direktnu štetu od aktuelne krize i mjera zabrane. To je potvrđeno i kroz polustrukturirane intervjue sa predstavnicima obrtnika. Shodno ANOVA analizi ispitanici iz uslužnih djelatnosti navode i veće probleme po pitanju ličnih finansija, što je bilo jedno od pitanja u okviru ankete.

Postoji još nekoliko primarnih istraživanja u vezi efekata COVID-19 u BiH. U istraživanju u vezi uticaja COVID-19 na turizam, sa 233 ispitanika, Peštek⁹⁷ predstavlja istraživačke podatke o 79.4% ispitanika koji očekuju smanjivanje poslovnih aktivnosti između 61% i 100% tokom ove godine. Vanjskotrgovinska komora BiH je na uzorku od 410 preduzeća predstavila rezultate koji pokazuju da je 92% ispitanika osjetilo neke posljedice pandemije, dok je 71% imalo implikacije po osnovu uvoza i izvoza (vanjskotrgovinskih aktivnosti).⁹⁸ UNDP u svojoj studiji⁹⁹ navodi da su manja preduzeća u ključnim sektorima bila daleko više izložena COVID-19 krizi, i da su manje pripremljena za eventualni oporavak. UNDP vidi niskokvalifikovanu radnu snagu i mlade profesionalce kao dvije najugroženije kategorije radne populacije u ovoj ekonomskoj krizi.

5.2. Mjere podrške na nivou BiH, entiteta i Brčko distrikta

U periodu od marta do jula 2020. godine u BiH je došlo do brojnih izmjena u zakonskoj legislativi zbog COVID-19 krize. U Aneksu su navedene ove izmjene u formi zakona, uredbi, naredbi, zaključaka, odluka i slično, koji su na vezani za ovu krizu i imaju određene (in)direktne posljedice po poslovanje i finansiranje mikro preduzeća i obrta u BiH (Paragraf, 2020). Ključne legislativne aktivnosti se odnose na “Korona zakon” u FBiH, djelovanja kantona i više uredbi donesenih u RS. Tu su i dvije agencije za bankarstvo sa svojim odlukama. U nastavku ćemo prikazati vladine politike u dva entiteta i Brčko distriktu.

⁹⁶ Damir Bećirović, Faruk Hadžić i Admir Čavalić, *Covid-19 Economic Implications for Bosnia and Herzegovina*, Visio Institut (u procesu objave)

⁹⁷ Almir Peštek, “Uticaj pandemija corona virusa na industriju turizma u Kantonu Sarajevo” (Sarajevo: Turistička zajednica Kantona Sarajevo, 2020).

⁹⁸ Vanjskotrgovinska komora BiH, (2020), *Poteškoće u poslovanju zbog koronavirusa - Nove informacije*, dostupno na: www.komorabih.ba/poteskoce-u-poslovanju-zbog-koronavirusa-nove-informacije/

⁹⁹ UNDP, *Economic Impact Assessment of COVID-19 in BiH*, 2020. Pristupljeno: juni 2020.

https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/EconomicImpactAssessment.html

5.2.1. BiH

Zbog specifičnosti ustrojstva zemlje, državni nivo nema posebnih ovlasti za djelovanje u vezi aktuelne COVID-19 ekonomske krize. Najveća očekivanja privrednika, uključujući i mikro preduzeća koja posluju u okviru sistema PDV, odnosila su se na dopunu Zakona o porezu na dodatnu vrijednost, kojim bi se ostavila mogućost za pomjeranje roka za podnošenje prijave za plaćanje PDV-a. Iako bi se ova mjera praktično mogla koristiti samo u vrijeme izuzetnih kriza (kakva je bila COVID-19), i da se kao takva sigurno ne bi koristila tokom cijele godine (prijedlog dopune je bio aktuelan krajem maja tj. nekoliko dana nakon ukidanja vanrednog stanja u RS odnosno nekoliko dana nakon ukidanja stanja nesreće u FBiH), prijedlog nije prošao Dom naroda Parlamenta BiH. Shodno tome, državni nivo nije osigurao traženu podršku za privredu BiH.

5.2.2. FBiH

U FBiH su mjere objedinjene jednim zakonom koji se kolokvijalno zvao "Korona zakon" (Pravi naziv: Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica). Ovaj zakon je sveobuhvatan, a njegova najveće manjkavosti je kašnjenje Federalne Vlade sa njegovom primjenom. To je i potvrđeno kroz intervju koji su vođeni sa predstavnicima obrtnika, a koji su također korisnici prava iz ovog zakona.

Osnovna funkcija datog zakona u kontekstu manjih preduzeća se odnosi na podršku putem subvencioniranja doprinosa za do tri mjeseca u iznosu od 244,85 KM mjesečno po zaposlenom. Ukinuta je obaveza plaćanja akontacije poreza na dobit i dohodak za poslovne subjekte koji koriste ove subvencije. Osnovni kriterij za odabir korisnika subvencije je da "u mjesecu za koji se vrši obračun plaće imaju pad ostvarenog prometa 20% i više u odnosu na ostvareni promet u istom mjesecu 2019. godine".

Zakon se odnosi i na samostalne poduzetnike i poslovne subjekte u niskoakumulativnim djelatnostima za koje su propisane osnovice manje od najniže bruto plaće. Subvencioniranje doprinosa za april tekuće godine i svaki naredni mjesec, uključujući i obračun i plaćanje doprinosa i za mjesec nakon prestanka stanja nepogode vrši se u visini iznosa doprinosa utvrđenih na propisane mjesečne osnovice za tekuću godinu.

U FBiH, kao i u RS, korisnici sami moraju aplicirati za dodjelu datih sredstava, što je manjkavost ovog zakonskog rješenja. Zakonom je uspostavljen i Garancijski fond pri Razvojnoj banci FBiH. Inicijalna sredstva za osnivanje Fonda su u iznosu od 80 miliona KM. Predstavnici obrtnika su krajnje skeptični u vezi toga da li će i oni biti obuhvaćeni podrškom ovog fonda. Pored toga, uvijek postoji opasnost od selektivnosti Razvojne banke FBiH pri pružanju podrške i donošenju odluka na bazi političkih, a ne ekonomskih kriterija, što je ranije dokumentovano u javnosti.¹⁰⁰

FBiH je prebacila na kantone odgovornost za plaćanje obaveza koje se odnose na isplatu minimalnog iznosa plate. Svaki od 10 kantona može odlučiti kakvu formu vlastitog "korona zakona" će donijeti. Najveći kantoni su prije svega fokus usmjerili na:

- podršku zabranjenim djelatnostima (kao i inicijalna uredba u RS) i
- finansijsku podršku u visini minimalne neto plate.

Tako je Kanton Sarajevo donio vlastiti Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica i uštedama u Kantonu Sarajevo ("Službene novine KS", broj 18/20). Vlada ovog kantona će shodno datom zakonu osigurati finansiranje cijele ili dijela minimalne mjesečne (u zavisnosti od raspoloživog budžeta) neto plaće za mjesece april i maj 2020. godine za djelatnosti kojima je naredbama štabova civilne zaštite zabranjen, odnosno onemogućen ili znatno otežan rad zbog posljedica uzrokovanih pandemijom koronavirusa.

¹⁰⁰ Degirmendžić S., "Selman krije kome je šakom i kapom dijelio narodne pare", *Dnevni Avaz*, (2018). Dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/368635/selman-krije-kome-je-sakom-i-kapom-dijelio-narodne-pare>

Ovim zakonom uspostavlja se Kreditno-garantni fond na osnovu kojeg će se garantovati krediti odobreni od jedne ili više izabranih banaka partnera. Ukidaju se i obaveze plaćanja određenih taksi poput administrativne takse za spise i radnje kod organa uprave i pravnih lica koja imaju javna ovlaštenja, zatim obaveze plaćanja sudske takse za prijavu upisa privrednog društva u sudski registar, za rješenje o upisu osnivanja privrednog društva i dijela privrednog društva u sudski registar, za rješenje o upisu u sudski registar kada se više privrednih društava pripaja u jedno privredno društvo, za rješenje o upisu ovlaštenog lica za zastupanje privrednog društva u sudski registar, za zahtjev i rješenje o brisanju privrednog društva iz sudskog registra, za prijedlog da se otvori postupak stečaja ili likvidacije i za prijavu povjerilaca u postupku stečaja ili likvidacije.

Ukida se i obaveza plaćanja komunalne takse za istaknutu firmu za privredna društva i fizička lica koja obavljaju samostalnu djelatnost, a koja prvi put pokreću privrednu ili uslužnu djelatnost. Također se ukida obaveza plaćanja članarine Turističkoj zajednici Kantona. Ukida se i obaveza plaćanja naknade za općekorisne funkcije šuma. Takse, članarina i naknade neće se plaćati u periodu od dana stupanja na snagu ovog zakona i 60 dana po prestanku nesreće uzrokovane pojavom COVID-19.

Slične mjere je donio i Tuzlanski kanton, te se očekuje podrška za 7.000 radnika. Intervjuisani predstavnici privrede su uglavnom zadovoljni kantonalnim rješenjima, naročito u Kantonu Sarajevo. Pohvalili su i brzinu isplate finansijskih sredstava koja su predviđena kantonalnim zakonom.

Pored entitetskog i kantonalnog nivoa, i opštinski nivoi su radili na podršci, pa je tako npr. Opština Novo Sarajevo predstavila vlastiti Program mjera za prevazilaženje posljedica COVID-19 pandemije. Od 15-tak predstavljenih mjera, za poduzetnike se izdvajaju sljedeće:

- Finansijska podrška samostalnim poduzetnicima;
- Sufinansiranje samozapošljavanja;
- Sufinansiranje zapošljavanja;
- Subvencija troškova obrade kredita i kamatne stope privatnim preduzećima i poduzetnicima;
- Pomoć pojedincima za nabavku plastenika.

Potencijalni korisnici mjera apliciraju za pojedine mjere shodno javnim pozivima. Grad Tuzla je obezbijedio dodjelu sredstava na ime jednokratne pomoći samostalnim djelatnostima u vlasništvu fizičkih lica registrovanih na području grada Tuzle. Riječ je o sredstvima u fiksnom iznosu od 500 KM. Na primjerima dvije navedene jedinice lokalne samouprave, jasno je da su ove podrške konkretnije, naročito za mikro preduzeća i obrtnike. Ovo je i potvrđeno navedenim percepcijama lokalne podrške, koje su bolje od percepcije entitetskih.

5.2.3.RS

Za razliku od FBiH koja je imala jedinstven, krovni zakon, u RS su se donosile sporadične uredbe, a koje objedinjene predstavljaju neki ekvivalent federalnom "Korona zakonu". Uredbom sa zakonskom snagom o poreskim mjerama za ublažavanje ekonomskih posljedica nastalih uslijed bolesti COVID-19 izazvane virusom Sars-Cov-2¹⁰¹ donijete su poreske mjere kojim se omogućava produženje roka za izmirenje poreskih obaveza (porez na dobit, naknade za šume, porez na dohodak, itd.). Ovom uredbom je i mikro preduzećima licima koja ostvaruju dohodak od samostalne djelatnosti, a kojima je zabranjeno obavljanje djelatnosti, omogućeno korištenje sredstava Fonda solidarnosti za obnovu RS (sredstva za plaćanje poreza i doprinosa). Pomoć je konkretno osigurana za zaposlenike koji su radili u preduzećima kojima je bio zabranjen rad, i to u iznosu najniže plate. Vlada RS je podršku obezbjedila za mjesec mart, april i maj. Ova uredba predstavlja kombinaciju federalnih i kantonalnih rješenja, jer obuhvata preduzeća čiji je rad zabranjen (kantonalno rješenje), kojima nudi podršku za sufinansiranje plata (kantonalno rješenje) i doprinosa (federalno rješenje).

¹⁰¹ Puni tekst Uredbe je dostupan ovdje: <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/uredba-sa-zakonskom-snagom-o-poreskim-mjerama-za-ublazavanje-ekonomskih-posljedica-nastalih-uslijed-bolesti-covid19-izazvane-virusom-sars-cov-2.html>

Druga uredba tj. Uredba o dodjeli sredstava poslovnim subjektima i preduzetnicima radi saniranja posljedica pandemije virusa korona za april 2020. godine je donijeta u julu, a obuhvaća i preduzeća koja su djelimično prestala sa radom ili su imali smanjen obim poslovanja (20% u odnosu na isti mjesec prethodne godine), ali samo za mjesec april. Ova uredba slijedi praksu FBiH pri odabiru korisnika. Sredstva iz date uredbе se isplaćuju iz Kompenzacionog fonda RS. Ovaj fond je osnovan u mjesecu maju sa ciljem saniranja posljedica i poteškoća nastalih uslijed COVID-19 u RS-u. Fondom se pruža direktna podrška preduzetnicima i poslovnim subjektima u RS koji su pretrpili ili trpe štetu.¹⁰²

Uredba o uslovima i načinu korišćenja turističkih vaučera u ugostiteljskim objektima ("Sl. glasnik RS", br. 51/2020) predviđa subvencionisanje korišćenja usluge smještaja u ugostiteljskim objektima na teritoriji RS. Vlada RS donijela je Uredbu s ciljem podsticanja razvoja domaćeg turizma i podrške privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva koji su pretrpjeli znatne štete uslijed pandemije virusa korona. Konkretna podrška se odnosi na ugostitelje i turističke agencije. Za iste je objavljen i javni poziv kako bi koristili entitetske vaučere. U medijima su se pojavile informacije o neučinkovitosti ove mjere, barem na početku djelovanja. Tako Klix¹⁰³ piše o tome da su građani RS za 15 dana uzeli samo 841 turistički vaučer od 50.000 emitovanih (vrijednost 84.100 KM, što je 1.7% od ukupno 5 miliona KM koliko je predviđeno ovom uredbom).

U RS je također pokrenut garantni program. Cilj Garantnog programa je olakšavanje pristupa finansijskim sredstvima za mikro, mala i srednja preduzeća izdavanjem garancije za obezbjeđenje potraživanja po kreditu odobrenom od banke ili mikrokreditne organizacije. Garancije Garantnog programa su portfolio garancije, tj. skup pojedinačnih garancija za kredite iz portfolija, i predstavljaju bezuslovnu garanciju RS, koju u njeno ime i za njen račun izdaje Garantni fond RS. Pored toga osnovan je i Fond solidarnosti za obnovu RS, sa početnih 50 miliona KM. Ovaj fond prije svega finansira mjere iz prve navedene uredbе RS.

5.2.4. Brčko distrikt

Ključni zakon u Brčko distriktu je Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica izazvanih stanjem prirodne nesreće zbog COVID-19 u Brčko distriktu BiH ("Službeni glasnik Brčko distrikta BiH", br. 17/2020). Zakon podrazumijeva subvencioniranje dijela bruto plate i doprinosa za PIO/MIO na teret poslodavca, do ukupnog iznosa od 860 KM. Poslovni subjekti koji su korisnici sredstava shodno zakonu su oni:

- kojima je zabranjen rad uslijed stanja prirodne nesreće;
- poslovni subjekti koji su zbog prirode svog posla i povezanosti s pravnim licima kojima je rad zabranjen bili spriječeni u obavljanju svog rada;
- poslovni subjekti koji se primarno bave proizvodnjom radi izvoza, čiji ukupni promet najmanje 50% čini izvoz, a koji su uslijed stanja prirodne nesreće prisiljeni obustaviti rad zbog stanja u poslovno povezanim firmama u inostranstvu uslijed nemogućnosti opskrbe repromaterijalom i nemogućnosti izvoza gotovih proizvoda;
- kao i oni poslovni subjekti koji su na osnovu drugih odluka nadležnih institucija bili spriječeni u obavljanju svojih djelatnosti.

Svi navedeni imaju pravo na gore navedenu subvenciju po svakom zaposlenom za april 2020. godine i svaki naredni mjesec do dana prestanka zabrane rada uslijed stanja prirodne nesreće.

Brčko distrikt je zadužio i Odjeljenje za poljoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu Vlade Brčko distrikta BiH da izvrši isplatu preostalih novčanih sredstava namijenjenih za podsticaj u poljoprivrednoj

¹⁰² "Kompenzacijski fond RS za podršku gospodarstvu i zdravstvu", *Večernji list*, 28. maj, 2020. Dostupno na:

<https://www.vecernji.ba/vijesti/kompenzacijski-fond-rs-za-podrsku-gospodarstvu-i-zdravstvu-1405728%20-%20www.vecernji.ba>

¹⁰³ "RS: Građani za 15 dana uzeli samo 841 turistički vaučer od 50.000 emitovanih", *Klix*, 2. juli, 2020. Dostupno na:

<https://www.klix.ba/biznis/rs-gradjani-za-15-dana-uzeli-samo-841-turisticki-vaucer-od-50-000-emitovanih/200702005>

proizvodnji (iznos od 20%), po osnovu odluka o izdvajanju novčanih sredstava za podsticaj za 2019. godinu kojima je u skladu s članom 15 stavom 3 isplaćen iznos od 80% od ukupnog iznosa podsticaja utvrđenog Pravilnikom o načinu i uslovima za podsticaj u poljoprivrednoj proizvodnji za 2019. godinu.

Još se oslobađaju obaveze plaćanja zakupnine poslovnog prostora i javne površine, u vlasništvu Distrikta, osim plaćanja PDV-a, svi poslovni subjekti kojima je zabranjen rad uslijed stanja prirodne nesreće zbog COVID-19.

5.3. Agencije za bankarstvo

U kontekstu finansijskog sektora i finansiranja mikro preduzeća, posebno mjesto imaju djelovanja entitetskih agencija za bankarstvo. Uz podršku nadležnih vlada ove agencije su donijele značajne odluke koje se prije svega odnose na uspostavu moratorija na kreditne obaveze u određenim mjesecima. Za razliku od Srbije, gdje su svi po automatizmu obuhvaćeni moratorijem, potencijalni korisnici moratorija su morali sami poslati aplikaciju za moratorij. Rezultat navedenog je da je pauzu u otplati kredita – moratorijum – u Srbiji, prihvatilo 94% fizičkih i 93% pravnih lica, shodno podacima Udruženja banaka Srbije. U oba BiH entiteta rezultati su bili daleko skromniji, međutim to na prvu i ne mora biti loše, jer kako je u intervjuu pojasnio predstavnik bankarskog sektora, za većinu preduzeća, pa čak i fizičkih lica, nije bilo u interesu prihvatiti moratorij. Isti je samo bio koristan za one koji zaista nisu imali sredstava da otplaćuju svoje obaveze prema bankama i drugim kreditorima (lizing društva i mikrokreditne organizacije). Istovremeno, banke nisu bile opterećene moratorijem otplate kredita pravnih i fizičkih lica koja su mogla otplaćivati kredit, čime se nije nepotrebno destabilizirao sektor.

Upravni odbor Agencije za bankarstvo RS je donio sljedeće:

- Odluku o privremenim mjerama banaka za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19¹⁰⁴, koje se, između ostalog, odnose na odobravanje olakšica klijentima/cama banke koji/e su direktno ili indirektno pogođeni/e negativnim efektima.
- Odluku o privremenim mjerama mikrokreditnih organizacija za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19¹⁰⁵, koje se, između ostalog, odnose na odobravanje olakšica klijentima mikrokreditnih organizacija koji/e su direktno ili indirektno pogođeni/e negativnim efektima.

Navedenim propisima je definisano da za vrijeme trajanja stanja vanredne situacije (odnosno vanrednog stanja ukoliko bude proglašeno od strane nadležnih organa) banke, odnosno mikrokreditne organizacije mogu klijentima odobriti privremeni moratorijum najduže do prestanka navedenog stanja. Kroz ovu odluku Agencija za bankarstvo RS daje mogućnost bankama/mikrokreditnim organizacijama da mogu odobravati:

- moratorijum, odnosno odgodu u otplati kreditnih obaveza,
- uvođenje grejs-perioda za otplatu glavnice kreditnih obaveza u slučaju kredita koji se otplaćuju anuitetno na period od najduže šest mjeseci,
- produženje krajnjeg roka za otplatu kredita koji se otplaćuju anuitetno,
- produženje roka dospijeca kredita sa jednokratnim dospijecom, uključujući i revolving kredite i prekoračenja po transakcionim računima na period od najduže šest mjeseci, pri čemu bi klijenti tokom tog perioda mogli koristiti i dio izloženosti koji je bio neiskorišćen na dan modifikacije,
- odobravanje dodatnog iznosa izloženosti za potrebe prevazilaženja klijentovih trenutnih poteškoća sa likvidnošću,
- druge mjere sa ciljem olakšavanja izmirivanja kreditnih obaveza klijenta i održavanja poslovanja klijenta.

¹⁰⁴ Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 27/20, objavljena 24. 3.2020. godine, a stupila na snagu narednog dana od dana objavljivanja.

¹⁰⁵ Službeni glasnik Republike Srpske, broj: 30/20, objavljena 1. 4. 2020. godine, a stupila na snagu narednog dana od dana objavljivanja

Trajanje navedenog je produženo za još dva mjeseca. Kada je riječ o efektima, od kraja marta kada im je ta mogućnost otvorena pa do 20. aprila ukupno je zaprimljeno 3.777 zahtjeva u ukupnom iznosu od 519 miliona KM, prema podacima Agencije za bankarstvo RS. Klijenti fizička lica su uputili 3.182 zahtjeva za privremeni moratorij u ukupnom iznosu od oko 90 miliona KM, dok su pravna lica dostavila nepunih 600 zahtjeva za obaveze od 430 miliona KM.¹⁰⁶ Ovim se potvrđuje teza da moratorij i nije toliko primamljiva opcija za dužnike, naročito preduzeća.

Agencija za bankarstvo FBiH je donijela sljedeće:

- Odluka o izmjeni i dopuni Odluke o privremenim mjerama koje banka primjenjuje za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19 (“Službene novine Federacije BiH”, broj: 37/20)
- Odluka o privremenim mjerama koje banka primjenjuje za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19 (“Službene novine FBiH”, br. 22/20)
- Odluka o privremenim mjerama koje lizing društva i mikrokreditne organizacije primjenjuju za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19 (“Službene novine FBiH”, br. 22/20)
- Odluka o privremenim mjerama koje lizing društva i mikrokreditne organizacije primjenjuju za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem COVID-19 (“Službene novine FBiH”, br. 22/20)

Ovim odlukama Agencija za bankarstvo FBiH je dala mogućnost za uspostavljanje moratorija, koji predstavlja odgodu plaćanja kreditnih obaveza u trajanju najduže od 6 mjeseci. U toku trajanja moratorija, banka ne obračunava zateznu kamatu na iznos dospjelih potraživanja. Banka može klijentu odobriti moratorij sa maksimalnim rokom trajanja od dva mjeseca od dana ukidanja proglašenog stanja “Prirodne ili druge nesreće na teritoriji Bosne i Hercegovine”, u cilju pripreme potrebne kreditne analize i utvrđivanje primjerenog modaliteta za klijenta (shodno izmjenama prvobitne odluke). Pored toga data je mogućnost za ostale modifikacije poput izmjene nekih ili svih uslova originalnog ugovora, što se može smatrati značajnom modifikacijom u smislu Odluke o upravljanju kreditnim rizikom, odnosno banka prestaje priznavati originalnu stavku finansijske aktive i počinje priznavati novu stavku, ali nije u obavezi da utvrđuje da li predmetna stavka predstavlja kao imovinu stečenu uz umanjenje vrijednosti (POCI imovina). U okviru primjene posebnih mjera, kamatna stopa za modificirane izloženosti ne može biti veća nego što je bila definirana postojećim ugovorom. Prilikom ugovaranja posebnih mjera, banka ne može naplaćivati dodatne naknade za izvršene usluge, odnosno naknade povezane sa modifikacijom izloženosti. Za promjene prvobitno ugovorenih uslova kredita banke su u obavezi obezbijediti saglasnost svih ostalih ugovornih strana u kreditnom poslu.

Slična mogućnost se daje i nedepozitna finansijska institucija (lizing društva i mikrokreditne organizacije). Moratorij, u smislu ove odluke, predstavlja odgodu plaćanja obaveza definisanih odlukom. Moratorij kao jedna od posebnih mjera u okviru modaliteta može se ugovarati u maksimalnom trajanju do 12 mjeseci. Prije definisanja primjerenog modaliteta, lizing društvo ili mikrokreditna organizacija može klijentu odobriti moratorij do ukidanja proglašenja stanja “Prirodne ili druge nesreće na teritoriji Bosne i Hercegovine”, u cilju pripreme potrebne kreditne analize i utvrđivanje primjerenog modaliteta za klijenta. Kao i kod banki ne obračunava se zatezna kamatu na iznos dospjelih potraživanja.

Bitno je naglasiti da se bankama garantuju maksimalna prava odlučivanja što znači da se u praksi može desiti situacija da za dva klijenta koja su u istoj mjeri pogođena negativnim utjecajem pandemije, a na osnovu različitih vrsta i iznosa izloženosti i provedene kreditne analize, kao i na osnovu ostalih raspoloživih informacija i podataka, odrede različite mjere koje su predviđene odlukom.

¹⁰⁶ “Firme i građani iz RS zatražili reprogram 519 mil KM kredita”, *eKapija*, 3. maj, 2020. Dostupno na: <https://ba.ekapija.com/news/2865896/firme-i-gradjani-iz-rs-zatrastili-reprogram-519-mil-km-kredita>

Do 31. maja 2020. godine u FBiH ukupan broj podnesenih zahtjeva za aktivaciju moratorija u bankama iznosio je 46.571, od čega se 43.490 zahtjeva odnosilo na fizičke osobe, a 3.081 zahtjev na pravne osobe. Od ukupnog broja zahtjeva odobreno je 38.506 zahtjeva, od čega se na fizičke osobe odnosi 36.014, a na pravne osobe 2.492 zahtjeva. Mikrokreditne organizacije u BiH, članice AMFI-a su ukupno odobrile 25.632 zahtjeva za čitavu BiH što čini 11% ukupnog broja mikrokredita, a ukupan iznos kredita za koje su odobrene posebne mjere je 125 miliona KM, što čini 17% ukupnog portfolia svih članica Udruženja.

5.4. Podrška freelancerima i neformalnoj ekonomiji

Freelanceri i ostali predstavnici neformalne ekonomije nisu bili predmetom direktne podrške od strane različitih nivoa vlasti u BiH. Fizička lica koja obavljaju samostalne djelatnosti i obrte su obuhvaćena postojećim mjerama, međutim freelanceri i drugi predstavnici neformalne ekonomije nisu. Ovo je potvrđeno i kroz intervju sa predstavnicima ovog sektora, gdje je navedeno da je bilo samo deklarativne podrške od strane pojedinih političkih subjekata i pojedinaca. Potrebno je navesti da se indirektno ostvarila određena podrška, i to naprimjer preko gore predstavljenog moratorija na kredite fizičkim licima (ukoliko su freelanceri i drugi predstavnici neformalne ekonomije bili subjektima moratorija).

5.5. Zaključci

COVID-19 kriza je imala izuzetan ekonomski uticaj na BiH. Procjene su da će zemlja ući u recesiju od 5%, što podrazumijeva niz negativnih ekonomskih indikatora - pad izvoza, rast nezaposlenosti, mogući rast kamatnih stopa, budžetske nestabilnosti i slično. Posebno zabrinjava rast nezaposlenosti i skromnija podrška dijaspore, koja je veoma bitna za domaću ekonomiju. COVID-19 je najviše ugrozio uslužni sektor odnosno sve biznise koji zavise od tzv. "trenutka istine" - direktnog kontakta sa svim kupcima. U toj oblasti dosta je mikro preduzeća i predstavnika obrta, dok su freelanceri najvećim dijelom izloženi krizi shodno padu globalne potražnje za njihovim uslugama (izvoz).

Najveća podrška za privredu je došla sa entitetskih nivoa u formi korona zakona. U FBiH je to bio sveobuhvatni zakon, koji je relativno kasno donesen (maj), dok je u RS bilo riječi o nizu uredbi koje su se odnosile na pojedinačne probleme prouzrokovane COVID-19. Najveći značaj zakona se odnosi na stabilizaciju privrede tj. finansiranje određenog iznosa doprinosa i neto plate (sa kantonalnog nivoa u FBiH) za privredne subjekte koji su bili blokirani ili koji su imali izuzetan pad prihoda.

Pored toga, formirani su posebni garantni fondovi, koji tek treba da se iskoriste od strane privrede. Posebna vrsta mjera se odnosi na podršku finansijskog sektora, u vidu moratorija na kredite. Moratorij nije bio obavezan, ali je značajan broj korisnika bankarskih i mikrokreditnih usluga dobilo mogućnost korištenja istoga. Ovim se djelimično ublažio problem likvidnosti, naročito mikro biznisa (uglavnom su fizička lica bila najveći korisnici ovih mjera).

Freelanceri i ostali predstavnici neformalne ekonomije nisu bili predmetom direktne podrške od strane različitih nivoa vlasti u BiH. Fizička lica koja obavljaju samostalne djelatnosti i obrte su obuhvaćena postojećim mjerama, međutim freelanceri i drugi predstavnici neformalne ekonomije nisu.

6. Pozitivne prakse u zemljama regije i EU

6.1. Iskustva drugih zemalja pri finansiranju mikro biznisa

Različite zemlje imaju različite programe finansiranja mikro preduzeća. Ove prakse se mogu odnositi na aktivnosti finansijskih sistema, ali i državne programe finansijske podrške. U nastavku će biti predstavljeno nekoliko izabраниh praksi u zemljama regiona, kao i ostalim zemljama svijeta.

Srbija

U Srbiji postoje zanimljivi načini podrške mikro privredi (u normalnim okolnostima). Tu su privatni garantni fondovi, poput, naprimjer, Agroinvest fonda koji djeluje u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja. Ovaj garantni fond pomaže malim privrednicima koji su nepodobni za bankarski sektor i koji su spremni prihvatiti izuzetno visoke kamatne stope u ponudi datog fonda (kao posrednika).

Razvojna agencija Srbije ima Program podrške digitalnoj transformaciji mikro, malih i srednjih preduzeća. Jedan od uslova za apliciranje na ovaj Program je da preduzeće ima razvijenu Strategiju digitalne transformacije. Ovo je posebno bitno u (post)COVID-19 ekonomiji, koju odlikuje nizak stepen socijalnih (fizičkih) interakcija i visok stepen digitalne korespondencije. Svaki od korisnika ovog programa može dobiti maksimalno do oko 10.000 KM, te se ova sredstva mogu utrošiti striktno na projektne aktivnosti (maksimalno do 50% troškova projekta).

Slično kao i u BiH, u kontekstu COVID-19 donijet je moratorij na otplatu kredita, uz razliku da se rate svima automatski odlažu za tri mjeseca. Dužnik mora obavijestiti banku da ne želi moratorij. Ovo predstavlja biheioralnu ekonomsku intervenciju od strane Narodne banke Srbije, u smislu da se postavlja svojevrsni “nudge” (poticaj) koji zahtijeva određeni napor (prekid moratorija) da bi se izostavio navedeni.

Hrvatska

Ono što može biti od interesa za unaprjeđenje kapaciteta finansijskog sektora u BiH, a primijenjeno je u Hrvatskoj, jesu inovativni finansijski poslovni modeli koji su razvijeni u proteklih pet godina (vjerovatno i shodno intenzivnoj konvergenciji hrvatske ekonomije sa jedinstvenim tržištem EU). Nekoliko je ovih modela i inicijativa, neki od njih poput kreditnih unija su duže prisutni na tržištu, od kojih se izdvajaju sljedeći:

- Koncept Progress;
- Funderbeam;
- CRANE (Hrvatska mreža poslovnih anđela);
- Venture capital fondovi;
- Kreditne unije.

Progres se odnosi na trgovinsku platformu Zagrebačke berze, namijenjen malim i srednjim preduzećima. Cilj je osigurati dodatne izvore finansiranja za sektor koji se tradicionalno oslanja na bankarski sektor. Riječ je o modelu inkubatora za mala i srednja preduzeća, društva s ograničenom odgovornošću koja se žele pretvoriti u dionička društva i prikupiti novac na berzi. **Funderbeam** SEE pokrenut je u Hrvatskoj krajem 2016. suradnjom Zagrebačke burze i estonske tvrtke Funderbeam Ventures kao centar Funderbeam platforme za jugoistočnu Europu. *Funderbeam* je *crowdfunding* platforma razvijena u Estoniji i utemeljena na *blockchainu*. Izvorno je namijenjena financiranju *startupova*, ali u Hrvatskoj je prilagođena financiranju malih i srednjih preduzeća. Platforma Funderbeam financira male i srednje tvrtke koje traže kapitalnu injekciju u iznosu do otprilike dva milijuna eura. **CRANE** kao udruga (udruženje) “poslovnih anđela” postoji od 2008. godine.¹⁰⁷ CRANE je neprofitna udruga koja okuplja privatne investitore koji su zainteresirani za ulaganja u inovativne tvrtke

¹⁰⁷ U BiH je 2013. pokrenut BIZOO – Business Start-up Accelerator koji je predstavljen kao mreža poslovnih anđela, međutim to je bio (kratkoročni) projekat, tako da danas ne postoji.

u ranom stadiju razvoja. U protekle dvije godine dolazi do formiranja **venture capital** fondova u Hrvatskoj. Fondovi ovog tipa su osnovani sa namjerom ulaganja u kapital perspektivnih preduzeća (start-up kompanija). Neki od navedenih su: Feelsgood Social Impact Venture i Fil Rouge Capital. **Kreditne unije** su financijske institucije koje, za razliku od banaka, ne posluju po načelu dobiti nego pomoći svojim članovima. Kreditne unije su financijske institucije, sa sjedištem u Republici Hrvatskoj, čije poslovanje se temelji na ostvarenju zajedničkog financijskog interesa članova kreditne unije, bez ostvarivanja profita, slično kao blagajne uzajamne pomoći. Kreditnu uniju čini zatvorena skupina fizičkih osoba s prebivalištem u Hrvatskoj, odnosno trgovaca, obrtnika i pojedinaca sa sjedištem u Hrvatskoj, koji su udruženi na određenim, zakonom definisanim načelima.

Slovenija

Od nekih značajnih aktivnosti u proteklih nekoliko godina izdvaja se formiranje “Fonda fondova” (FoF) sa budžetom od 400 miliona eura, kojim je upravljala SID banka.¹⁰⁸ Ovaj fond je namijenjen za finansiranje manjih preduzeća, sa fokusom na oblasti istraživanja i razvoja, energetske efikasnosti i urbanog razvoja. Ovaj fond je naknadno razvio nekoliko programa sa komercijalnim bankama poput Primorska Hranilnica Vipava d.d. i Sberbanke.

Ostale zemlje

Interesantan je slučaj **Danske**. Danski državni fond za rast je investicioni fond osnovan 1992. godine, koji vrši finansiranje zajedno sa privatnim investitorima. Fond također radi sa finansijskim institucijama na kreditiranju i garancijama. Rezultat je da je do 2019. godine Fond podržao rast u više od 7.300 kompanija, sa preko 3 milijarde eura. Fond ulaže u kapital i pruža kredite i garancije za manja preduzeća, i to zajedno sa privatnim partnerima i danskim finansijskim institucijama. Ovaj slučaj demonstrira mogućnost simbioze interesa različitih stejkholdera – države, privatnih investitora, finansijskih institucija, manjih preduzeća, pa čak i start-up kompanija (Fond ima poseban dio posvećen rizičnom kapitalu).

Irska, zbog loših iskustava sa globalnom finansijskom krizom, morala je raditi na inoviranju vlastitog finansijskog sektora, koji je imao ozbiljnih strukturalnih problema. Jedna od institucija koja je uspostavljena 2010. godine (u jeku krize) je Credit Review Office (CRO) odnosno Ured za reviziju kredita. Cilj ove institucije je da unaprijedi kreditni potencijal manjih preduzeća i farmera u Irskoj. Institucija radi sa onim kategorijama poslovne populacije koji su odbijeni od bankarskog sektora, ili koji su na određeni način osjetili da se ovaj sektor nije odnosio prema njima na najbolji način. CRO sprovodi nezavisnu reviziju aplikacije, nakon čega formira mišljenje. Dato mišljenje nije obavezujuće za banku, jer ista ima diskreciono pravo da ne kreditira određenu stranku. Međutim, od banke će se tražiti da se ponaša u skladu sa mišljenjem (ako je pozitivno tj. ako revizija utvrdi da ima osnova za kreditiranje ili da su postojale neke neregularnosti u odnosu sa bankom), ili pak da objasni zašto neće uraditi predloženo. Rezultati ove institucije su impresivni – od 2010. godine institucija je “oborila” 54% bankovnih odluka.

Kreditni ombudsmen¹⁰⁹ je inovacija **Belgije**. Ova inicijativa je nastala kao dio Federalnog plana za mala i srednja preduzeća. Kreditni ombudsmen pruža usluge besplatne kreditne medijacije za mala i srednja preduzeća i pojedince. Medijacija se nudi u slučaju kada je kreditni zahtjev odbijen od strane finansijske institucije, ali također u slučaju konflikta zbog postojećih kredita i komunikacijskih problema. U 2017. godini flamanski kreditni ombudsmen je uspio zatvoriti 120 slučajeva, dok su još 32 slučaja u procesu. U prosjeku dobiva 15 slučajeva mjesečno. Pritom postoji više kreditnih ombudsmena i drugih mehanizama za kreditnu medijaciju.

¹⁰⁸ Slovenska izvozna i razvojna banka.

¹⁰⁹ Tokom COVID-19 krize institucija ombudsmena za zaštitu potrošača u BiH uputila je preporuku Agenciji za bankarstvo FBiH i Agenciji za bankarstvo RS da donesu odluku o obveznom moratoriju za otplatu svih kredita. Više na: <https://www.paragraf.ba/dnevne-vijesti/09042020/09042020-vijest6.html>

Sa ciljem objedinjavanja informacija o dostupnim finansijskim instrumentima i izvorima finansiranja za mala i srednja preduzeća, **Grčka** je osnovala jedinstveni digitalni portal. Ovaj portal je klijent orijentisan i pruža informacije u realnom vremenu u vezi dostupnih finansijskih instrumenata. Portal usmjerava mala i srednja preduzeća ka najboljim izvorima finansiranja. Internet adresa portala je: <http://www.ggb.gr/el/node/1040> (grčki jezik) i <http://www.ggb.gr/en/Finance SMEs instruments> (engleski jezik).

Novi program u **Austriji** pod nazivom “AWS Pitch your Idea” je “brzi voz” za startup preduzeća za podršku javnom finansiranju. Mladi poduzetnici mogu prezentovati svoju ideju i poslovni model direktno ekspertima iz AWS banke (državna banka za promociju, podršku). Poduzetnici odmah dobivaju odgovor i informacije u vezi mogućih finansijskih rješenja. U vrijeme COVID-19 ova institucija nudi program garantne podrške.

7. Preporuke

7.1. Preporuke iz oblasti poreske politike

Visok udio rada na crno i zastupljenost sive ekonomije u preduzećima koja dolaze iz privrede, posljedica su visokih poreskih opterećenja na rad. U cilju olakšavanja poslovanja preduzeća, a prije svega onih koji dolaze iz mikro sektora, potrebno je stimulatивно smanjiti stope doprinosa i povećati neoporezivi dio dohotka.

Reforme poreskog sistema u FBiH, usmjerene na povećanje oporezivog dijela osnovice, uz smanjivanje zbirne stope doprinosa, dovest će do poreskog rasterećenja viših, ali i poreskog opterećenja nižih plata. S obzirom da su iznadprosječne plate u velikoj mjeri zastupljene u javnom sektoru, na taj način će doći do oslobađanja budžetskih sredstava, koja bi se trebala usmjeriti u dodatno poresko rasterećenje privrednog sektora. Trenutak za usvajanje predloženih zakonskih rješenja nije povoljan, jer dolazi u vremenu ekonomske krize izazvane pandemijom COVID-19, koja je u velikoj mjeri napravila štetu mikro preduzećima, ali i dovela do pada budžetskih prihoda. Dodatno poresko opterećenje mikro preduzeća dovelo bi do rasta nezaposlenosti i zatvaranja većeg broja preduzeća.

Izjednačavanje ugovora o radu i ugovora o djelu kroz zbirne stope doprinosa, naštetit će osobama koje obavljaju aktivnosti kao freelanceri. Umjesto smanjenja poreskih opterećenja, na ovaj način će se poresko opterećenje popeti na 32,5%, što će vrlo destimulativno djelovati na ovaj sektor koji pokazuje veliki potencijal. Naša preporuka je uvođenje paušalnog plaćanja doprinosa umjesto procentualnog obračuna na ostvareni dohodak.

Osnovicu za obračun doprinosa obrtnika treba promijeniti. Sadašnje rješenje vezanja osnovice za rast prosječne plate u FBiH što znači da ova osnovica raste i u uslovima kada poslovanje nekog poduzetnika opada ili stagnira. Naša preporuka jeste da osnovica za obračun doprinosa bude minimalna plata, ili da se propiše fiksni paušal za zdravstvo i definiše donja granica za uplatu doprinosa za penziona.

Freelanceri su diskriminirani postojećim zakonskim rješenjima. Obavezni su da plaćaju doprinos za zdravstvo na iznos ostvarenih uplata, koji ne mogu koristiti. Slično kao i za obrtnike, predlažemo uvođenje fiksnog paušala za zdravstvo, definisanje donje granice za uplatu doprinosa za penziona, priznavanje neoporezivog dijela dohotka, priznavanje staža i zdravstvenog osiguranja.

Parafiskalna davanja opterećuju mikro preduzeća i obrte više nego ostala preduzeća, tako da smatramo da bi mikro preduzeća i obrti trebali biti oslobođeni ovih davanja u inicijalnom periodu poslovanja.

7.2. Preporuke iz oblasti finansijske podrške

Analiza karakteristika subjekata iz sektora mikrobiznisa pokazala je njihovu malu finansijsku snagu i ranjivost u slučaju ekonomskih kriza. Jedna od najjačih posljedica COVID-19 krize je globalni pad ekonomskih aktivnosti koji je teže pogodio male zemlje, a u njima društvene slojeve i ekonomske sektore koji su u najnepovoljnijem položaju. Zbog ovih činjenica u BiH je neophodno pružiti hitnu podršku mikro biznisima u cilju obezbjeđenja njihovog opstana i očuvanja radnih mjesta i egzistencije velikog broja porodica. Ne manje značajan efekat ove podrške bi bio i pozitivan uticaj na budžete nižih nivoa, općina i kantona, jer se značajan dio njihovih budžeta puni na osnovu poreza na dobit i poreza na dohodak poslovnih subjekata i građana koji žive na njihovom području.

Hitne kratkoročne mjere finansijske podrške mikro biznisima treba da obuhvate:

- Posebne finansijske grantove za mikro preduzeća, posebno ona sa do pet zaposlenih, obrte i freelancere. Ove mjere se najbrže mogu donositi na lokalnom i kantonalnom nivou, a i njihova distribucija korisnicima se može najefikasnije ostvariti upravo na ovim nivoima. Lokalne i

kantonalne vlade trebaju uključiti međunarodne i bilateralne donatore u finansiranje ovih grantova.

- Produženje trajanja moratorija na otplatu kredita za mikro preduzeća, obrte, freelancere i druga fizička lica do kraja 2020. godine. Vlade entiteta trebaju tražiti od agencija za bankarstvo da donesu odgovarajuće odluke i motovišu finansijske institucije da pruže ovaj vid podrške mikro biznisima.
- Formiranje grant programa za mikro preduzeća na lokalnom ali i većim nivoima. Program treba da osigura grantove u minimalnom iznosu od 500 KM za: (1) industrijsku zaštitu, odnosno smanjenje zdravstvenih rizika unutar radnog okruženja i povećanje spremnosti za "drugi val" COVID-19; (2) razvijanje novih modela poslovanja na bazi digitalizacije, formiranja internet trgovina, bolje distribucije i pružanja novih usluga.
- Uključivanje mikrokreditnih organizacija u novoformirani Garantni fond pri Razvojnoj banci FBiH, u smislu portfolio garancija Vlade FBiH u korist ovih organizacija. Navedeno je urađeno u RS i dio je programa za oporavak privrede od efekata COVID-19. Na ovaj način bi se podržala i mikro privreda, kao i marginalizovane grupacije koje su najteže pogođene ovom krizom..

Imajući u vidu da COVID-19 apsolutno mijenja ekonomsku paradigmu (Economist, 2020) i da se ne može očekivati uspostavljanje do sada poznatih ekonomskih struktura ni globalno niti u u našoj zemlji, pored ovih hitnih kratkoročnih mjera neophodno je unaprijediti finansijsko okruženje za mikro biznise nizom instrumenata i promjena u odgovarajućim institucionalnim i zakonskim rješenjima. Kratko ćemo obrazložiti preporuke koje bi vodile bitnom poboljšanju uslova poslovanja mikro sektora.

Na različitim nivoima vlasti uspostaviti fondove za podršku freelancerima. Ovi fondovi bi trebali pružati male grantove za sufinansiranje nabavke opreme ili formalizovanje poslovanja freelancera kao obrta ili mikro preduzeća. Idealno je da se ovi fondovi formiraju na nivou gradova/opština, eventualno kantona u FBiH ili pri postojećim razvojnim fondovima u RS. Shodno rezultatima predstavljenog istraživanja, jasno je da freelanceri u BiH nemaju podršku ni finansijskog sistema niti države, a ovi fondovi bi im osigurali minimalni vid podrške.

Formiranje fonda za razvoj mikro preduzeća i obrta pri entiteskim razvojnim bankama. Ovaj fond treba da podržava mikro preduzeća i obrtnike na bazi bespovratnih grantova, kreditnih garancija i povoljnih kredita. Samostalno djelovanje fonda, uz minimiziranje političkog uplitanja, i dobro upravljanje vlastitim kapitalom treba da omogući proširivanje usluga i pružanje značajne pomoći poslovanju i razvoju mikro preduzeća i obrta.

Donošenje zakona o kreditnim unijama. Sa ciljem unaprijeđenja finansiranja predstavnika neformalne ekonomije, obrtnika i mikro preduzeća, po uzoru na iskustva susjedne Hrvatske, potrebno je donijeti zakon o kreditnim unijama na nivou entiteta. Na ovaj način bi se omogućilo formiranje novih finansijskih institucija, prvenstveno od strane fizičkih lica koja mogu deponirati sredstva u kreditnu uniju i dizati kredite. U okviru zakona je potrebno definisati da kreditnu uniju može osnovati minimalno 30 fizičkih osoba, i to na kriteriju zaposlenja, ili zanimanja, profesije, ali i specifičnog segmenta privrede. Minimalni osnivački kapital unije može biti od 100.000 KM. Kreditna unija funkcioniše na principu solidarnosti članova i dobrog upravljanja kapitalom. Kreditna unija se može koristiti od strane freelancera, poljoprivrednika, predstavnika uslužnih djelatnosti, ali i svih ostalih čije poslovanje nosi element cikličnosti tj. zavisi od sezonskih ili drugih uticaja. Kreditnim unijama bi se finansijskih podržao jedan segmenat privrede koji je sada u finansijskoj neizvjesnosti i nema adekvatnih instrumenata/institucija za finansiranje.

Formiranje kreditnog fonda sa privatnim sektorom. U skladu sa primjerima određenih zemalja EU, poput Danske, u entitetima se mogu formirati kreditni fondovi na bazi depozita privatnog kapitala pored inicijalnog državnog. Na ovaj način će preduzeća višak kapitala moći investirati u fond koji će finansirati mala preduzeća, naročito mikro i start-up preduzeća. Odluke o plasmanu kredita unutar fonda, treba da najvećim da donose predstavnici privatnog kapitala. Na ovaj način bi se minimizirao politički uticaj,

a sa druge strane fond učinio sličnim konceptu “poslovnih anđela”, koji je opisan u ranijem dijelu rada. Sa ciljem formiranja javno-privatnog fonda potrebno je uraditi određene izmjene zakona koji se odnose na investicijske fondove, u smislu omogućavanja različitim nivoima vlasti da ulaze u ovakve aranžmane.

Formiranje posebnih investicionih fondova za ulaganje kapitala dijaspore. BiH ima razvijenu dijasporu koja ima izuzetan potencijal za finansiranje domaće privrede. Međutim, dijaspora spada u red neformalnih izvora finansiranja, što znači da se podrška svodi na pomoć rodbini, prijateljima (pri otvaranju i vođenju biznisa npr.). Procjena je da direktno i indirektno u BiH putem dijaspore prebaci preko 2.5 milijarde eura. Kako bi se na pravi način iskoristio kapital dijaspore, potrebno je formalizovati njenu ulogu. Ovo podrazumijeva formiranje posebnih investicionih ili fondova rizičnog kapitala od strane predstavnika dijaspore, a sa ciljem podrške domaćem biznisu.

Formiranje jedinstvenog portala za praćenje informacija o finansiranju. Mikro preduzeća i obrtnici obično nemaju vjerodostojan izvor informacija o raspoloživim izvorima finansiranja. Zbog toga se preporučuje uspostava entitetskih ili pak državnih internet portala koji će objediniti sve izvore finansiranja na jednom mjestu i redovno ih ažurirati. Ovaj portal treba posebno da se fokusira na vladino finansiranje, to jest grantove, garancije i druge programe podrške.

Uspostavljanje institucije kreditnog ombudsmena ili ureda za reviziju kredita. Potrebno je uspostaviti instituciju kreditnog ili bankarskog ombudsmena, ili pak ureda za reviziju kredita, čiji će cilj biti zaštita prava i interesa korisnika kredita, bilo da je riječ o fizičkim ili pravnim licima. Ured za reviziju kredita se pokazao veoma efektivnim nakon ekonomske krize 2008/09. u Irskoj. Slično tome, može se iskoristiti i potencijal ove institucije u kontekstu aktuelne COVID-19 krize, odnosno u godinama koje slijede nakon ove krize. Ured za reviziju kredita ima zadatak da analizira prijavljene odbijene aplikacije za kredite i na osnovu analize izda mišljenje o opravdanosti odbijanja. Ovo mišljenje nije obavezujuće za kreditora, ali bi u suradnji sa agencijama za bankarstvo i udruženjima banaka trebalo imati jaku savjetodavnu moć za aktivnosti banke. Cilj je da se sačuvaju marginalizovane kategorije stanovništva i privrede, koje često nemaju dostupnost bankarskim kreditima čak i kada ispunjavaju sve uslove za kredit. Ova mjera podrazumijeva nova zakonska rješenja.

Revizija postojećih programa podrške malim preduzećima. Postoje brojni vladini programi finansiranja malih preduzeća, međutim oni su često nefektivni i ne vrši se njihovo prilagođavanje novim trendovima, krizama i izazovima. Neophodno je provođenje kontinuiranih i neovisnih procjena efekata ovakvih programa kako bi se na vrijeme detektirali oni koji ne daju dovoljne povrate na uložena javna sredstva i kako bi se sredstva brzo preusmjeravala prema programima s najvećim dokazanim rezultatima. Potrebno je uvesti kontinuirani proces revizije programa i mehanizme za brzu izmjenu i prilagođavanje potrebama privrede i mikro preduzeća.

7.3. Preporuke vezane za pravni status mikro biznisa

Mikro preduzeća - DOO

- Harmonizacija okvira za registraciju preduzeća u FBiH sa propisima u RS i uvođenje jednošalterskog sistema i pribavljanja dokumenata po službenoj dužnosti.
- Uvođenje online preduzetničkog servisa za registraciju poslovanja preduzeća i obrta u oba entiteta.
- Uvođenje online sistema za predaju poreznih prijava.

Obrti

- Uvođenje minimalne osnovice za plaćanje doprinosa za obrtnike / poduzetnike u iznosu minimalne plate u oba entiteta.
- Ponovno slanje u parlamentarnu proceduru Prijedloga zakona o obrtima i srodnim djelatnostima FBiH.
- Na kantonalnim nivoima riješiti problem licenciranja djelatnosti.

Freelanceri

- Obezbjedenje grantova za freelancere zbog gubitaka koji su posljedica pandemije COVID-19. Osnova za ovo pravo mogu biti porezi plaćeni u 2019. godini u poređenju sa porezima plaćenim u 2020. godini.
- Aktivno zagovaranja ostvarivanja povoljnijeg tretmana freelancera/samozaposlenika u novom zakonu o doprinosima u FBiH. Naime, predviđena rješenja po kojima će freelanceri plaćati pune stope doprinosa za penziono i zdravstveno osiguranje mogu povećati socijalnu sigurnost freelancera, ali bi mnoge od njih dovelo u situaciju da ne mogu obezbijediti neto prihode neophodne za pokriće egzistencijalnih potreba.
- Aktivno zagovaranja da se u novom zakonu o porezu na dohodak FBiH freelancerima obezbijedi pravo na lični poreski odbitak u istom iznosu kao što ga imaju zaposlene osobe.
- Promjena u procedurama plaćanja poreza i doprinosa na dohodak iz inostranstva, u smislu obaveza plaćanja ovog poreza dva ili četiri puta godišnje, na prihod ostvaren u proteklih 3 ili 6 mjeseci, a ne kao što je sada slučaj odmah po osvarivanju prohoda.
- Podizanje svijesti lokalnih zajednica o ekonomskom značaju i doprinosima freelancera kako bi obezbijedili poslovne prostore za “coworking prostor”, odnosno “poslovne hubove”, koje bi freelanceri mogli koristiti uz minimalne nadoknade kao mjesto svog rada i eventualno kao sjedište svog obrta ili svog preduzeća.
- Izmjena radnih i privrednih zakonskih rješenja na nivou entiteta koji bi sveobuhvatno definisali položaj samozaposlenika po ugledu na rješenja iz nekih EU zemalja, te ubrzale proces registracije preduzeća. Donošenje poreznih politika koje će potaći prelazak freelancera i velikog broja osoba iz neformalnog sektora da regulišu svoj status, ostvare neki stepen socijalne sigurnosti i uđu u formalne okvire poslovanja.

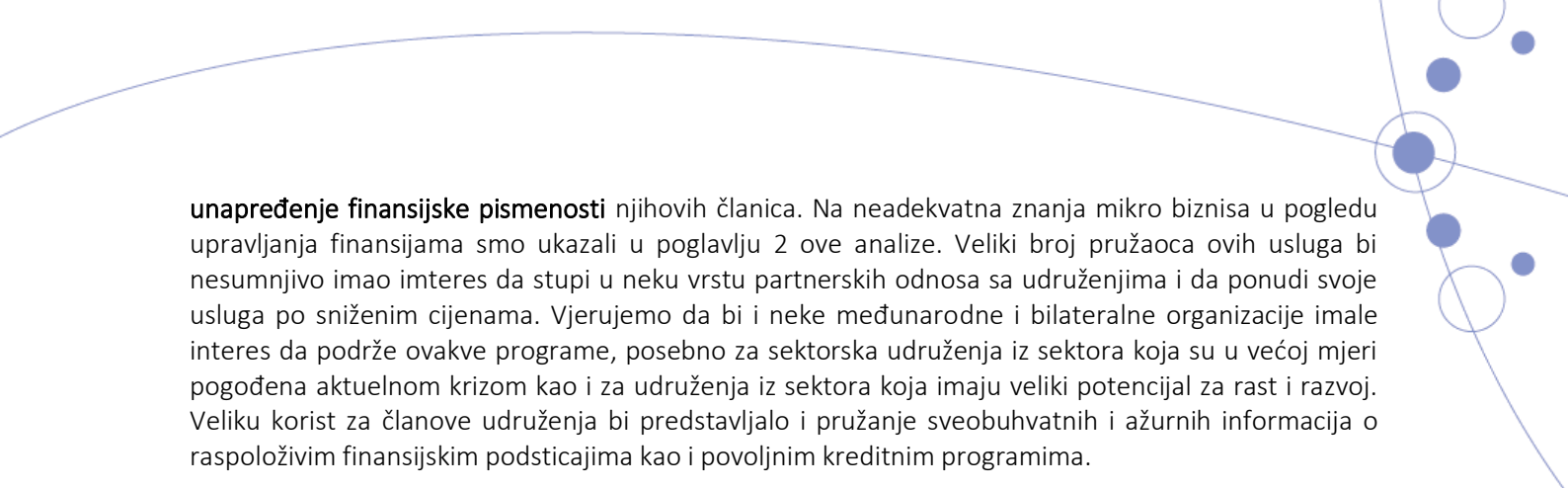
7.4. Preporuke vezane za jačanje udruženja

Problemi nepovoljnog pravnog, administrativnog i finansijskog okruženja u kojem posluju subjekti sektora mikro biznisa egzistiraju već niz godina. U uslovima ekonomske krize, kao posljedice pandemije COVID-19, koja je u najvećoj mjeri ugrozila poslovanje upravo ovih poslovnih subjekata, neophodnost unapređenja njihovog položaja je postala još jasnija. U ovim procesima udruženja moraju doprinijeti **formulisanju i zagovaranju usvajanja onih rješenja koja istinski odražavaju interese mikro biznisa** i omogućavaju njihov opstanak u uslovima krize koja će trajati najmanje do kraja 2020. godine.

Udruženja trebaju imati ključnu ulogu u ovim procesima formulisanja i usvajanja adekvatnih rješenja. Najjaču zagovaračku poziciju prema zakonodavnoj i izvršnoj vlasti imaju udruženja poslodavaca, kako na entiteskom tako i na kantonalnom nivou. **Povećanje uticaja mikro preduzeća unutar udruženja poslodavaca** može biti ostvareno jačim angažovanjem njihovih kolektivnih udruženja, sektorskih i teritorijalnih, u čijem članstvu preovladavaju mala i mikro preduzeća. Zahtjevi prema zakonodavnoj i izvršnoj vlasti trebaju se fokusirati na preporuke koje smo iznijeli u prethodnim dijelovima ovog poglavlja.

Obrtničke komore u FBiH nemaju veliku zagovaračku moć ali na osnovu brojnosti članstva sigurno mogu ostvariti efikasnije zagovaračke inicijative nego što je to bilo do sada. Najznačajnija aktivnost u narednom periodu u FBiH treba biti zahtijevanje promjena u Zakonu o obrtima kako bi se smanjila osnovica za obračun doprinosa. Ova promjena bi sasvim sigurno rezultirala povećanjem broja novoregistrovanih obrta, ali i učinila obrt adekvatnim pravnim rješenjem za veliki broj freelancera kao i subjekata koji sada posluju van zvaničnih poslovnih tokova.

Gotovo sva udruženja imaju probleme sa povećanjem broja članova i sa redovnim uplatama članarina što bi omogućilo jačanje njihovih kapaciteta da formulišu i zagovaraju neophodne zakonske i administrativne promjene statusa njihovih članova. Ovaj problem bi u značajnom mjeri bio smanjen ako bi se udruženja u većoj mjeri orijentirala **na pružanje ili posredovanje u pružanju usluga usmjerenih na**

unapređenje finansijske pismenosti njihovih članica. Na neadekvatna znanja mikro biznisa u pogledu upravljanja finansijama smo ukazali u poglavlju 2 ove analize. Veliki broj pružaoca ovih usluga bi nesumnjivo imao interes da stupi u neku vrstu partnerskih odnosa sa udruženjima i da ponudi svoje usluga po sniženim cijenama. Vjerujemo da bi i neke međunarodne i bilateralne organizacije imale interes da podrže ovakve programe, posebno za sektorska udruženja iz sektora koja su u većoj mjeri pogođena aktuelnom krizom kao i za udruženja iz sektora koja imaju veliki potencijal za rast i razvoj. Veliku korist za članove udruženja bi predstavljalo i pružanje sveobuhvatnih i ažurnih informacija o raspoloživim finansijskim podsticajima kao i povoljnim kreditnim programima.

Usvajanje zakona o **kreditnim unijama** bi otvorilo novi prostor u kojem udruženja mogu imati značajnu prednost u odnosu na formiranje novih grupa građana kao osnivača ovih unija. Članovi udruženja već imaju izgrađen određeni stepen međusobnog povjerenja, a sama administrativna struktura udruženja može pružiti efikasnu podršku u okupljanju propisanog broja osnivača, registraciji zadruge i njenim operativnim aktivnostima.

Dodaci

Dodatak 1. Uloga mikro sektora - tabele i grafikon

Tabela 1. – Broj preduzeća u BiH po godinama

Godina	Ukupan broj svih preduzeća	Broj preduzeća (1-5 zaposlenih)	% udjela mikro preduzeća (1-5 zaposlenih)	Broj preduzeća (6-9 zaposlenih)	% udjela mikro preduzeća (6-9 zaposlenih)	% udjela mikro preduzeća (1-9 zaposlenih)	broj novoosnovanih preduzeća
2015	30,891	18,614	60.26%	3,389	10.97%	71.23%	13,178
2016	31,718	18,624	58.72%	3,457	10.90%	69.62%	15,111
2017	32,433	18,228	56.20%	3,468	10.69%	66.89%	12,156
2018	33,260	17,951	53.97%	3,530	10.61%	64.59%	13,352
2019	33,180	17,511	52.78%	3,522	10.61%	63.39%	12,818

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 1. – Broj preduzeća u BiH po godinama

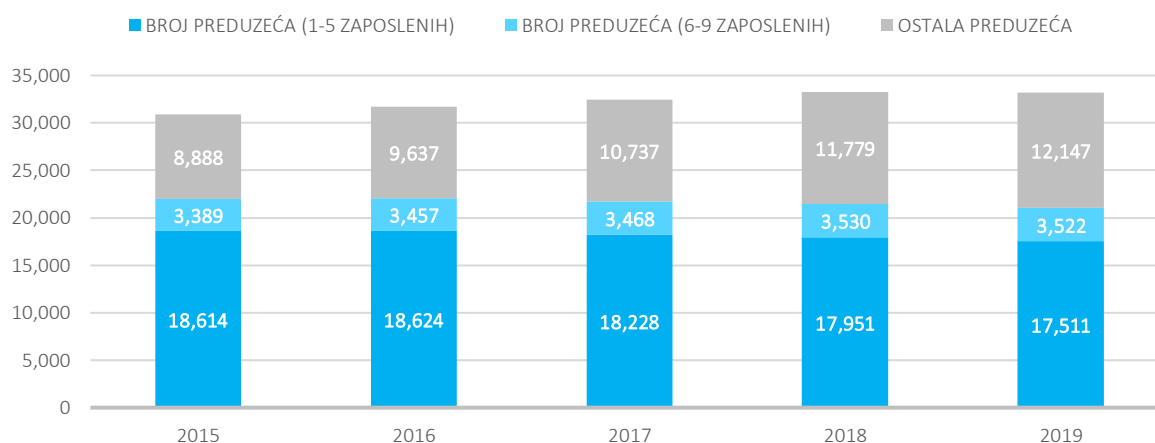

Tabela 2. - Prikaz mikro preduzeća do 5 zaposlenih prema djelatnostima i regijama

Djelatnost	BL	BLJ	BPK	DB	FČ	HNK	K10	KP	KS	SBK	SROM	TK	TR	USK	VLS	ZDK	ZHK
Administrativne djelatno..	9,82%	1,00%	0,43%	0,71%	0,00%	9,39%	0,57%	0,85%	49,36%	3,41%	1,85%	9,96%	0,57%	4,13%	0,57%	6,12%	1,28%
Finansijske djelatnosti	20,62%	3,09%	0,00%	0,00%	0,00%	10,31%	1,03%	1,03%	36,08%	2,06%	3,09%	6,19%	1,03%	4,12%	0,00%	7,22%	4,12%
Građevinarstvo	13,33%	2,80%	0,19%	2,98%	0,47%	8,67%	2,24%	1,12%	24,51%	4,19%	3,63%	13,51%	2,05%	4,57%	2,14%	8,95%	4,66%
ICT	18,52%	2,09%	0,70%	0,56%	0,28%	8,50%	0,84%	0,70%	40,53%	4,18%	0,97%	8,22%	0,84%	2,09%	0,70%	7,66%	2,65%
Javna uprava i odbrana	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	100,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
Obrazovanje	15,82%	3,03%	1,68%	2,69%	0,00%	8,75%	1,35%	0,00%	22,22%	5,72%	0,67%	8,42%	1,01%	6,40%	0,67%	15,49%	6,06%
Ostale uslužne djelatnosti	14,73%	2,71%	0,39%	2,33%	0,78%	12,79%	1,94%	1,55%	27,13%	2,33%	1,94%	11,63%	0,78%	7,36%	4,26%	5,43%	1,94%
Poljoprivreda	16,41%	3,55%	1,18%	6,77%	2,03%	7,11%	10,32%	2,71%	6,60%	6,43%	3,21%	7,61%	2,37%	6,94%	2,88%	8,63%	5,25%
Poslovanje nekretninama	8,34%	0,41%	0,00%	0,68%	0,00%	4,79%	0,27%	0,00%	64,98%	1,78%	0,96%	4,24%	0,27%	2,87%	0,68%	8,48%	1,23%
Prerađivačka industrija	15,99%	2,72%	0,63%	4,49%	1,04%	8,38%	1,68%	1,27%	15,04%	8,88%	2,49%	12,14%	1,86%	5,80%	1,95%	10,29%	5,35%
Prijevoz	15,97%	2,91%	0,67%	5,49%	1,25%	8,15%	1,25%	1,08%	13,48%	5,57%	2,41%	17,14%	0,67%	7,49%	2,16%	11,90%	2,41%
Proizvodnja struje	10,84%	1,20%	0,00%	3,01%	3,01%	21,69%	4,82%	0,60%	16,27%	13,86%	1,20%	6,02%	3,61%	2,41%	4,22%	4,82%	2,41%
Rudarstvo	19,15%	3,19%	0,00%	2,13%	0,00%	17,02%	10,64%	2,13%	5,32%	7,45%	1,06%	4,26%	4,26%	8,51%	3,19%	4,26%	7,45%
Smještaj i ugostiteljstvo	5,85%	0,75%	0,94%	0,75%	0,38%	15,09%	3,77%	0,57%	38,49%	3,40%	1,13%	10,38%	2,45%	8,11%	0,00%	6,23%	1,70%
Snabdijevanje vodom	10,89%	2,97%	1,98%	8,91%	0,00%	6,93%	5,94%	1,98%	9,90%	4,95%	3,96%	22,77%	4,95%	2,97%	2,97%	5,94%	1,98%
Stručne i naučne djelatno..	14,38%	2,16%	0,49%	1,81%	0,22%	7,19%	1,41%	0,88%	37,36%	3,79%	1,50%	10,81%	1,06%	5,43%	0,79%	8,03%	2,69%
Trgovina	14,10%	3,58%	0,66%	2,81%	0,24%	7,90%	1,75%	1,27%	24,07%	5,31%	1,97%	14,39%	1,12%	6,14%	1,03%	9,12%	4,54%
Umjetnost i zabava	12,32%	1,45%	0,00%	0,72%	0,00%	5,80%	2,17%	0,72%	27,54%	2,90%	21,74%	9,42%	0,72%	4,35%	1,45%	5,07%	3,62%
Zdravstvo	45,66%	11,87%	0,00%	13,93%	2,05%	1,14%	0,68%	0,46%	5,48%	2,51%	0,46%	2,28%	5,71%	1,14%	4,57%	1,14%	0,91%

Mjerne vrijednosti: 0,00% (žuta) do 100,00% (zeleno)

Izvor: LRC - BIS

Tabela 6. – Broj zaposlenih prema godinama

Godina	Ukupan broj zaposlenih u svim preduzećima	Zaposlenost u MP do 5 zaposlenih	% udjela zaposlenosti u MP do 5 zaposlenih u ukupnom broju	Zaposlenost u MP 6 - 9 zaposlenih	% udjela zaposlenosti u MP 6 - 9 zaposlenih u ukupnom broju	% udjela zaposlenih u svim MP u ukupnom broju
2015	472,445	41,432	8.77%	24,531	5.19%	13.96%
2016	492,665	41,620	8.45%	24,987	5.07%	13.52%
2017	509,144	41,045	8.06%	25,137	4.94%	13.00%
2018	524,267	40,411	7.71%	25,546	4.87%	12.58%
2019	537,190	39,868	7.42%	25,529	4.75%	12.17%

Izvor: LRC – BIS

Grafikon 2. – Broj zaposlenih prema godinama

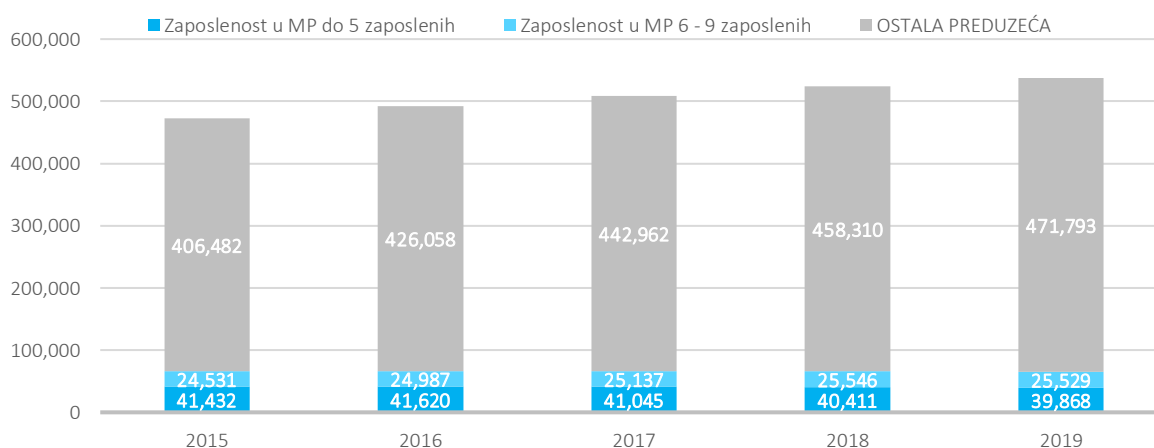

Tabela 7. – Prihodi od prodaje mikro preduzeća u BiH

Godina	Ukupni prihodi od prodaje	Prihodi od prodaje MP do 5 zaposlenih	% udjela prihoda od prodaje MP do 5 zaposlenih	Prihodi od prodaje MP 6 - 9 zaposlenih	Prihodi od prodaje MP 6 - 9 zaposlenih	% udjela prihoda od prodaje MP (1-9 zaposlenih)
2015	58,988,838,674	5,055,869,549	8.57%	3,289,588,213	5.58%	14.15%
2016	61,325,493,088	5,544,106,505	9.04%	3,443,707,970	5.62%	14.66%
2017	65,925,475,522	5,978,109,024	9.07%	3,271,054,980	4.96%	14.03%
2018	69,089,639,804	5,761,037,805	8.34%	3,202,921,418	4.64%	12.97%
2019	71,005,795,883	5,679,744,826	8.00%	3,299,592,089	4.65%	12.65%

Izvor: LRC – BIS

Grafikon 3. – Prihodi od prodaje mikro preduzeća u BiH

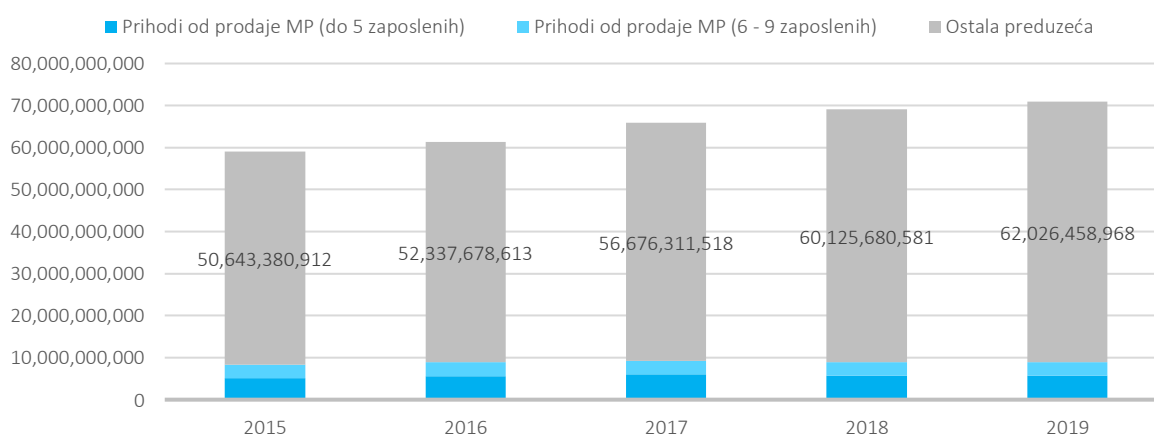

Tabela 8. – Godišnji prihod po zaposlenom radniku

Godina	Godišnji prihod po radniku MP do 5 zaposlenih	Godišnji prihod po radniku MP 6 - 9 zaposlenih	Godišnji prihod po radniku svih preduzeća u BiH
2015	122,028	134,099	124,859
2016	133,208	137,820	124,477
2017	145,648	130,129	129,483
2018	142,561	125,379	131,783
2019	142,464	129,249	132,180

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 4. – Godišnji prihod po zaposlenom radniku

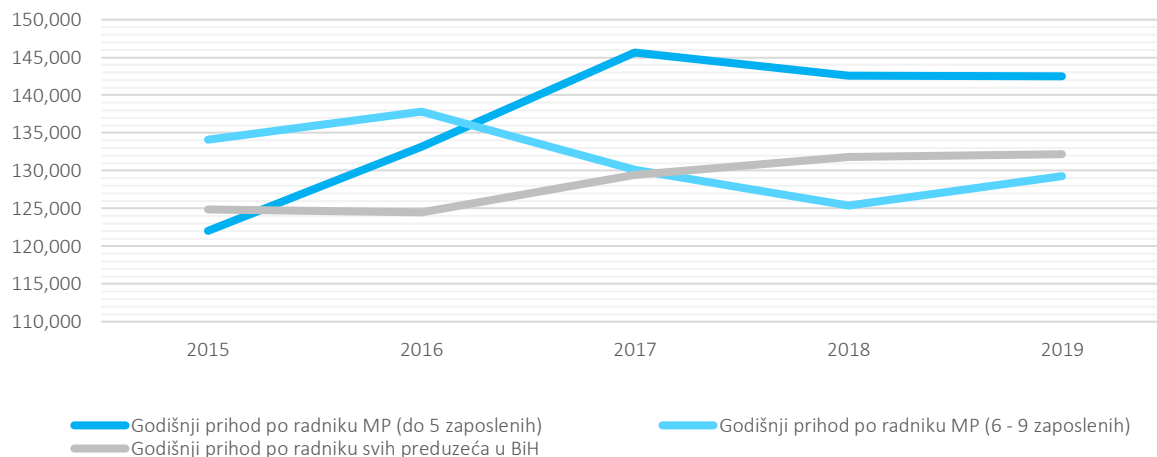

Tabela 9. - Godišnji troškovi za plata preduzeća u BiH

Godina	Ukupni troškovi plata svih preduzeća u BiH	Troškovi plata MP do 5 zaposlenih	% udio MP do 5 zaposlenih u ukupnim troškovima plata	Troškovi plata MP 6 - 9 zaposlenih	% udio MP 6 - 9 zaposlenih u ukupnim troškovima plata	% udio svih MP u ukupnim troškovima plata
2015	8,315,104,225	538,771,022	6.48%	362,216,192	4.36%	10.84%
2016	8,621,248,668	550,804,043	6.39%	362,246,306	4.20%	10.59%
2017	8,988,481,080	550,634,343	6.13%	369,020,792	4.11%	10.23%
2018	9,671,986,374	557,580,167	5.76%	385,382,878	3.98%	9.75%
2019	10,274,408,676	571,031,114	5.56%	388,568,230	3.78%	9.34%

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 5. – Godišnji troškovi za plata preduzeća u BiH

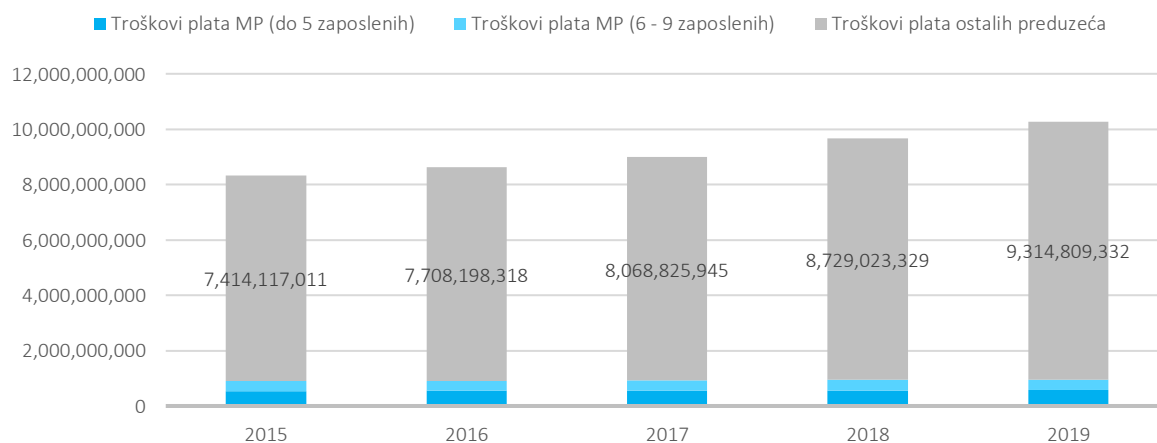

Tabela 10. – Razlika prihoda i troškova plata po zaposlenom

Godina	Troškovi plata po zaposlenom (MP do 5 zaposlenih)	Troškovi plata po zaposlenom (MP 6-9 zaposlenih)	Ukupni troškovi plata po zaposlenom	Prihod po zaposlenom (MP do 5 zaposlenih)	Prihod po zaposlenom (MP 6-9 zaposlenih)	Ukupni prihodi od prodaje
2015	13,004	14,766	17,600	122,028	134,099	124,859
2016	13,234	14,497	17,499	133,208	137,820	124,477
2017	13,415	14,680	17,654	145,648	130,129	129,483
2018	13,798	15,086	18,449	142,561	125,379	131,783
2019	14,323	15,221	19,126	142,464	129,249	132,180

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 6. – Razlika prihoda i troškova plata po zaposlenom

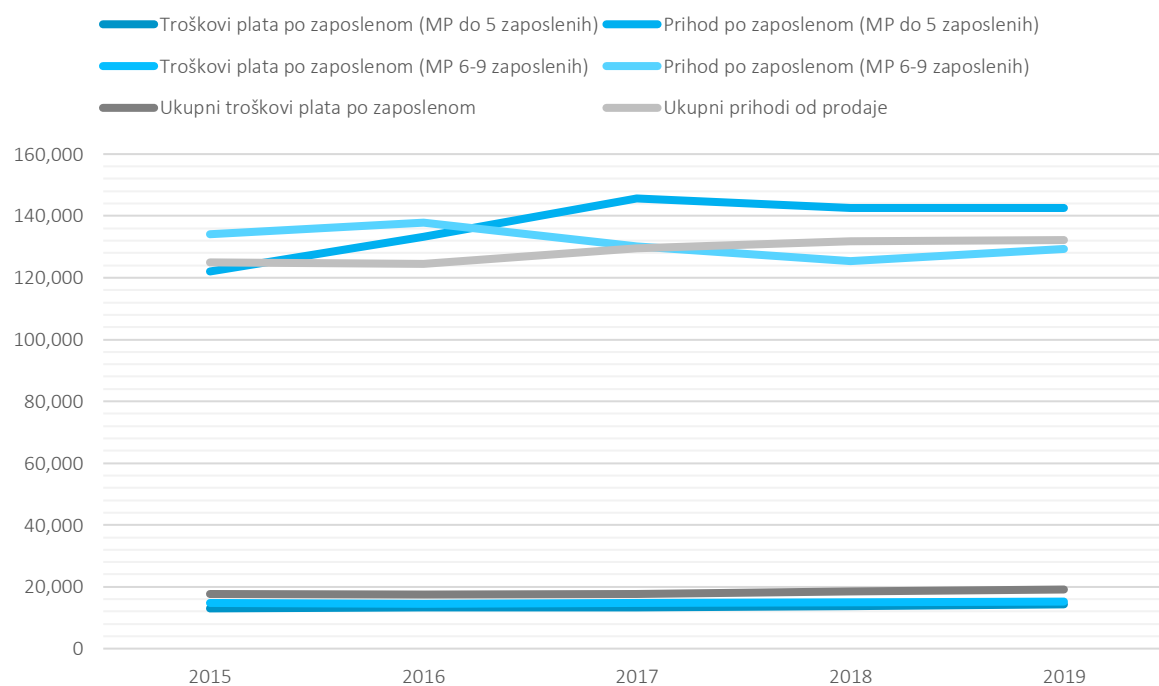

Tabela 11. – Neto dobit preduzeća

Godina	Ukupna neto dobit svih preduzeća	Neto dobit MP do 5 zaposlenih	% udio MP do 5 zaposlenih u ukupnoj neto dobiti svih preduzeća	Neto dobit MP 6 - 9 zaposlenih	% udio MP 6-9 zaposlenih u ukupnoj neto dobiti svih preduzeća	% udio MP u ukupnoj dobiti svih preduzeća
2015	1,731,712,756	165,053,790	9.53%	161,695,012	9.34%	18.87%
2016	2,207,624,655	195,425,537	8.85%	213,372,862	9.67%	18.52%
2017	3,072,126,678	184,190,451	6.00%	225,198,560	7.33%	13.33%
2018	3,217,059,055	180,617,260	5.61%	245,053,279	7.62%	13.23%
2019	3,632,090,108	311,559,087	8.58%	269,306,402	7.41%	15.99%

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 7. – Neto dobit preduzeća

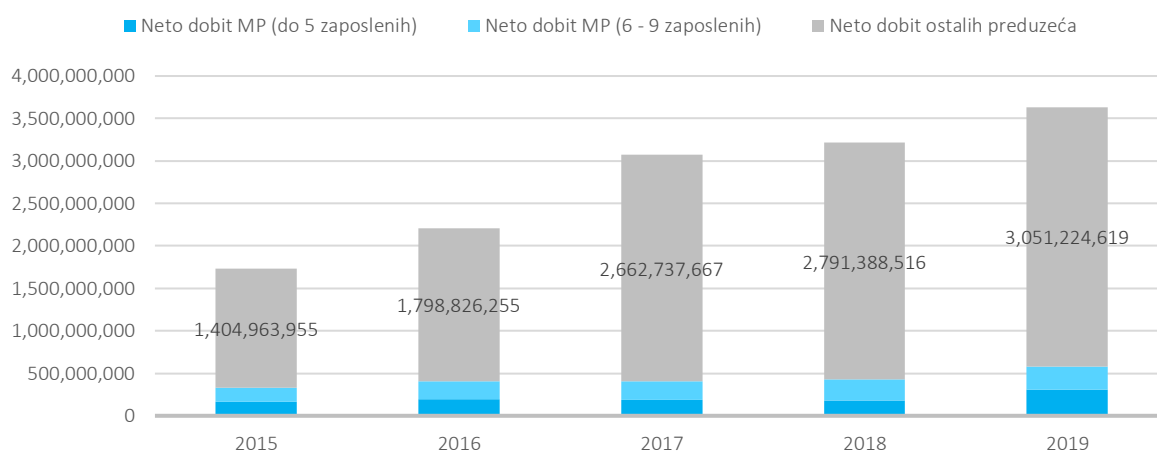
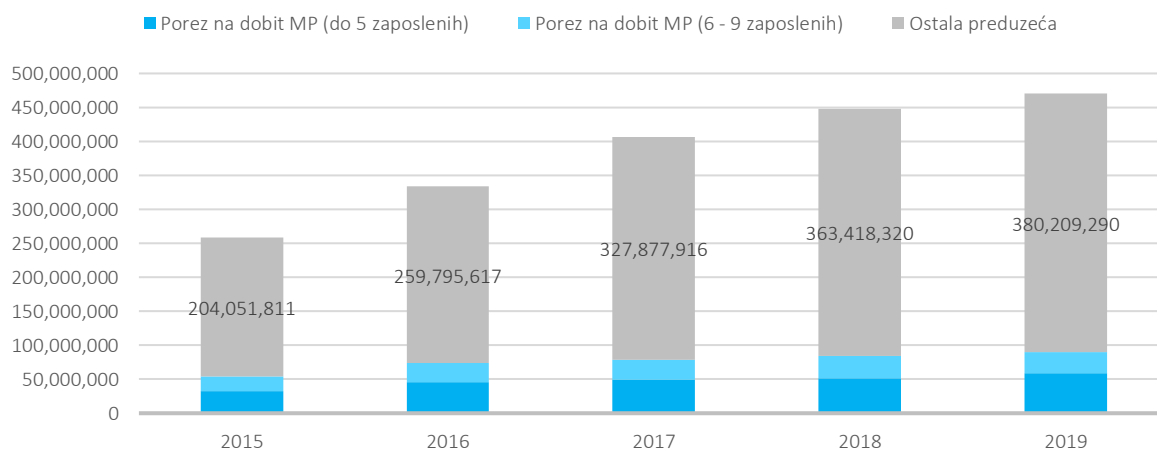

Tabela 12. – Porez na dobit preduzeća

Godina	Ukupni porez na dobit svih preduzeća	Porez na dobit MP do 5 zaposlenih	% udio poreza MP do 5 zaposlenih	Porez na dobit MP 6 - 9 zaposlenih	% udio poreza MP 6 - 9 zaposlenih	% udio poreza MP 1 - 9 zaposlenih
2015	258,116,259	32,541,321	12.61%	21,523,128	8.34%	20.95%
2016	333,527,684	45,300,631	13.58%	28,431,437	8.52%	22.11%
2017	406,596,362	49,223,022	12.11%	29,495,424	7.25%	19.36%
2018	447,757,800	51,497,369	11.50%	32,842,111	7.33%	18.84%
2019	470,130,735	58,524,467	12.45%	31,396,978	6.68%	19.13%

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 8. – Porez na dobit preduzeća

Grafikon 9. – Udio mikro preduzeća u neto dobiti i u uplaćenom porezu na dobit

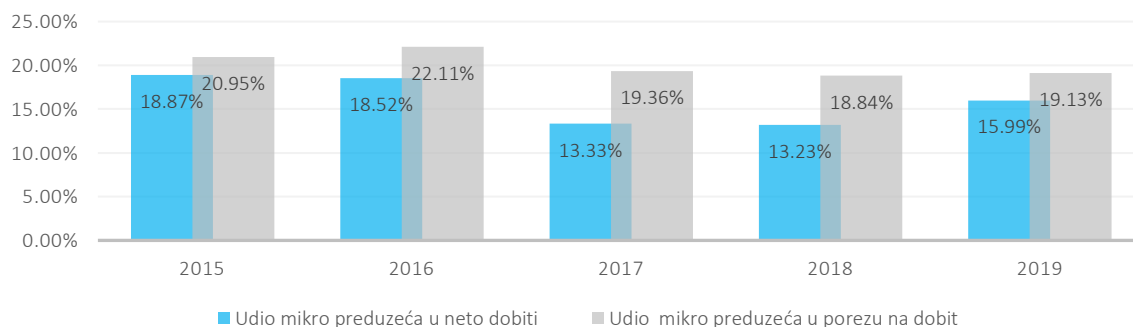

Tabela 13. – Prihodi od izvoza mikro preduzeća

Godina	Ukupni prihodi od izvoza svih kompanija	Prihodi od izvoza MP do 5 zaposlenih	% udio MP do 5 zaposlenih u ukupnom prihodu od izvoza	Prihodi od izvoza MP 6 - 9 zaposlenih	udio MP 6 - 9 zaposlenih u ukupnom prihodu od izvoza	% udio MP 1-9 zaposlenih
2015	8,654,749,311	741,812,852	8.57%	408,727,569	4.72%	13.29%
2016	9,035,131,305	956,176,659	10.58%	689,112,488	7.63%	18.21%
2017	10,158,472,836	666,781,689	6.56%	381,713,778	3.76%	10.32%
2018	10,919,600,271	631,760,536	5.79%	362,541,094	3.32%	9.11%
2019	10,628,056,478	688,540,474	6.48%	334,981,525	3.15%	9.63%

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 10. – Prihodi od izvoza mikro preduzeća

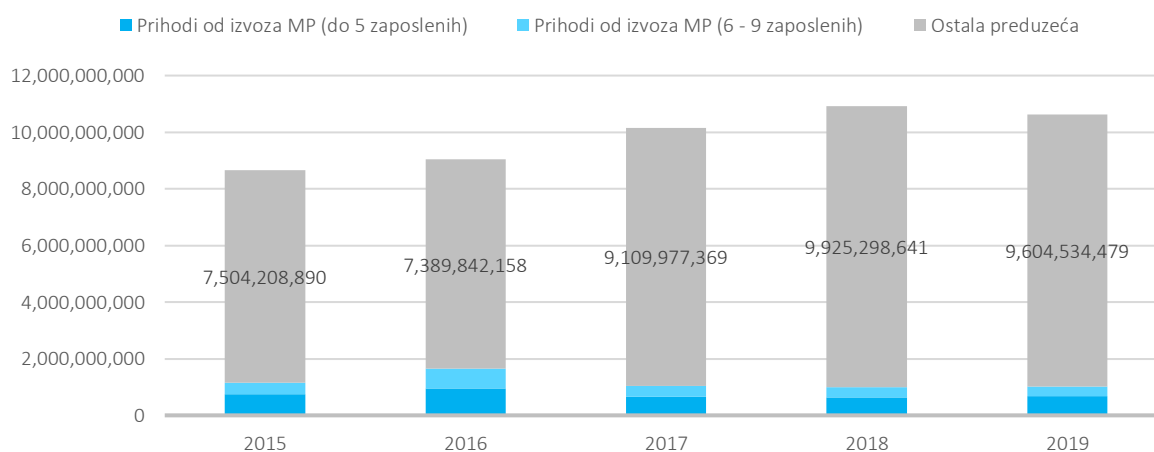

Tabela 14. – Odnos prihoda od izvoza i ukupnih prihoda mikro preduzeća

Godina	Udio prihoda od izvoza u ukupnim prihodima MP do 5 zaposlenih	Udio prihoda od izvoza u ukupnim prihodima MP 6 - 9 zaposlenih	Udio prihoda od izvoza u ukupnim prihodima MP	Udio prihoda od izvoza u ukupnim prihodima svih preduzeća
2015	14.67%	12.42%	13.79%	14.67%
2016	17.25%	20.01%	18.31%	14.73%
2017	11.15%	11.67%	11.34%	15.41%
2018	10.97%	11.32%	11.09%	15.80%
2019	12.12%	10.15%	11.40%	14.97%

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 11. – Odnos prihoda od izvoza i ukupnih prihoda mikro preduzeća

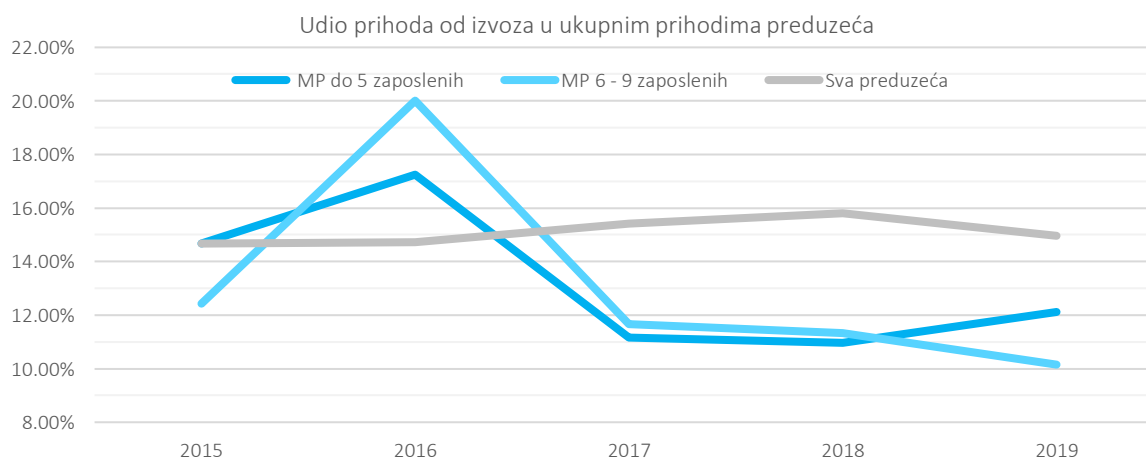

Tabela 15. – Osnovni pokazatelji sektora obrta u FBiH

Godina	Broj aktivnih samostalnih preduzetnika	Broj zaposlenih kod samostalnih preduzetnika	Prosječan broj zaposlenih kod samostalnih preduzetnika	Ukupno plaćeni porez na dohodak	Ukupno plaćeni doprinosi	Porez na dohodak po zaposlenom radniku	Uplaćeni doprinosi po zaposlenom radniku
2015	41.739	48.236	1,16	18.006.872,96	139.673.390,54	373,31	2.895,63
2016	44.882	53.023	1,18	22.733.835,44	153.037.165,87	428,75	2.886,24
2017	46.799	55.981	1,20	27.213.347,58	164.917.658,45	486,12	2.945,96
2018	49.211	57.878	1,18	30.973.408,69	175.985.301,03	535,15	3.040,63
2019	51.039	60.180	1,18	34.142.390,00	184.414.025,46	567,34	3.064,37

Izvor: Porezna uprava FBiH

Tabela 16. – Prijavljene uplate iz inostranstva u FBiH

Godina	Broj unikatnih JMB	Iznos zbirnog dohotka	Bruto dohodak po freelanceru	Doprinosi za zdravstvo	Porez na dohodak
2015	54	776.628,90	14,382.00	24.852,10	59.645,10
2016	70	1.187.712,70	16,967.30	38.006,80	91.216,30
2017	107	1.600.860,50	14,961.30	51.227,50	122.946,10
2018	389	10.889.818,00	27,994.40	348.474,20	836.338,00
2019	669	17.250.245,70	25,785.10	552.007,90	1.324.818,90
UKUPNO:		31.705.265,80		1.014.568,50	2.434.964,40

Izvor: Porezna uprava FBiH

Tabela 17. – Prijavljene uplate iz inostranstva u FBiH

Godina	Neto dohodak po freelanceru	Iznos raspoloživog dohotka	Potrošnja	Naplaćeni PDV
2015	12.817,30	692.131,70	3.460.658,40	502.830,70
2016	15.121,30	1.058.489,60	5.292.447,80	768.988,10
2017	13.333,50	1.426.686,80	7.133.434,10	1.036.481,90
2018	24.948,60	9.705.005,80	48.525.029,10	7.050.645,20
2019	22.979,70	15.373.419,00	76.867.094,90	11.168.723,20
Ukupno:		28.255.732,90	141.278.664,30	20.527.669,20

Izvor: Izračun autora na osnovu podataka Porezne uprave FBiH

Tabela 18. – Prijavljene uplate po osnovu ugovora o djelu i autorskih honorara

Obrazac AUG	Ugovor o djelu			Ugovor o autorskom djelu		
	Broj ugovora	Iznos dohotka po ugovorima	Dohodak po ugovoru	Broj ugovora	Iznos dohotka po ugovorima	Dohodak po ugovoru
2015	88.884	137.335.586	1.545	10.054	18.444.873	1.545
2016	98.199	149.390.654	1.521	10.477	16.249.599	1.521
2017	99.664	154.052.666	1.546	9.630	16.649.005	1.546
2018	108.420	165.979.596	1.531	9.752	17.221.814	1.531
2019	112.232	165.477.040	1.474	9.657	16.171.481	1.474
Ukupno:	507.399	772.235.542		49.570	84.736.771	

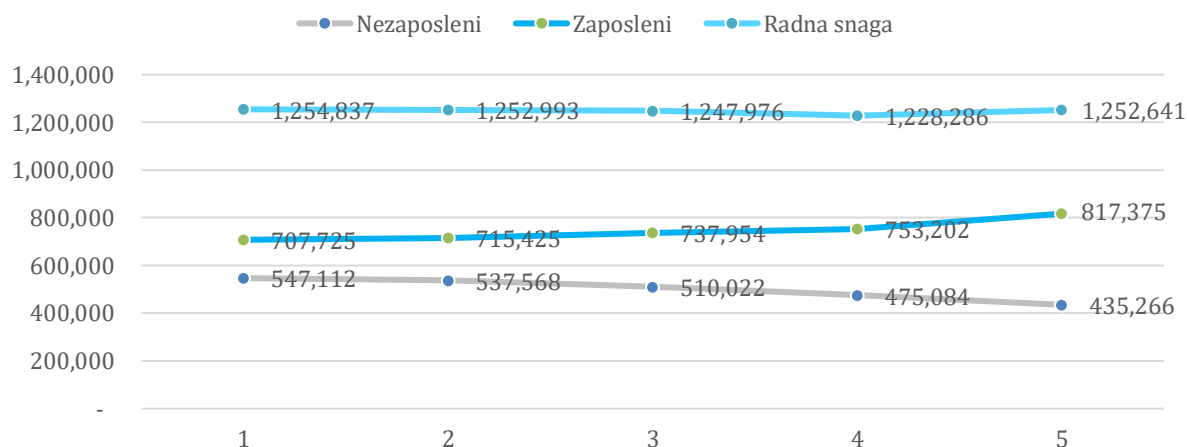
Izvor: Porezna uprava FBiH

Tabela 19. – Registrovana zaposlenost i nezaposlenost prema godinama

Godina	Registrovana zaposlenost			Anketa o radnoj snazi		
	Nezaposleni	Zaposleni	Radna snaga	Nezaposleni	Zaposleni	Radna snaga
2015	547.112	707.725	1.254.837	308.000	812.000	1.120.000
2016	537.568	715.425	1.252.993	315.000	822.000	1.137.000
2017	510.022	737.954	1.247.976	273.000	801.000	1.074.000
2018	475.084	753.202	1.228.286	211.000	816.000	1.027.000
2019	435.266	817.375	1.252.641	185.000	822.000	1.007.000
Razlika:	111.846	109.650	2.196	123.000	10.000	113.000

Izvor: Agencija za statistiku BiH

Grafikon 12. – Prikaz registrovane zaposlenosti i nezaposlenosti prema godinama

Grafikon 13. – Prikaz zaposlenosti i nezaposlenosti prema Anketi o radnoj snazi

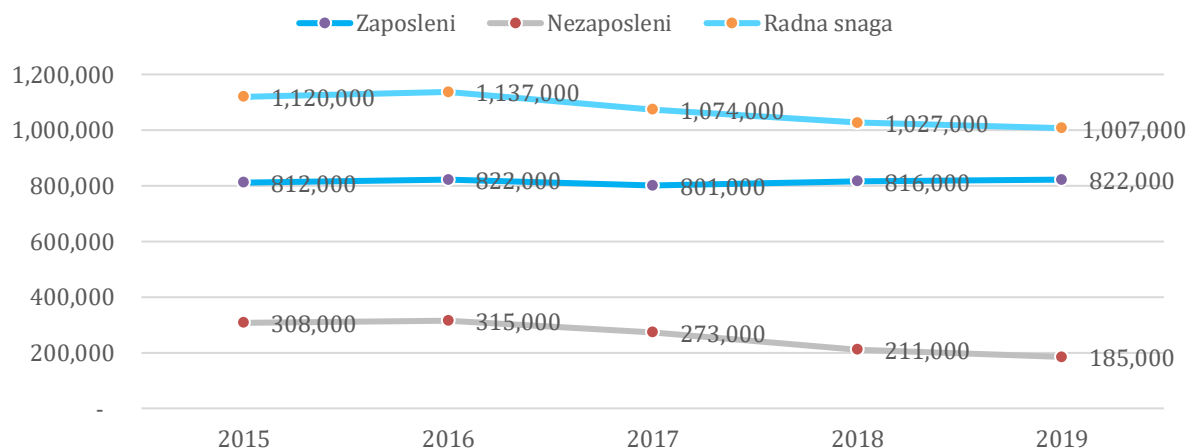

Tabela 21. – Udio mikro preduzeća u kratkoročnim kreditima

Godina	Kratkoročni krediti svih preduzeća	Kratkoročni krediti MP do 5 zaposlenih	Udio MP do 5 zaposlenih	Kratkoročni krediti MP 6 - 9 zaposlenih	Udio MP 6 - 9 zap.	Udio MP (1 - 9 zaposlenih)
2015	3.884.693.891	825.001.466	21,24%	247.465.145	6,37%	27,61%
2016	4.215.857.626	917.802.568	21,77%	325.057.290	7,71%	29,48%
2017	4.520.364.489	898.705.878	19,88%	259.370.678	5,74%	25,62%
2018	4.826.163.435	801.513.067	16,61%	231.974.528	4,81%	21,41%
2019	5.171.163.435	897.848.889	17,36%	237.123.344	4,59%	21,95%

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 14. – Udio mikro preduzeća u kratkoročnim kreditima

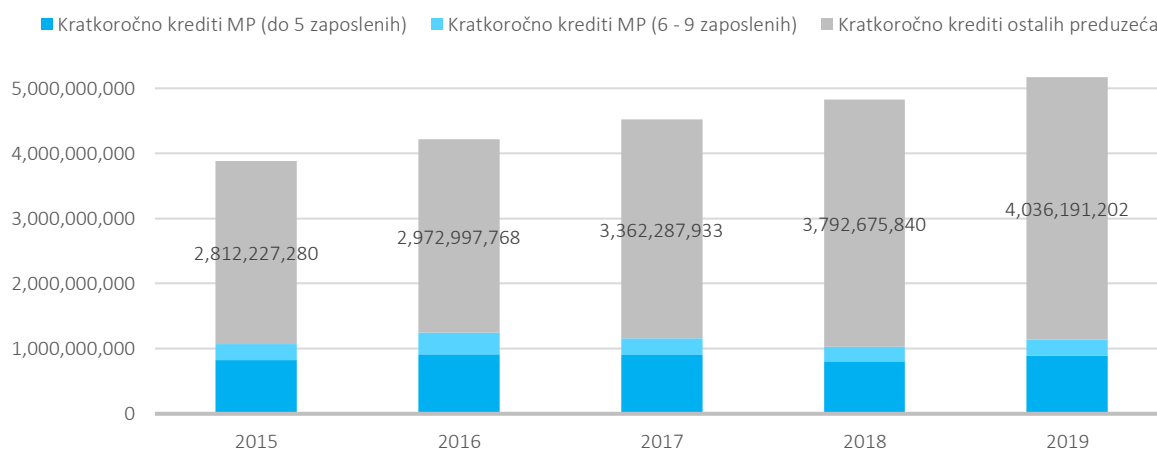

Tabela 22. – Odnos kratkoročnih kredita i ukupnih prihoda mikro kompanija

Godina	Odnos kratkoročnih kredita i prihoda MP do 5 zaposlenih	Odnos kratkoročnih kredita i prihoda MP (6 - 9 zaposlenih)	Odnos kratkoročnih kredita i prihoda MP (1 - 9 zaposlenih)	Odnos kratkoročnih kredita i prihoda svih preduzeća
2015	16,32%	7,52%	12,85%	6,59%
2016	16,55%	9,44%	13,83%	6,87%
2017	15,03%	7,93%	12,52%	6,86%
2018	13,91%	7,24%	11,53%	6,99%
2019	15,81%	7,19%	12,64%	7,28%

Izvor: LRC – BIS

Grafikon 15. – Odnos kratkoročnih kredita i ukupnih prihoda mikro kompanija

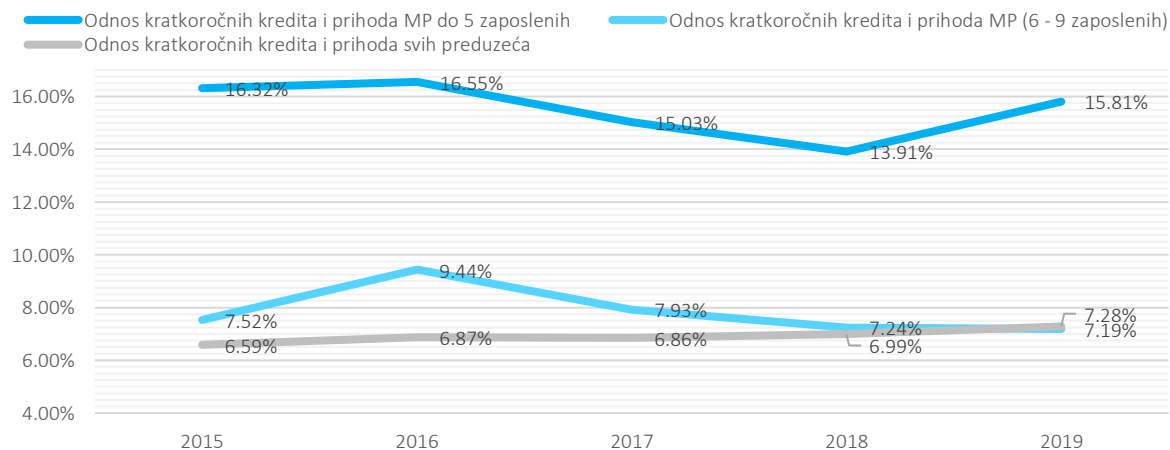

Tabela 23. – Dugoročni krediti mikro preduzeća

Godina	Ukupni dugoročni krediti svih preduzeća	Dugoročni krediti MP do 5 zaposlenih	Udio MP do 5 zaposlenih	Dugoročni krediti MP (6 - 9 zaposlenih)	Udio MP (6 - 9 zaposlenih)	Udio MP (1-9 zaposlenih)
2015	10.903.457.744	1.378.511.802	12,64%	564.002.131	5,17%	17,82%
2016	10.795.754.460	1.473.986.069	13,65%	648.543.157	6,01%	19,66%
2017	10.983.765.523	1.365.346.478	12,43%	601.216.167	5,47%	17,90%
2018	11.229.114.294	1.482.718.656	13,20%	420.544.325	3,75%	16,95%
2019	11.735.029.084	1.279.403.853	10,90%	497.559.703	4,24%	15,14%

Izvor: LRC – BIS

Grafikon 16. – Struktura dugoročnih kredita po preduzećima u KM

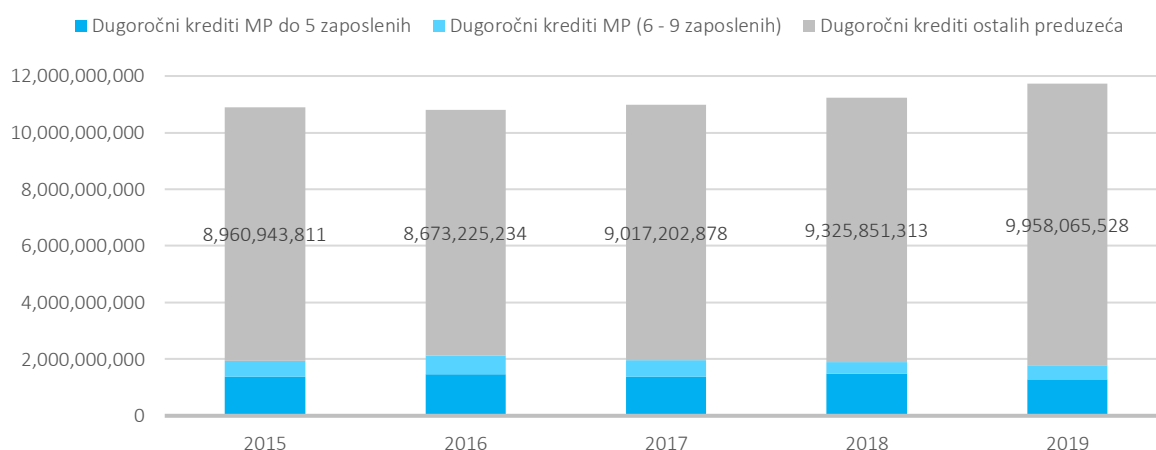

Tabela 24. – Odnos dugoročnih kredita i ukupnih prihoda od prodaje

Godina	Dugoročni krediti u odnosu na prihode MP do 5 zaposlenih	Dugoročni krediti u odnosu na prihode MP (6 - 9 zaposlenih)	Dugoročni kredita u odnosu na prihode MP (1-9 zaposlenih)	Dugoročni krediti u odnosu na prihode svih preduzeća
2015	27.27%	17.15%	23.28%	18.48%
2016	26.59%	18.83%	23.62%	17.60%
2017	22.84%	18.38%	21.26%	16.66%
2018	25.74%	13.13%	21.23%	16.25%
2019	22.53%	15.08%	19.79%	16.53%

Izvor: LRC – BIS

Grafikon 17. – Odnos dugoročnih kredita i ukupnih prihoda od prodaje

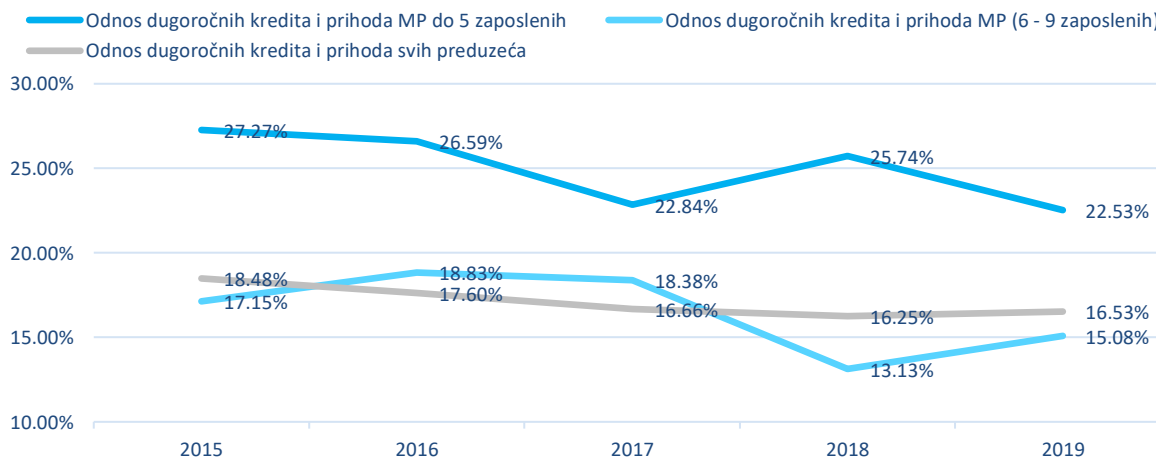

Tabela 25. – Udio ukupnih kredita u ukupnom prihodu preduzeća

Godina	Odnos ukupnih kredita i prihoda MP do 5 zaposlenih	Odnos ukupnih kredita i prihoda MP (6 - 9 zaposlenih)	Odnos ukupnih kredita i prihoda MP (1 - 9 zap.)	Odnos ukupnih kredita i prihoda svih preduzeća
2015	43,58%	24,67%	36,13%	25,07%
2016	43,14%	28,27%	37,44%	24,48%
2017	37,87%	26,31%	33,78%	23,52%
2018	39,65%	20,37%	32,76%	23,24%
2019	38,33%	22,27%	32,43%	23,81%

Izvor: LRC – BIS

Grafikon 18. – Udio ukupnih kredita u ukupnom prihodu preduzeća

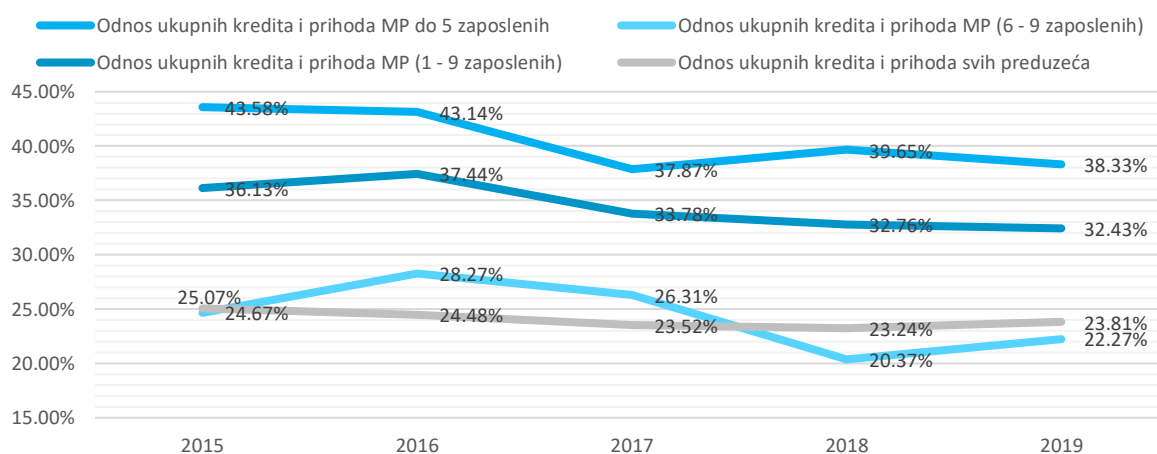

Tabela 26. – Obaveze preduzeća prema dobavljačima na kraju godine

Godina	Ukupne obaveze svih preduzeća prema dobav.	Obaveze MP do 5 zaposlenih prema dobavljačima	Udio MP do 5 zaposlenih	Obaveze MP (6 - 9 zap.) prema dobavljačima	Udio MP (6 - 9 zaposlenih)	Udio MP u ukupnim pbavezama
2015	11.943.924.775	1.978.599.044	16,57%	723.852.799	6,06%	22,63%
2016	12.109.199.033	1.924.568.721	15,89%	778.794.180	6,43%	22,32%
2017	12.022.048.101	1.917.804.219	15,95%	683.751.765	5,69%	21,64%
2018	12.235.850.404	1.860.087.716	15,20%	721.023.453	5,89%	21,09%
2019	11.851.866.776	1.810.266.525	15,27%	632.873.033	5,34%	20,61%

Izvor: LRC – BIS

Grafikon 19. – Obaveze preduzeća prema dobavljačima na kraju godine

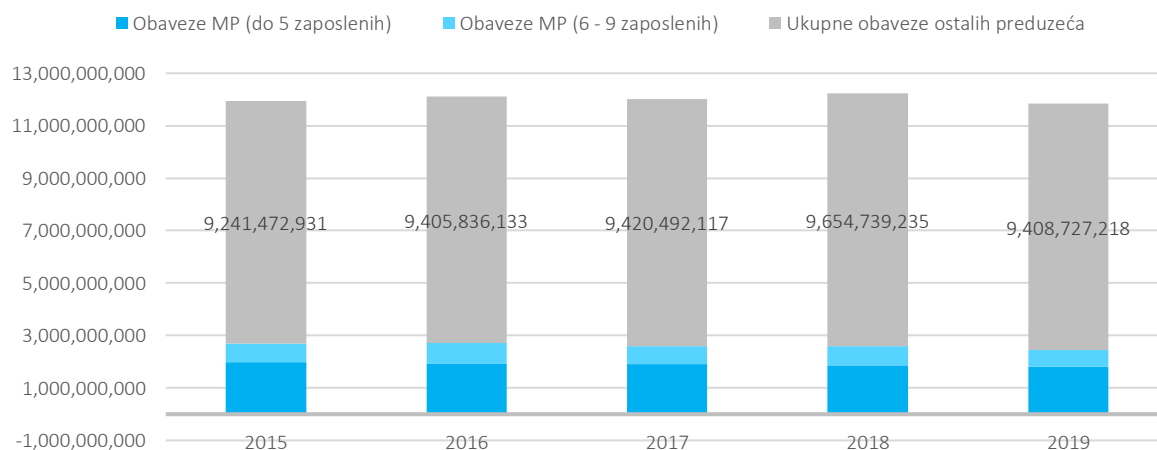

Tabela 27. – Obaveza prema dobavljačima u odnosu na ukupne prihode preduzeća

Godina	Udio obaveza prema dobavljačima u prihodima MP do 5 zaposlenih	Udio obaveza prema dobavljačima u prihodima MP (6 - 9 zaposlenih)	Udio obaveza prema dobavljačima u prihodima MP (1 - 9 zaposlenih)	Udio obaveza prema u prihodima svih preduzeća
2015	39.13%	22.00%	32.38%	20.25%
2016	34.71%	22.61%	30.08%	19.75%
2017	32.08%	20.90%	28.13%	18.24%
2018	32.29%	22.51%	28.79%	17.71%
2019	31.87%	19.18%	27.21%	16.69%

Izvor: LRC – BIS

Grafikon 20. – Obaveze prema dobavljačima u odnosu na ukupne prihode preduzeća

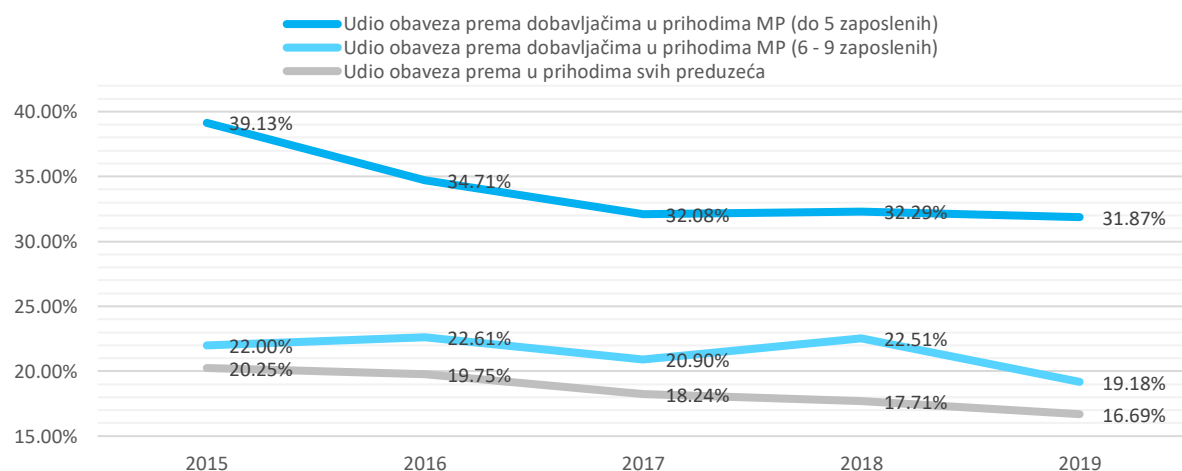
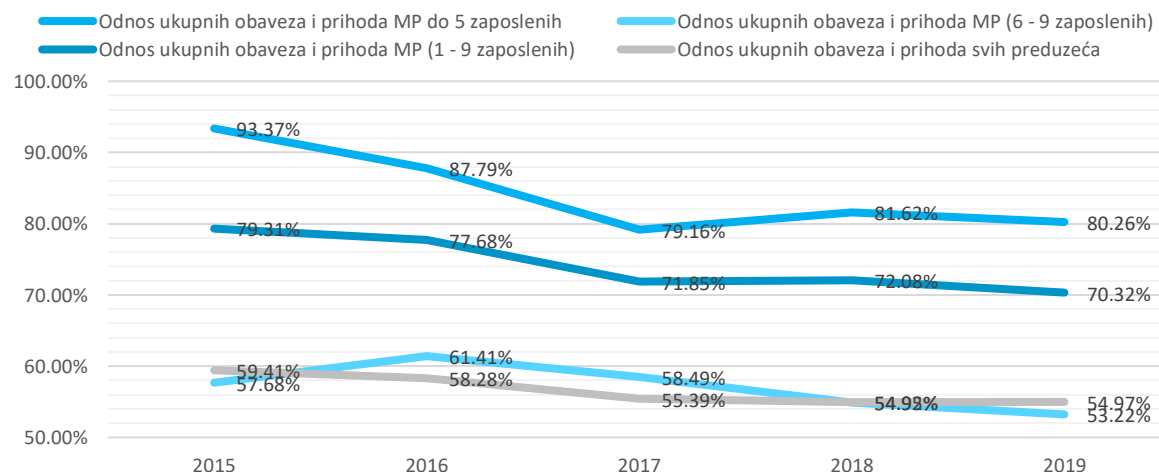

Tabela 28. – Odnos ukupnih obaveza i prihoda u %

Godina	Odnos ukupnih obaveza i prihoda MP do 5 zaposlenih	Odnos ukupnih obaveza i prihoda MP (6 - 9 zaposlenih)	Odnos ukupnih obaveza i prihoda MP (1 - 9 zap.)	Odnos ukupnih obaveza i prihoda svih preduzeća
2015	93,37%	57,68%	79,31%	59,41%
2016	87,79%	61,41%	77,68%	58,28%
2017	79,16%	58,49%	71,85%	55,39%
2018	81,62%	54,92%	72,08%	54,95%
2019	80,26%	53,22%	70,32%	54,97%

Izvor: LRC - BIS

Grafikon 21. – Odnos ukupnih obaveza i prihoda u %

Dodatak 2. Stope doprinosa

Doprinos	FBiH*			RS**		BD***	
	Osiguranik	Poslodavac	Ukupno	Osiguranik	Osiguranik		
PIO/MIO	17%	6%	23,0%	18,0%	*24% FBiH / 18% RS		
Zdravstveno osiguranje	12,5%	4%	16,5%	12,5%	12,0%		
Osig. od nezaposlenosti	1,5%	0,5%	2,0%	1,0%	1,5%		
Dječja zaštita	-	-	-	1,5%	-		
Zbirna stopa:			41,5%	33,0%	37,5% / 31,5%		

*U FBiH doprinose plaćaju radnik-osiguranik i poslodavac

**U RS doprinose plaća samo osiguranik

***U BD se osiguranik odlučuje sam u koji Fond PIO/MIO osiguranja uplaćuje doprinose

Doprinosi oporezuju isplate plata radnicima. Plaćaju se za penzijsko-invalidsko (PIO), zdravstveno i osiguranje od nezaposlenosti. U RS postoji još i doprinos za dječju zaštitu. Doprinosi propisuju entiteti i distrikt Brčko.

Dodatak 3. Zakoni, uredbe, naredbe i zaključci u cilju smanjenja efekata COVID-19

- Naredba o dozvoljavanju rada privrednim subjektima koji se bave ugostiteljskom i frizerskom djelatnošću i prodajom robe, broj: 02-000049/20 od 08.05.2020. godine ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 21/2020)
- Naredba o epidemiološkim preporukama za rad frizerskih salona za vrijeme trajanja Covid-19 ("Sl. glasnik Brčko distrikta BiH", br. 21/2020)
- Naredba o epidemiološkim preporukama za rad kozmetičkih salona za vrijeme trajanja pandemije covid-19 ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 21/2020)
- Naredba o epidemiološkim preporukama za rad teretana i fitness klubova u vezi s prevencijom covid-19 ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 21/2020)
- Naredba o epidemiološkim preporukama za rad ugostiteljskih objekata u sklopu primjene mjera prevencije širenja covid-19 ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 21/2020)
- Naredba o obustavi rada trgovina na području federacije bih
- Naredba o obustavi rada u djelatnosti trgovine na području federacije bosne i hercegovine
- Naredba o proceduri za sprječavanje i suzbijanje epidemije covid-19 u prostorima privrednih subjekata, ustanova, institucija i javnih službi ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 21/2020)
- Odluka o obaveznoj primjeni preferencijalnog tretmana domaćeg ("sl. glasnik bih", br. 34/2020)
- Odluka o ograničenju radnog vremena u određenim djelatnostima na području brčko distrikta bih ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 12/2020)
- Odluka o oslobađanju obaveze plaćanja naknade za zakup gradskog građevinskog zemljišta na lokalitetu pijace sirano za vrijeme trajanja prirodne i druge nesreće uzrokovane koronavirusom (covid-19) ("sl. novine kantona sarajevo", br. 14/2020 i 23/2020)
- Odluka o oslobađanju od obaveze plaćanja zakupnine zakupcima poslovnih prostorija općine centar sarajevo za vrijeme trajanja prirodne i druge nesreće uzrokovane koronavirusom (covid-19) ("sl. novine kantona sarajevo", br. 14/2020)
- Odluka o privremenim mjerama bankama za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem covid-19 ("sl. glasnik rs", br. 27/2020)
- Odluka o privremenim mjerama koje banka primjenjuje za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem " COVID-19" ("Službene novine FBiH", br. 22/20)
- Odluka o privremenim mjerama koje banka primjenjuje za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem "covid-19" ("sl. novine fbih, br. 22/2020 i 37/2020)
- Odluka o privremenim mjerama koje lizing društva i mikrokreditne organizacije primjenjuju za ublažavanje nepovoljnih ekonomskih posljedica uzrokovanih pojavom virusnog oboljenja "covid-19" ("sl. novine fbih, br. 22/2020 i 37/2020)
- Odluka o privremenim mjerama koje se odnose na pravna lica i preduzetnike u svrhu sprečavanja štetnih posljedica epidemije korona virusa na privredne subjekte ("sl. glasnik rs", br. 28/2020)
- Odluka o privremenim mjerama mikrokreditnim organizacijama za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem covid-19 ("sl. glasnik rs", br. 30/2020)
- Odluka o privremenim mjerama mikrokreditnim organizacijama za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica uzrokovanih virusnim oboljenjem covid-19 ("sl. glasnik rs", br. 30/2020)
- Odluka o propisivanju mjera neposredne kontrole cijena (utvrđivanje marži u trgovini - kalkulativne cijene za naftne derivate) ("sl. novine fbih", br. 25/2020)
- Odluka o vraćanju cijena na prethodni nivo ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 12/2020)
- Uredba o propisivanju mjere neposredne kontrole cijena na području republike srpske ("sl. glasnik rs", br. 30/2020)
- Uredba sa zakonskom snagom o poreskim mjerama za ublažavanje ekonomskih posljedica nastalih uslijed bolesti covid19 izazvane virusom sars-cov-2 ("sl. glasnik rs", br. 35/2020 i 46/2020)

- Uredba sa zakonskom snagom o poreskim mjerama za ublažavanje ekonomskih posljedica nastalih uslijed bolesti covid19 izazvane virusom sars-cov-2 ("sl. glasnik rs", br. 35/2020 i 46/2020)
- Zaključak o obavezi donošenja odluke o privremenim mjerama koje se odnose na tromjesečni moratorijum na otplatu glavnice i kamate sredstava plasiranih putem fondova kojim upravlja investiciono-razvojna banka a.d. banjaluka
- Zaključak o odlaganju plaćanja koncesione naknade i zakupnine za korišćenje poljoprivrednog zemljišta u svojoj republici srpske
- Zaključak o preusmjeravanju kreditnih sredstava ifad za finansiranje sjemenskih paketa
- Zaključak o regresiranju domaćeg sjemena selekcionisanog i proizvedenog u republici srpskoj
- Zaključci u svezi sa postupanjem bankarskog sektora, porezne uprave federacije bosne i hercegovine, u cilju sprečavanja negativnih ekonomskih posljedica pandemije izazvane koronavirusom (covid-19)
- Zaključci u vezi sa postupanjem poslodavaca i radnika, u cilju sprječavanja bolesti izazvane koronavirusom (covid-19)
- Zakon o rokovima i postupanju u sudskim postupcima za vrijeme stanja nesreće na teritoriji federacije bosne i hercegovine ("sl. novine fbih", br. 28/2020)
- Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica ("sl. novine fbih", br. 28/2020)
- Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica (službene novine federacije bih, broj 28/20)
- Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica izazvanih stanjem prirodne nesreće zbog covid-19 u brčko distriktu bosne i hercegovine ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 17/2020)
- Zakon o ublažavanju negativnih ekonomskih posljedica izazvanih stanjem prirodne nesreće zbog covid-19 u brčko distriktu bosne i hercegovine ("sl. glasnik brčko distrikta bih", br. 17/2020)
- Uredbe o uslovima i načinu korišćenja turističkih vaučera u ugostiteljskim objektima ("Sl. glasnik RS", br. 51/2020),
- Uredbe sa zakonskom snagom o poreskim mjerama za ublažavanje ekonomskih posljedica nastalih uslijed bolesti COVID 19 izazvane virusom SARS-CoV-2 („Službeni glasnik Republike Srpske” broj 35/20)
- Uredba sa zakonskom snagom o kompenzacionom fondu Republike Srpske

Dodatak 4. Intervjuisani pojedinci

1. dr.sc. Damir Bećirović, ekspert za tržište kapitala u BiH
2. Elena Babić, osnivačica i predsjednica Udruženja Freelance u BiH
3. Jovan Bratić, direktor Zanatsko-preduzetničke komore Republike Srpske
4. Dragana Lukić, projekt menadžerica MI-BOSPO mikrokreditne fondacije
5. Ejub Kučuk, osnivač i predstavnik Glas malih biznisa u BiH
6. Selma Čavalić, certificirani računovođa
7. Enes Arapović, predsjednik Obrtničke komore Unsko-sanskog kantona
8. Predstavnik bankarskog sektora¹¹⁰
9. Dževad Terović, predsjednik Privredne komore Bosansko-podrinjskog kantona
10. Naser Idrizagić, predsjednik Obrtničke komore Kantona Sarajevo
11. Elma Zukić, predsjednica udruženja mikrokreditnih organizacija u BiH

¹¹⁰ Zbog komplikovane procedure dobivanja saglasnosti od strane matičnih banaka u vezi polustrukturiranog intervjua, identitet predstavnika bankarskog sektora neće biti otkriven. Riječ je o menadžeru u ovom sektoru koji poznaje prilike u vezi finansiranja mikro poduzeća.

Reference

- "About the ILO in Bosnia and Herzegovina", Pristupljeno: juni 2020: https://www.ilo.org/budapest/countries-covered/bosnia-herzegovina/WCMS_471903/lang--en/index.htm
- "Anketa o radnoj snazi", u: *Tematski bilten*, br. 10, 2018, prir. Selma Husković, Ivana Simić, Jasna Isaković, Tijana Popić, Svjetlana Kezunović; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine; Dostupno na: http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2018/LAB_00_2018_Y1_0_BS.pdf
- "Bosna i Hercegovine više nije na listi visoko-rizičnih zemalja u pogledu pranja novca". *Klix*, 10. maj, 2020. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/bosna-i-hercegovina-vise-nije-na-listi-visoko-rizicnih-zemalja-u-pogledu-pranja-novca/200510065>
- "Defiskalizacija malih samostalnih preduzetnika dala rezultate", *Akta*, 27. januar 2016, <https://www.akta.ba/kapital/defiskalizacija-malih-samostalnih-preduzetnika-dala-rezlutate/61814>
- "Doing Business 2016". *World Bank*, str. 190, pristupljeno: juli 2020. <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB16-Full-Report.pdf>
- "Doing Business 2020". *World Bank*, str. 159, pristupljeno: juli 2020. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/32436/9781464814402.pdf>
- "Firme i građani iz RS zatražili reprogram 519 mil KM kredita". *eKapija*, 3. maj, 2020. Dostupno na: <https://ba.ekapija.com/news/2865896/firme-i-gradjani-iz-rs-zatrazili-reprogram-519-mil-km-kredita>
- "Kako otvoriti firmu u BiH: Aktivnosti, papirologija i troškovi". *Manager*, 1. april, 2019. manager.ba/vijesti/kako-otvoriti-firmu-u-bih-aktivnosti-papirologija-i-troskovi
- "Kompenzacijski fond RS za podršku gospodarstvu i zdravstvu". *Večernji list*, 28. maj, 2020. Dostupno na: <https://www.vecernji.ba/vijesti/kompenzacijski-fond-rs-za-podrsku-gospodarstvu-i-zdravstvu-1405728%20-%20>
- "Pravilnik o izmjenama i dopunama Pravilnika o primjeni Zakona o porezu na dohodak". *Službene novine Federacije BiH*, br. 30/18. <http://www.pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/a1841-izmjena-pravilnika-o-primjeni-zakona-o-porezu-na-dohodak-30-18.pdf>
- "RS: Građani za 15 dana uzeli samo 841 turistički vaučer od 50.000 emitovanih". *Klix*, 2. juli, 2020. Dostupno na: <https://www.klix.ba/biznis/rs-gradjani-za-15-dana-uzeli-samo-841-turisticki-vaucer-od-50-000-emitovanih/200702005>
- "U Sarajevu održana Konferencija 'Uloga i značaj mikrofinansiranja' koju organizira Udruženje mikrokreditnih organizacija u BiH - AMFI". *Lider*, 20. novembar, 2020. <https://lider.ba/u-sarajevu-odrzana-konferencija-uloga-i-znacaj-mikrofinansiranja-koju-organizira-udruzenje-mikrokreditnih-organizacija-u-bih-amfi/>
- "Zakon o doprinosima FBiH", *Službene novine Federacije BiH*, članovi 6. i 10a,
- "Zakon o doprinosima Federacije BiH", *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/1998, 54/2000, 16/2001, 37/2001, 48/2001 - dr. zakon, 1/2002, 17/2006, 14/2008, 91/2015, 104/2016 i 34/2018.
- "Zakon o doprinosima Federacije BiH". *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/98, 54/00, 16/01, 37/01, 1/02, 17/06, 14/08, 91/15, 104/16, 34/18 i 99/19). Prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/43f07-zakon-o-doprinosima-precisceni-tekst.pdf
- "Zakon o doprinosima Republike Srpske", *Službeni glasnik RS*, br. 114/2017 i 112/2019. dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-doprinosima.html
- "Zakon o obrtu i srodnim djelatnostima Federacije BiH". *Službene novine Federacije BiH*, br. 35/09 i 14/11. Prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/c7c37-preciscen-zakon-o-obrtu-i-srodnim-djelatnostima.pdf
- "Zakon o porezu na dobit Federacije BiH". *Službene novine Federacije BiH*, br. 15/16 i 15/20. Prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/9080b-zakon-o-porezu-na-dobit-precisceni.pdf
- "Zakon o porezu na dobit Republike Srpske". *Službeni glasnik RS*, br. 94/2015, 1/2017 i 58/2019. Dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-porezu-na-dobit.html

- “Zakon o porezu na dohodak FBiH”, *Službene novine Federacije BiH*, br. 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13. Prečišćena neslužbena verzija, dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/d9bf6-zakon-o-porezu-na-dohodak-ispravan-tekst.pdf
- “Zakon o porezu na dohodak Republike Srpske”. *Službeni glasnik RS*, br. 60/2015, 5/2016 - ispr., 66/2018 i 105/2019. Dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-porezu-na-dohodak.html
- “Zakon o porezu na dohodak”, *Službeni glasnik RS*, br. 60/2015, 5/2016 – ispr., 66/2018 i 105/2019. <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-porezu-na-dohodak.html>
- “Zakon o porezu na dohodak”. *Službene novine Federacije BiH*, br. 10/08, 9/10, 44/11, 7/13 i 65/13, član 12, stav. 2, 3 i 5.
- “Zakon o porezu na dohodak”. *Službene novine Federacije BiH*, član 12, stav 1. i član 31.
- “Zakon o poticanju razvoja malog gospodarstva”, Pristupljeno: juni 2020, https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon_o_poticanju_razvoja_malog_gospodarstva.pdf
- “Zakon o privrednim društvima Federacije BiH”. *Službene novine Federacije BiH*, broj: 81/15. Dostupno na: pufbih.ba/v1/public/upload/zakoni/2d6ea-zakon-o-privrednim-drustvima.pdf
- “Zakon o privrednim društvima Republike Srpske”. *Službeni glasnik RS*, br. 127/2008, 58/2009, 100/2011, 67/2013, 100/2017 i 82/2019. Dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-privrednim-drustvima.html
- “Zakon o razvoju malih i srednjih preduzeća”, Pristupljeno: Juni 2020, <https://www.paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-razvoju-malih-i-srednjih-preduzeca.html>
- “Zakon o zanatsko-preduzetničkoj djelatnosti RS”. *Službeni glasnik RS*, član 6, stav 1.
- “Zakon o zanatsko-preduzetničkoj djelatnosti”. *Službeni glasnik RS*, br. 117/2011, 121/2012, 67/2013, 44/2016 i 84/2019. Dostupno na: paragraf.ba/propisi/republika-srpska/zakon-o-zanatsko-preduzetnickoj-djelatnosti.html
- “Zaposleni po djelatnostima u decembru 2019. godine”, u: *Demografija i socijalne statistike*, br. 12, 2020, prir. Selma Husković, Ivana Simić, Svjetlana Kezunović, Tijana Popić; Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine; dostupno na: http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Saopštenja/2020/LAB_02_2019_12_0_BS.pdf
- Abaspahić, Timur. “Finansijski sektor u BiH u doba pandemije: Šta očekivati”. *Reforma.ba*, 22. juni, 2020. <http://reforma.ba/index.php/blog/484-finansijski-sektor-bih-u-doba-pandemije-sta-ocekivati>
- Arthur B. Kennickell, Myron L. Kwast i Jonathan Pogach, “Small Businesses and Small Business Finance During the Financial Crisis and the Great Recession: New Evidence from the Survey of Consumer Finances”, *FDIC Center for Financial Research*, br. 4, (2015)
- Bećirović, Damir, Hadžić, Faruk i Čavalić, Admir. *Covid-19 Economic Implications for Bosnia and Herzegovina*. Visio Institut (u procesu objave)
- Besić, Vesna. “Jewell, rezidentni predstavnik MMF-a u BiH: Bankarski sektor ključan za oporavak ekonomije”. *Anadolu Agency*, 22. april, 2020. <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/jewell-rezidentni-predstavnik-mmf-a-u-bih-bankarski-sektor-klju%C4%8Dan-za-oporavak-ekonomije/1813932>
- Bojić, Bruno, Ševo, Ivan i Raspudić, Mario. “Role of small and medium enterprises in improving competitiveness of economy of Bosnia and Herzegovina”. *ANNALS of the ORADEA UNIVERSITY. Fascicle of Management and Technological Engineering*, Vol. X (XX), (2011), NR1.
- Centralna banka Bosne i Hercegovine, *Factoring: Šta je factoring?*, (2020), dostupno na: <https://www.cbbh.ba/press/edukacija/674>
- Centralna banka Bosne i Hercegovine, *Tržišta kapitala: Pravni okvir*, (2020), dostupno na: <https://www.cbbh.ba/press/edukacija/693>
- Čavalić, Admir, Hadžić, Faruk i Bećirović, Damir. *Covid-19, ekonomske posljedice za Bosnu i Hercegovinu, mjere i rješenja*. Sarajevo: Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit Bosnien-Herzegowina, 2020
- Degirmendžić, S. “Selman krije kome je šakom i kapom dijelio narodne pare”. *Dnevni Avaz*, (2018). Dostupno na: <https://avaz.ba/vijesti/bih/368635/selman-krije-kome-je-sakom-i-kapom-dijelio-narodne-pare>
- Džafić, Zijad i Babajić, Amra. “The Role of the Government in Entrepreneurship Development: Evidence from Bosnia and Herzegovina”. *Economic Review – Journal of Economics and Business*, vol. XIV, Issue 1, (Maj, 2016): 68-79. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/193858/1/econ-review-v14-i1-p068-079.pdf>

- Efendić, Nirha, Pašović, Edin i Efendić S., Adnan. "Understanding the Informal Economy in Practice – Evidence from Bosnia and Herzegovina". *e-Finanse – Financial Internet Quarterly*, vol. 14, br. 4 (2018): 77-89. <https://www.researchgate.net/publication/331907766>
- Hewa Wellalage, Nirosha i Fernandez, Viviana, "Innovation and SME finance: Evidence from developing countries", *International Review of Financial Analysis* (Juli, 2020).
- Kastratović, Edita i Marinković, Vladimir "Neformalni izvori finansiranja - put ka bržem razvoju mikro, malih i srednjih preduzeća u Srbiji", *Ekonomski vidici*, vol. 12, br. 3, (2007). 545-556
- Kokorović Jukan, Meldina i Kozarević, Emina. "Comparative Survey of The Small and Medium Enterprises' Access to Finance in The European Union and Bosnia and Herzegovina". *Proceedings of the 3rd REDETE Scientific Conference*, www.redete.org/doc/conference-proceedings-2014.pdf
- Kokorović Jukan, Meldina, Kozarević, Emina i Nuhanović, Senija. "Pristup sektora malih i srednjih preduzeća izvorima finansiranja: perspektiva Federacije Bosne i Hercegovine". *Zbornik radova Ekonomskog fakulteta Brčko*, vol. 13, Issue 1, (2019): 61-70
- Kozarić, Kemal i Žunić, Emina. "Causes and Consequences of NPLs in Bosnia and Herzegovina Banking Sector". *Journal of Economic and Social Studies* 5, br. 1 (proljeće, 2015): 127-144
- Mahmutović, Hasan i Arnaut, Edin. "Razvoj sistema internih kontrola u malom biznisu". *Tranzicija*, vol. 10, br. 21-22, (2008): 137-145.
- Maksimović, Dejan. "Stalni odbor za finansijsku stabilnost BiH: Potvrđena sigurnost bankarskog sektora". *Anadolu Agency*, 18. mart, 2020. <https://www.aa.com.tr/ba/ekonomija/stalni-odbor-za-finansijsku-stabilnost-bih-potvrđena-sigurnost-bankarskog-sektora/1770767>
- Mikerević, Dragan, "Analiza finansijskih rezultata privrede u Bosni i Hercegovini u 2015. godini", *Naučni časopis za ekonomiju*, 04/16, (2016).
- Peštek, Almir. "Uticao pandemija corona virusa na industriju turizma u Kantonu Sarajevo". Sarajevo: Turistička zajednica Kantona Sarajevo, 2020.
- Sejfović, Džavid. "Zašto se koči unaprjeđenje MK regulative?", *Beta.ba*, 8. juli, 2020. <https://www.beta.ba/index.php/kolumne/514-zasto-se-koci-unaprjedenje-mk-regulative>
- Softić, Senad. "Dimenzija i obilježja krize preduzeća u Bosni i Hercegovini". *Zbornik radova, Sarajevo Business and Economics Review*, vol. 30, (2010): 236-261
- Umihanić, Bahrija, Đonlagić Sabina i Piplica, Damir. "Enhancing entrepreneurship development in Bosnia and Herzegovina through adequate governmental financial support". *Management*, vol. 21, Issue 1, (2016): 129-144
- UNDP. *Economic Impact Assessment of COVID-19 in BiH*, 2020. Pristupljeno: juni 2020. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/EconomicImpactAssessment.html
- Vanjskotrgovinska komora BiH. *Poteškoće u poslovanju zbog koronavirusa – Nove informacije*, (2020). Dostupno na: www.komorabih.ba/poteskoce-u-poslovanju-zbog-koronavirusa-nove-informacije/
- Vrbica, Ivan. "Šta je faktoring i kako može pomoći vašem poslovanju". *ErsteBank blog*, 17. juli 2017. <https://blog.erstebank.me/sta-je-factoring-kako-moze-pomoci-vasem-poslovanju/>
- Zvijerac, Predrag. "Dijaspora godišnje pošalje u BiH oko 2,5 milijardi eura". *Radio Slobodna Evropa*, 17. juni, 2020. <https://www.slobodnaevropa.org/a/dijaspora-godisnje-posalje-u-bih-oko-2-5-milijardi-eura/30675488.html>